

Per Aspera ad Astra

A Pécsi Tudományegyetem művelődés-
és egyetemtörténeti közleményei

Per Aspera ad Astra

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

VIII. évfolyam, 2021/1. szám

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

Megjelenik évente kétszer
VIII. évfolyam, 2021/1. szám

FELELŐS KIADÓ:

Miseta Attila, a Pécsi Tudományegyetem rektora

SZAKMAI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Ambrusné Kéri Katalin, F. Dárdai Ágnes (alapító főszerkesztő), Font Márta,
Jankovits László, Kajtár István, Kaposi Zoltán, Lénárd László,
Monok István, Szögi László, Vonyó József

FŐSZERKESZTŐ:

Polyák Petra

A SZÁMOT SZERKESZTETTE:

Dezső Krisztina, Pálmai Dóra

SZERKESZTŐSÉG:

Dezső Krisztina, Gergely Zsuzsanna, Gönczi Andrea,
Lengvári István, Méreg Martin, Molnár Dávid, Pálmai Dóra

LEKTOROK:

Ambrusné Kéri Katalin, Gőzsy Zoltán, Schadt Mária

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Szilágyi Mariann

TÖRDELŐSZERKESZTŐ:

Gergely Zsuzsanna

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont – Történeti Gyűjtemények Osztálya

7621 Pécs, Szepesy Ignác utca 3.

+36-72/501-600/22651

paaa.szerk@gmail.com

<https://journals.lib.pte.hu/index.php/paaa>

BORÍTÓTERV: Balogh Fanni

A borítón látható fotó forrása: Fortepan / Fortepan 26065

ISSN 2064-6038

doi: 10.15170/PAAA.2021.08.01.

Tartalom

TANULMÁNYOK

Kocsis Annamária

Adalékok a 18. századi Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányság kutatásához 7

Ács Marianna

Az Országos Református Nőszövetség indulásának körülményei (1943–1944)..... 24

Pető Andrea – Svégel Fanni

A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbí hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre 50

MŰHELY

Géra Eleonóra

Három nővér a 18. század eleji Budáról..... 72

Forrai Judit

Steinberger Sarolta, az első, Budapesten avatott doktornő..... 85

VISSZAPILLANTÓ

Méreg Martin

Bábaképző intézettől a szülészeti klinikáig. Velits Dezső szerepe az Erzsébet Tudományegyetem poszsonyi korszakában..... 105

„Ha elég nyitottak vagyunk, sokat tanulhatunk pácienseinktől.”

Beszélgetés Dr. Gáti Ágnes pszichiáterrel, pszichoterapeutával

(Az interjút készítette: Lengvári István)..... 114

Holisztikus szemlélet és aromaterápia. Interjú Horváth Györgyivel,

a PTE Gyógyszerésztudományi Kar egyetemi docensével

(Az interjút készítette: Dezső Krisztina és Gergely Zsuzsanna)..... 127

„Elégedett vagyok mindennel.” Interjú Medvey Gabriellával, a

PTE Műszaki és Informatikai Karának dékánjával

(Az interjút készítette: Dezső Krisztina és Gergely Zsuzsanna) 140

SZEMLE

Maisch Patrícia

Mozaikok a kommunikáció kultúrtörténetének női dimenzióján..... 157

Mezeiné Rumpf Anita

A „modern nő” születése – a leánynevelés és női művelődés története..... 162

Content

STUDIES

Annamária Kocsis

*Additions to the Study of Witchcraft in Szabolcs, Szatmár and Bereg
Counties in the 18th Century*..... 7

Marianna Ács

*Circumstances of the Start of the National Calvinist Women's Association
(1943–1944)*..... 24

Andrea Pető – Fanni Svégl

*Family Planning and Birth Control in Hungary as a Legacy of War Time
Sexual Violence and Lobby Work of Gynaecologists* 50

COMMUNICATIONS

Eleonóra Géra

Three Sisters from Buda in the Early 18th Century..... 72

Judit Forrai

Sarolta Steinberger, the First Female Graduate Doctor in Budapest..... 85

RETROSPECTIVE

Martin Méreg

*From the Midwifery School to the Obstetrics Department.
The Role of Dezső Velits at the Elisabeth University of Bratislava* 105

*„If we are enough open-minded, we can learn a lot from patients.”
Interview with Ágnes Gáti, psychiatrist and psychotherapist
(by István Lengvári)* 114

*Holistic Approach and Aromatherapy. Interview with Györgyi Horváth,
an associate professor of University of Pécs Faculty of Pharmacy
(by Krisztina Dezső and Zsuzsanna Gergely)* 127

*„I am satisfied with everything.” Interview with Gabriella Medvegy,
the dean of University of Pécs Faculty of Engineering
and Information Technology (by Krisztina Dezső and Zsuzsanna Gergely)* ... 140

REVIEW

Patrícia Maisch

Mosaics on the Female Dimension of the Cultural History of Communication . 157

Anita Mezeiné Rumpf

Birth of the „Modern Woman” - History of the Female Education..... 162

TANULMÁNYOK

Kocsis Annamária

Adalékok a 18. századi Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányság kutatásához

Bevezetés

A boszorkányság napjainkban is a népszerű témák közé tartozik, hazánkban már a 19. században a tudományos érdeklődés középpontjába került.¹ A boszorkányság történeti kategóriaként értelmezendő. A boszorkány olyan – az emberi személy és a természetfeletti hatalom között álló – lény, akinek tevékenysége a mágia köré csoportosul. Az ókorban még pozitív a megítélése,² a kereszténység elterjedésével alakult ki a negatív jelentéstartalom. Ezt a szerepkört azokra ruházták, akik testi vagy szellemi adottságaik vagy gazdasági, társadalmi helyzetük révén eltértek a közösséget alkotó átlagtól, illetve akikből hiányzott az alkalmazkodás képessége.³ A boszorkányság fontos szerepet töltött be a kora újkori közösségek mindennapi életében. A helyi varázslót vagy látót különböző képességekkel ruházták fel: gyógyítás, jóslás, időjárás-szabályozás, érintkezés a túlvilággal. A varázslókat övező hiedelem, amely szerint alteregókkal rendelkeznek, hívta életre a boszorkányhiedelmeket.⁴

A boszorkányok üldözése és kivégzése a reneszánsz korszakára megsokasodott. Magyarországon a 16. század során kezdett rendszerebbé és tömegesebbé válni, lokális és mindenekelőtt városi jelenség volt. A boszorkányvadás leginkább abból a helyi környezetből érthető meg, amelyben születtek, és amely a legközelebbi társadalmi szocializálódásukra utal. Az esetek jelentős számában, különösen a helyi, kisebb közösségi, városi vagy falusi boszorkányüldözések során a boszorkányvadás más vétkekhez köthető (paráznaság, házasságtörés). Emellett az általunk tárgyalandó vármegyék esetében a gazdasági bűncselekmények és egyéb erkölcsi kihágások (szülő megverése) is szép számmal jelen vannak a boszorkányperes vádpontjai között. Országos viszonylatban a vádak a gyógyítással és a bábaság gyakorlásával elkövetett hibákhoz kapcsolódva jelentek meg.⁵

¹ A 19. század végén megjelent művek a népi hiedelemvilág elemeit gyűjtötték egybe, annak hátterét és megjelenési formáit írták le. Ezekben boszorkányságra vonatkozó levéltári iratanyagra is találunk utalásokat. Lásd: KANDRA 1897; THALY 1881a. 40–60.; THALY 1881b. 115–132. A 20. században megindult a levéltári források feltárása és azok publikálása. 1910-ben Komáromy Andor munkásságának köszönhetően megjelent a *Magyarországi boszorkányperes oklevéltára*. A boszorkányüldözés magyarországi forrásait összegyűjtő további kiadványok Schram Ferenc és Bessenyei József nevéhez, valamint a Pócs Éva és Klaniczay Gábor által szervezett kutatócsoporthoz fűződik.

² SEBALD 2000. 30.

³ JENEI 2005. 11.

⁴ A teljesség igénye nélkül néhány nemzetközi példa a boszorkányvadások kutatásának lehetséges megközelítéseihez: MACFARLANE 1999; THOMAS 1973; BLECOURT 1994. 285–303. A nemzetközi kutatások legutóbbi historiográfiai összefoglalóira lásd: BAILEY 2003; BARRY – DAVIES 2007; KLANICZAY 2010. 188–212.; LEVACK 2013.

⁵ Komáromy Andor 1910-ben megjelent forráskiadványának bevezetőjében kiemelte, hogy a vádlottak sorában jelentős számban fordultak elő gyógyítók. Komáromy Andor és Schram Ferenc példáját követve a hazai néprajzkutatók és történészek – gondolnunk kell itt Pócs Éva, Klaniczay Gábor és Kristóf Ildikó személyére

A tanulmányban vizsgált vármegyék esetében kevés a boszorkánysággal vádolt bába és gyógyító. A boszorkánygyanúsítások, boszorkányvádaskodások nem kizárólag egy társadalmi rétegen belül jelentkeztek, az egész 16–18. századi társadalmat érintették.⁶ A boszorkányperek vádlottjai között egyaránt előfordult nemesasszony, városi kereskedő, kézműves, falusi paraszt, de koldulók és vándorló életmódot folytató cigányok is.

Jelen írás terjedelme nem engedi meg a kutatástörténet⁷ teljesség igényével történő bemutatását, mégis szükséges utalnunk arra, hogy a kutatók között a történészek és néprajzkutatók mellett szép számban találhatók vallástörténészek, pszichológusok és kultúrtörténészek. Az elmúlt években a jogtörténészek körében is nagyobb figyelem hárult a témára; többen jogtörténeti szemszögből láttak neki a boszorkányperek áttekintésének.⁸ Emellett újabban nyelvészek is szívesen vizsgálják a perek iratanyagát. Jól látható tehát, hogy a boszorkányperek elemzése összetett, többoldalú megközelítést igényel, így elengedhetetlen a diszciplínák együttes alkalmazása.

A magyarországi boszorkányperek kutatása során már megtörtént a legfontosabb források feltárása és azok publikálása. Azonban az egyes területek, kisebb-nagyobb földrajzi régiók sajátosságait bemutató művek csak nagyon kis számban állnak rendelkezésre. Különösen igaz ez az általunk választott vármegyék területén. Jelen munka elsődleges célja Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye 18. századi boszorkánypereinek kvantitatív, kvalitatív és tartalomelemző módszerrel történő, különböző szempontok szerinti (vád, vádlottak nemi összetétele és aránya, büntetési tételek típusa) feldolgozás-elemzése, a tipikusságok és a sajátosságok kiemelése. A munka forrásbázisát a forráskiadványokban⁹ már közölt, valamint a feltárt, de eddig publikálatlan iratanyag¹⁰ alkotta. A vizsgált időszak az 1700–1783 közötti évek. Boszorkányság vádja miatt az utolsó ismert általános bűnvizsgálat 1783-ban indult Szatmár vármegyében, ezt követően nem került sor újabb vizsgálatokra a tanulmányban tárgyalt vármegyék területén.

A korabeli Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye rövid bemutatása

A térség bemutatásához Bél Mátyás részletgazdag országleírása nyújtott segítséget. E vidék a síkságok, a gyakori áradások következtében létrejövő mocsaras, lápos területek,

– kiemelt figyelmet fordítottak a boszorkányságra, ezen belül is a gyógyító boszorkányokra. A forrásdokumentumok elemzése során született eredmények a Pócs Éva és Klaniczay Gábor kezdeményezésére létrejött kutatócsoport tagjainak nevéhez köthetők.

⁶ KRISTÓF 2014. 48.

⁷ A hazai kutatások eredményeire a teljesség igénye nélkül lásd: PÓCS 1998; KISS 1999; PÓCS 2008; KLANICZAY – PÓCS 2014.

⁸ ECKHART 2000. 344–345.; KONCZ 2003. 191–210.; KONCZ 2005a. 53–56.; KONCZ 2005b. 281–299.; KONCZ 2007; MEZEY 1993a; MEZEY 1993b; MEZEY 2011. 42–45.; MEZEY 2018; BALOGH 2004. 1–6.; BALOGH 2016. 29–40.; BATÓ 2004. 35–40.

⁹ BALOGH 2003; BESSENYEI 1997; BESSENYEI 2000; BESSENYEI 2002; KLANICZAY – KRISTÓF – PÓCS 1989; KOMÁROMY 1910; SCHRAM 1970; SCHRAM 1982; SCHRAM 1983.

¹⁰ Ezek az iratok az MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica, MNL SzSzBmL, IV., Szatmár m. L., A., 501, Közgyűlési jkv., és MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 9. Szabolcs vármegye törvényszékének iratai Fasc. Inquisitionum X. fondjaiban találhatóak. Itt szeretném megköszönni a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára munkatársainak a munkám során nyújtott készséges segítségét.

a nyírségi homok és a kiterjedt erdőségek birodalma volt. A szabolcsi táj jellemzően sík fekvésű, a Tisza felső részein mocsaras, legtermékenyebb a nádudvari, legterméketlenebb a homokos nyírbátori járás volt. Szatmár földje termékeny volt, hegyei aranyban és ezüstben bővelkedtek, emellett a megye területén ásvány- és gyógyvizek fakadtak. Bereg északi és keleti határát hegyek övezték, melyek vasércben voltak gazdagok, déli irányban ligetes, erdős síkság és mezőség terült el.¹¹

Az évszázadok során a térség magyar lakossága jelentősen megcsappant, így az elnéptelenedett területekre új népességet telepítettek. Szabolcs vármegyébe rutének és románok, majd 1753-ban tótok érkeztek.¹² Szatmár vármegye területére Károlyi Sándor gróf¹³ tevékenysége nyomán németek¹⁴ és szlovákok telepedtek le a magyar, valamint a hegyvidéki valach és rutén népesség mellé.¹⁵ Bereg vármegyébe a magyar és rutén lakosság mellé a század elején csehek, 1764-ben németek, Szepes, Ung és Zemplén megyékből pedig tótok települtek be.¹⁶

Szabolcs vármegyében a magyar lakosság legnagyobb része kálvinista volt, a rutének egyesültek a római egyházzal, de szertartásban a göröghöz ragaszkodtak. Szatmárban a népesség egy része katolikus volt, de mindkét protestáns felekezetnek akadtak követői, a valachok és rutének görögkeleti vallást követtek. Bereg vármegye területén a lakosok római vagy görögkatolikus vallásúak voltak, de nagyobb számban éltek protestánsok, és egy jelentékeny zsidó közösség is képviseltette magát.¹⁷

Bél Mátyás leírásaiból láthattuk tehát, hogy Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye mind természetföldrajzi adottságaiban, mind pedig a népesség összetételét és vallási megoszlását tekintve változatos képet mutatott a 18. században.

Boszorkányperek a számok tükrében

Az első kora újkori perek a 16. század elején Sopron vármegyében és környékén zajlottak, majd az üldözés kiterjedt az ország teljes északnyugati területére. Ezzel párhuzamosan a középső és keleti országrészen is kialakult egy központ, mely

¹¹ BÉL – SCHEMBERGER 1979. 12–17.; BÉL 1982. 24–32.; BÉL – LAURENTSIK 1985. 10–21.

¹² BÉL – SCHEMBERGER 1979. 18–20.

¹³ Károlyi Sándor báró, később gróf (Nagykároly, 1669. július 2. – Erdőd, 1743. szeptember 8.) nagybirtokos. Szatmár vármegye főispánja, kuruc generális. MÉL 871.

¹⁴ A német telepesek egy etnikailag és felekezetiileg idegen helyre érkeztek, az integrálódás csak a harmadik generációnak sikerült. (SPANNENBERGER – SPANNENBERGER 2018. 13., 21.) A hosszan fennálló ellentétre jó példa egy a Károlyi levéltár iratanyagában megtalálható, halálos áldozattal járó, kocsmái verekedésről fennmaradt, 1793–1794-ből származó irategyüttes. Ennek egyik darabja egy panaszos levél, melyet két település, Szakállasbikó és Barlafalu lakosai intéztek a „*Tekintetes Dominalis Széknek*”. Ebbe a térségbe 12 évvel azelőtt letelepített svábokkal való konfliktust ecsetelik. A levél hetedik pontja kitér a sértett halálára, ebből kiderül, hogy a svábok részéről korábban atrocitás érte, melynek következtében súlyos sérüléseket szenvedett. „*Ugyantsak utollyára azon verték, hogy megölték nagy kinezással törve annakutanna meg ölték (...) eczer egy svábra fogták hogy az ölte meg, azután meg azt mondták hogy egy itze pálinkát ivott és hogy a palinka gyült meg benne*”. MNL OL P 1531., Acta Criminalia, 97. doboz, fol. 138., Levél kelte: 1793.

¹⁵ BÉL 1982. 37–38.

¹⁶ BÉL – LAURENTSIK 1985. 22.

¹⁷ BÉL – SCHEMBERGER 1979. 18–23.; BÉL 1982. 36–39.; BÉL – LAURENTSIK 1985. 21–22.

azonban lassabb terjedési folyamatot mutat. A hódoltsági területeken csak később jelentek meg a perek.¹⁸

Az 1600–1700 közötti periódusban a Határőrvidék és a magashegyi ritkán lakott területek (Liptó, Zólyom, Máramaros, Szilágy, Kis-Küküllő, Fogaras és Háromszék vármegyék) kivételével az egész országot érintette a boszorkányüldözés. A felsorolt vármegyék esetében ezeknek a pereknek a hiánya racionális érvekkel alátámasztható. A határőrvidék katonai feladatainak ellátása miatt nem foglalkozott a boszorkányok felkutatásával. A hegyvidéki, ritkán lakott területeken a lakosság jelentős része félnomád pásztorokból állt. Ezek életmódjukat tekintve nem voltak helyhez kötve, emiatt az esetlegesen felmerülő vizsgálatot sem lehetett egyszerűen kivitelezni. Az életvitelükből származó folytonos mozgásuk ugyanis megakadályozhatta a hatóságok irányukba történő bármiféle fellépését.¹⁹

Az 1700–1783 közötti időszakban figyelemre méltó, hogy akadnak olyan területek, amelyeken a korai szakasztól kezdődően folyamatosan zajlanak perek, majd 1705-től hirtelen eltűnnek. Ezzel szemben vannak olyan vármegyék, amelyekben korábban nem volt üldözés, a 18. századtól pedig felbukkannak a peres anyagok. Például Szepes, Moson és Beszterce vármegyékben megszűntek a perek, ezzel párhuzamosan Máramaros, Kis-Küküllő, Háromszék vármegyékben és a déli országrészben, beleértve a horvátországi területeket, alacsony számban ugyan, de folytattak boszorkánypereket. A magyarországi boszorkányüldözésről elmondható, hogy országos viszonylatban a legintenzívebb és legtöbb áldozatot követelő periódusa a 18. század elejére, vagyis a Rákóczi-szabadságharc lezárultát követő évtizedekre tehető.²⁰

Az alábbi grafikonnal igyekszünk szemléltetni, hogyan alakultak a perek Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben a tárgyalt időszakban. A különbség feltűnő a perbe fogott személyek számának alakulására, illetve időbeli eloszlására vonatkozóan. Nagyon fontos megjegyezni azt, ami egyébként a grafikon alapján elsőre szembetűnik, hogy a perek nagy része a század közepéig lezajlott. Ez a tendencia az országos átlaggal megegyező képet mutat.

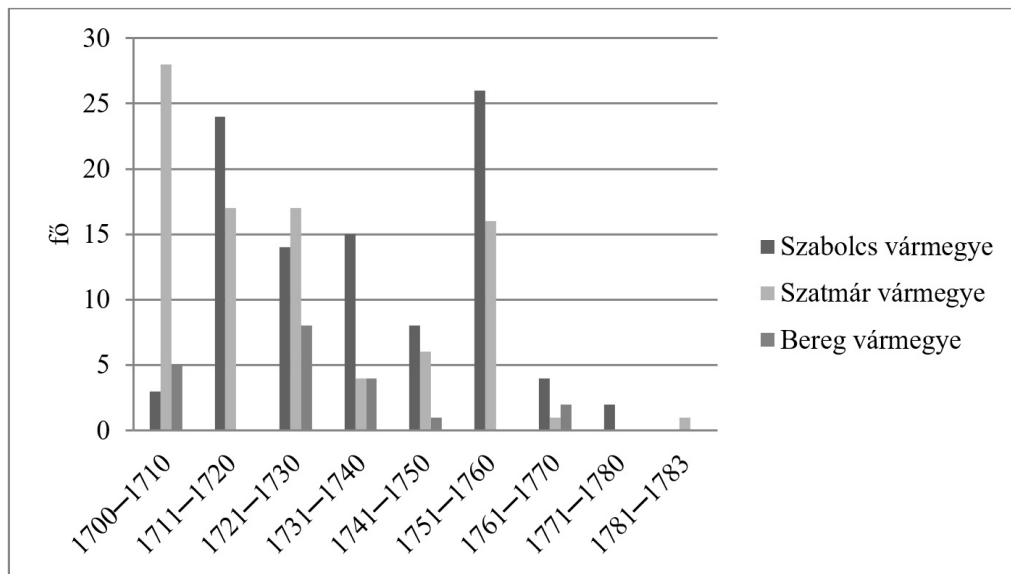
Szabolcs vármegye esetében az 1700 és 1710 közötti években három személy ellen indult vizsgálat, mindhárom az 1702-es évben. 10 év elteltével, 1712-ben két vádlott került bíróság elé. Az 1714-et követő időszakban a vádlottak száma elérte a 24-et, ezt követően átmeneti csökkenés következett be. 1715-ben nyolc személy került a vádlottak padjára, ebből heten ugyanazon ügy kapcsán. 1716–1717-ben kilenc személyt fogtak perbe, közülük az egyik vádlott, Galgóczi Istvánné 1702-ben már volt bíróság előtt. 1719-ben két külön perben boszorkányság és férjgyilkosság kísérlete miatt indult vizsgálat. 1725-ben újabb három vádlott került bíróság elé, 1726-ban egy házaspár, Kelemen György és felesége, valamint két további személy ellen indult per. 1727-ben újabb két asszonyt vádoltak meg boszorkánysággal. Az 1728–1750 közötti időszakra vonatkozóan az adatok igen szórak, összesen 29 személy került vád alá. A perbe fogottak száma az 1750-et követő

¹⁸ Országos viszonylatban a boszorkányperek számára és területi eloszlására vonatkozó tematikus térképeket lásd a magyarországi boszorkányperek számítógépes adatbázisában: <http://www.vmmuzeum.hu/adatbazis/boszorkanyperek/main.php?lang=hu&a=2&b=6> [2021.01.26.]

¹⁹ Kocsis 2017.

²⁰ Kristóf 2014. 40.

években ismét kimagasló számot mutat, ez a szakasz 1761-ig tartott. Ekkor összesen 28 személy került boszorkányság vádja alá. 1762-ben és 1767-ben egy-egy, 1772-ben további egy vádlott került bíróság elé. 1780-ban vádolták boszorkánysággal az utolsó személyt, ezt követően Szabolcs vármegyében teljesen megszűntek a perek.

1. ábra – Perbe fogott személyek száma az egyes évtizedekben (1700–1783)

Szatmár vármegye tekintetében elmondható, hogy az üldözés csúcspontja az 1700-as évek első évtizedére esett. 1700-ban egy, míg 1702-ben két, 1703-ban újabb egy személy ellen indult eljárás. Az 1704–1705-ös években megközelítőleg öt per folyt, ezek többsége elhúzódó volt, jellemzően több személy is érintett volt egyszerre, összesen 19-en. 1706-ban két, 1708-ban egy, míg 1709-ben ismét két vádlottról tudunk. Átmeneti csökkenést követően még két kiemelkedő szakasz olvasható le a grafikonról: ezek az 1714–1721 és az 1749–1756 közötti évek. 1714–1721 között 14 személy ellen folyt vizsgálat, az 1715-ös évben kilenc főt érintett. 1716-ban két bábát fogtak perbe, 1718-ban kettőt, míg 1719-ben egy személy ellen folyt per. 1753-ban 16 fő volt érintett ugyanabban az általános vizsgálatban.²¹ 1760-ban egy házaspár, Kolozsvári Mihály és felesége ellen indult büntetőper tiltott pálinkafőzés miatt, 1762-ben további egy fő állt bíróság előtt. Az utolsó ismert általános bűnvizsgálat 1783-ban indult egy nyírbátori asszony ellen boszorkányság vádja miatt.

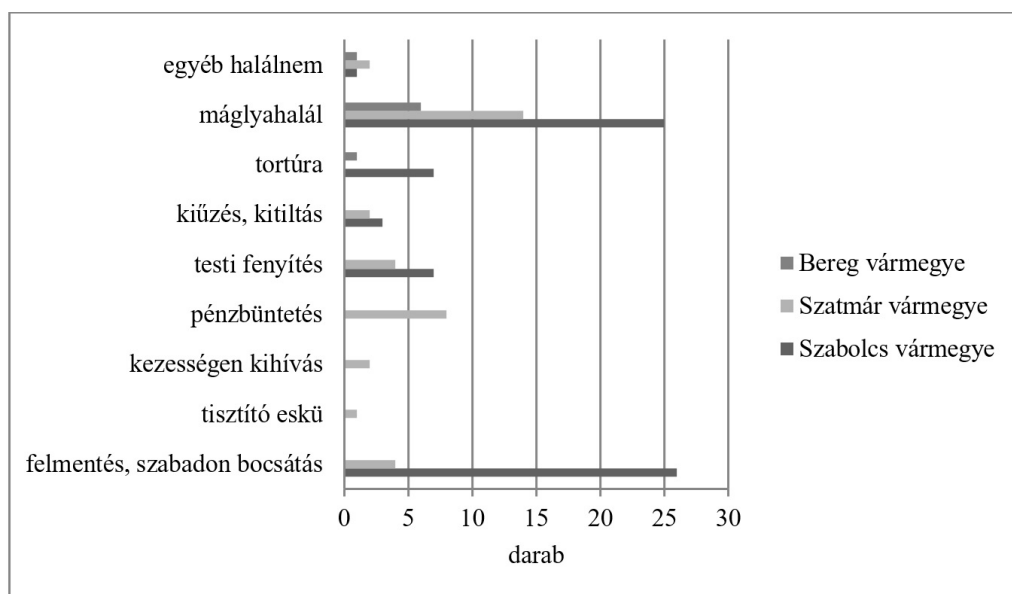
Bereg vármegyében 1702-ben öt fő állt bíróság elé ugyanazon ügy miatt. A század 20-as éveiben összesen nyolc személyt vádoltak boszorkánysággal, 1722-ben kettőt, 1724-ben négyet és 1728-ban kettőt. Az 1731-es, 1732-es és 1735-ös években négy gyanúsítottot tudunk, az utolsó esetek 1745-ben és 1766-ban zajlottak, és három főt érintettek.

²¹ A vizsgálat Nagybánya területét érintette, és feltehetően összefüggésbe hozható egy környékbeli vámpírhisztéria kitörésével. Erre lásd: KIS-HALAS 2015. 325–328.

Összehasonlítva a három megyére vonatkozó adatokat, elmondható, hogy Szabolcsban 1751–1760 között volt a legmagasabb a perbe fogottak száma, Szatmárban éppen a Rákóczi-szabadságharc idején ugrott meg igen látványosan a számuk, míg Beregben az 1730-as években került vád alá a legtöbb személy. Ezen megállapításokra a későbbiekben visszatérünk.

A vizsgált időszakban (1700–1783) Szabolcs vármegyében a perbefogott 96 személy esetében mindössze két férfi szerepel, százalékos arányban kifejezve a nők 98%-ot képviselnek. Szatmár vármegyében 88 különböző személy ellen folyt eljárás, közülük 6 férfi, a női vádlottak aránya 93%-ot tesz ki. Bereg vármegye esetében összesen 20 perbe fogott személyről beszélhetünk, mindegyik nő volt, a női vádlottak aránya 100%-os. A vádlottak több mint 90%-át kitevő nők, Európa más országaihoz hasonlóan, hazánkban is nagy eséllyel számíthattak súlyosabb ítéletekre.

Vizsgálatunk következő eleme az ítéletek összetétele, amelyet az alábbi grafikonnal lehet szemléltetni.

2. ábra – Ítéletek összetétele (1700–1783)

Szabolcs vármegyében a tárgydőszakban 54 per zajlott. A 96 érintett személyből²² 70-nél ismert az ítélet. Egy esetben az ügyet elhalasztották, a többinél megszületett a tényleges ítélet. 26 alkalommal mentették fel, bocsátották szabadon a vádlottat, ugyanakkor tisztító esküre, pénzbüntetésre vagy kezességen kihívásra nem volt példa. Hét fő testi fenyítésben részesült, mely pálczást, botozást, korbácsolást jelentett. Három személyt kiűztek vagy kitiltottak a város, vármegye területéről. Hét vádlottat tortúrára küldtek, míg 26 esetben halálbüntetést szabott ki a bíróság; ebből egy kivételével (lefejezés) mind máglyára vetés volt. A Szabolcsból ismert ítéletek 37%-a halálbüntetés, szintén 37%-a pedig felmentés volt.

²² A 96 személyből 2 román, 5 rutén, 1 szlovák nemzetiségű volt, valamint 2 cigány.

Szatmár vármegyében 46 per folyt, a 88 vádlott²³ közül 37 esetében ismert az ítélet. Ezeknek közel felénél (43%), 16 fő esetében halálos ítélet volt, ebből a máglyahalál 14, míg az egyéb halálnem (lefejezés, akasztás) kettő. Testi fenyítést négyen, pénzbüntetést nyolcan kaptak, két főt pedig kiűzték a város, vármegye területéről. Emellett tisztító esküre egy, illetve kezességen kihívásra két alkalommal volt példa. Felmentés, szabadon bocsátás négy esetben történt. Az alább felsorolt, enyhébb ítéleti tételek és a felmentések összesített aránya 57%.

Bereg vármegyét illetően a 11 különböző perben 20 ember volt érintett. Nyolc ítéletet ismerünk, ebből egy személyt tortúrára küldtek, egy főnél lefejezést követő elégetést kért a bíróság, hat esetben pedig máglyára küldték a vádlottakat. Mindhárom vármegyében a fennmaradó pereknél valószínűleg nem született semmilyen döntés. Ezt a megállapítást azzal tudom alátámasztani, hogy iratpusztulás következtében nem hiányozhat az esetek közel felénél az ítélet. Értékelve a három vármegyére vonatkozó adatokat, megállapítható, hogy az ítéletek jellegében és arányában jelentős eltérés figyelhető meg. Szatmár vármegyében az ítéletek közel fele halálos, Szabolcsban a halálos ítéletek és felmentések száma azonos, valamint a két megye halálos ítéleteinek számában kevéssel elmarad a szatmáritól.

A szakirodalom taglalja,²⁴ hogy a boszorkányság vádja mellett a paráznaság és házasságtörés is megjelenhetett. A peres anyagokat megvizsgálva feltűnt, hogy a paráznaság mellett a gazdasági vagy egyéb eredetű bűncselekmények is gyakran jelen vannak. Az alábbi táblázat a boszorkányság és az azzal együtt felmerült egyéb vádak arányát szemlélteti.

vádak	Szabolcs vármegye	Szatmár vármegye	Bereg vármegye
boszorkányság és paráznaság	6,25% (6 fő)	4,54% (4 fő)	20% (4 fő)
boszorkányság és gazdasági vagy egyéb bűncselekmény	1,04% (1 fő)	10,2% (9 fő)	-
boszorkányság, paráznaság és gazdasági vagy egyéb bűncselekmény	2,8% (2 fő)	1,13% (1 fő)	-

A 100% Szabolcs vármegyében 96 főt, Szatmár vármegyében 88 főt, Bereg vármegyében 20 főt jelent.

A táblázat alapján látható, hogy Szabolcs vármegyében a boszorkányság és paráznaság együttes megjelenése a vádlottak 6,25%-nál volt jelen, ez összesen hat fő. Közülük egy esetben született halálos ítélet, Krucsay Jánosné Tolvay Borbálát pallos általi halálra ítélték.²⁵ Két vádlottat felmentettek, a maradék háromnál nincs ítélet. Egy alkalommal társult egyéb bűncselekmény, Sotya Mártonnét férjgyilkosság kísérletével vádolták, de vé-

²³ Közülük 10 román és 1 német nemzetiségű volt.

²⁴ Pócs 1983. 141–142.

²⁵ A nemesasszonyt sógora vádolta paráznasággal, állíttatta bíróság elé és kérte kivégzését. Krucsay Jánosné Tolvay Borbála ügyével Szoboszlai György tanulmányában részletesen foglalkozott. SZOBOSZLAY 2002.

gül felmentették.²⁶ Két esetben volt jelen a boszorkányvád mellett egyszerre parázñaság és gazdasági vagy egyéb bűncselekmény vádja is. Barta Péterné Kotsis Borbálát boszorkányságán kívül bigámiával és a szülők megverésével, míg Bernáth, alias Botrin Klárát „kurvasággal” és lopással vádolták.²⁷ Kotsis Borbála ügyében hiányzik az ítélet, Botrin Klára büntetése máglyahalál lett. A parázñasággal vádoltak mindegyike – egy kivételtől eltekintve – nő volt.²⁸

A parázñaság Szatmár vármegyében is jelen volt. A vádlottak 4,5%-nál társult a boszorkányság vádjához parázñaság, ez számszerűsítve négy fő. Kilenc személynél a gazdasági vagy egyéb vádak is érvényesültek. Deákné Berkesz Sára esetében a gyújtogatás,²⁹ Désiné és Szappanos Mártonnál a botrányosan viselkedés volt a vád,³⁰ Gyöngyössy Varga Jánost macskaölés miatt céhe kitiltotta,³¹ Hegedűs Márton méltatlankodott felesége korábbi máglyára vetése miatt,³² Kerekes András armalistákat lázított,³³ Kolozsvári Mihályt és feleségét tiltott pálinkafőzésen érték,³⁴ Pap Illésné mérgezési kísérlettel vádolták.³⁵ Veres Mártonné esete a vizsgált anyagok közül az egyetlen, ahol a boszorkányság mellett gazdasági és más jellegű vád is érvényesült. Halmazati bűncselekményei (parázñaság és orgazdaság) okán az ellene hozott ítélet az akasztás volt.³⁶ Külön kiemelendő a korábban említett Deák Mihályné Berkesz Sára abból a szempontból, hogy Magyarországon ő volt az utolsó, akit boszorkányság vádjával kivégeztek. Az ítéletet Nagybánya város ítélőszéke hozta és hajtotta végre 1762-ben.

Bereg vármegyében négy személyt vádoltak egyszerre boszorkánysággal és parázñasággal, mindegyik esetben hiányzik az ítélet. Gazdasági és egyéb jellegű bűncselekmény vádpontja nem merült fel a vizsgált perek során.

Összegzés

Mint már korábban említettük, a női perbe fogottak száma kiemelkedő. A női társadalmi szerepvállalás a nők perbefogásával párhuzamba állítható. A háborús időszakokban a férfiak pozíciójában a nőknek kellett helytállni, ők látták el a férfiak otthoni munkáit. A megváltozott társadalmi szerep, a nemek közti éles ellentét halványulásának megkerülhetetlen

²⁶ Sotya Mártonné Kovács Anna (1719.) SCHRAM 1982. 309.

²⁷ Barta Péterné Kotsis Borbála (1756.) SCHRAM 1982. 418–419.; Bernáth, alias Botrin Klára (1730.) SCHRAM 1970. 329–333.

²⁸ Szabolcs vármegye 1753-ban pert indított Vajas Márton ellen, mert a börtönben boszorkánysága miatt fogva tartott Bunda Borkát „megparáznította”. MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 54. No. 378. 1753, Bunda Borka „megparáznítása” Vajas Márton ellen.

²⁹ Deák Mihályné Berkesz Sára (1762.) BALOGH 2003. 323–324.

³⁰ Désiné (1715.) KLANICZAY – KRISTÓF – PÓCS 1989. II. k. 678–680.; Szappanos Márton (1704–05.) BALOGH 2003. 164–208.

³¹ Gyöngyössy Varga János (1702.) BALOGH 2003. 150. A bíróság a céh tilalma alól felszabadította.

³² Hegedűs Márton (1715.) KLANICZAY – KRISTÓF – PÓCS 1989. II. k. 676–678. A bíróság Hegedűs Mártont nyelvének kivágásával büntette.

³³ Kerekes András (1722.) BESSENYEI 2002. 90–92.

³⁴ Kolozsvári Mihály és felesége (1760.) BALOGH 2003. 319–322.

³⁵ Pap Illésné (1726.) BALOGH 2003. 247–249.

³⁶ Veres Mártonné (1713.) BALOGH 2003. 218–220.

eredménye volt a női szerepkör kiszélesedése és a társadalomban elfoglalt helyük átalakulása.³⁷ A szatmári perek esetében jól látható, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején nőtt meg látványosan a perek, illetve a perbe fogottak száma. A harcok övezte térségben a férfi munkaerőhiány következtében az asszonyok pozíciója megerősödött. A figyelem középpontjába került férjes asszonyok és özvegyek könnyen eshettek a boszorkányvád gyanúja alá.³⁸ A vádak a közösség tagjai között kialakult ellentéteket fejezték ki, így a perekben a rosszindulat által keltett pletyka és vád is tükröződött.³⁹ Számos esetben megfigyelhető, hogy a szóbeszéd és pletykálás révén híre ment a közösségen belül egy-egy vádnak. A perek során kihallgatott tanúk többsége azonban csak hallomásból tudott a történetekről, s e közvetett információk alapján nyilatkozott a vádolt személy boszorkányságáról. Ezeknek a vallomásoknak a nagy része valójában a vádlott előéletére irányult, a tanúk sokszor akár évtizedekre visszamenőleg idéztek fel bizonyos eseményeket, s ezeket megpróbálták minél meggyőzőbben a hatóság elé tárni. Emellett Szatmár vármegye esetében fontos még kiemelni, hogy az 1706-os nagyszombati *Hadi Regula* 45.§-a⁴⁰ és az 1707-es ónodi *Hadi Regulamentum* első titulusának első articulusa az ördögösök, boszorkányok és varázslók elleni fellépést fejtegetik.⁴¹ Thaly Kálmán 1881-es munkájában⁴² hosszasan értekezett a Rákóczi-kor hiedelemvilágáról és babonásságáról, valamint a boszorkányokkal szembeni intézkedésekhez hozzáfűzte, hogy „*hasonló határozványokat találunk a német, olasz, franczia, spanyol stb. katonai reglement-ek és büntető codexekben is.*”⁴³ Konklúzióként megállapította, hogy a „*kurucz táborokban varázslásért, bűbájosságért, boszorkányság, vagy ördögösségért meg nem égettek, tudtunk szerint nem is vádoltak senkit.*”⁴⁴ Úgy gondoljuk, Thaly megállapítása ellenére mégsem elhanyagolandó a tény, hogy egy katonai szabályzatban első helyen szerepel a boszorkányok felkutatására és megbüntetésére irányuló artikulus.

A szabolcsi perek 1751–1760 közötti magas száma összefüggésben állhat a térség nemzetiségi összetételével. A török kiűzése után a háborúk sújtotta, jelentősen elnépte-

³⁷ Utaltunk korábban Krucsayné ügyére, akit férje háborús „elfoglaltságai” idején házasságtörésen értek, majd ezt követően került boszorkányság vádja alá. További példaként kiemelhető egy özvegy, Majorosné. El-lene Nagybányán 1704-ben indult vizsgálat boszorkányság és rossz magaviselet miatt. A lefolytatott per ítélete a városból kiűzés volt. BALOGH 2003. 164–208.

³⁸ 1700 és 1710 között összesen 28 személy került bíróság elé, ebből 26 nő. A 28 vádlottból 24 Nagybányáról és környékéről származó volt.

³⁹ A pletyka hatásáról, szerepéről Szoboszlai György számol be doktori értekezésében. SZOBOSZLAY 2010. A pletykálás bűnbakképző voltára lásd: SZVETELSZKY 2002. 78–79.

⁴⁰ „Minden czégéres vétek, úgymint Isten és választott szentei ellen való káromkodás és szitkok, ördögösség, boszorkányság, gyilkosság, paráznság, stb és több ehhez hasonló gonosz cselekedetek tilalmaztatnak, az ország törvényében feltett halálos, kemény büntetés alatt.” THALY 1881b. 126.

⁴¹ „Tiltatnak mindenek mindennemű bálványozástól, varázslástól, bűvöléstől, bájolástól, ördögökkel ördögösökkel, boszorkányokkal való czimborálástól, szövetségtől, az ollyatén tudományoknak való gyakorlásától, úgy hogy az ördögi mesterséget üzők, akik abban találtnak, hogy az ördögre bízzák egészen magokat s' dolgokat, megbizonyosodván reájok, tüzzel elevenen meg-égettetnek. Hasonló büntetéseket vészik el azok is, a'kik embereket, vagy akármmely marhát, az ollyan ördögi mesterséggel meg-vesztegetnének, vagy ha kárt nem tennének is, de kinyilatkozván az ördögös tudományok, annak minéműsége szerint, az igaz Isten egyedül való Tiszteletinek meg-vetéséért, meg kell halniok irtóztató halállal.” A Magyarországi confederált Nemes Statusok és Rendek részéről szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és törvények. titulus I articulus I. Az Ördögösök, Boszorkányok és Varázslók ellen. Idézi: THALY 1889. 104.

⁴² THALY 1881a.; THALY 1881b.

⁴³ THALY 1881b. 127.

⁴⁴ THALY 1881b. 127.

lenedett térségekbe uralkodói intézkedéssel betelepítés indult meg. A betelepítési akciók során német, szlovák, rutén, román és más nemzetiségek érkeztek az ország területére. Szabolcs vármegyében a 18. század derekán román diaszpórák jelentek meg, a Kállay család is közreműködött a letelepítésükben. Emellett, szintén a század első évtizedeiben 13 szabolcsi helységben említenek ruténeket. 1753-ban került sor Nyíregyháza újratelepítésére, melynek során evangélikus tótok és svábok érkeztek a városba és környéke. 1751–1760 között Kisvárda környéki, valamint a Nyíregyháza és Nagykálló vonzáskörzetében elhelyezkedő településeket is érintették a perek. Tehát megállapítható, hogy nem közvetlenül egymás melletti településekről van szó, szinte a megye egész területét érinti.⁴⁵ A boszorkánysággal vádlottak között is előfordult a betelepített nemzetiségek közül román, rutén és szlovák, továbbá cigány is, de számuk nem volt jelentős.⁴⁶ Ugyanakkor a betelepülők, betelepítettek érkezése okozta frusztráció, az idegenek különbözősége miatt kialakult hétköznapi ellentétek hatással lehettek a közösségek mindennapjaira. Ahogy arra korábban már utaltunk – például a szatmári magyar–sváb viszony kapcsán –, a helyi lakosság és az újonnan érkező csoportok között a betelepülést követően akár évtizedekkel később is megmaradhatott az ellentét.

Ezen kívül fontos még röviden kitérni a térséget érő nagyobb krízisekre és katasztrófákra, melyek szintén hatással voltak a térség életére, s mintegy generálhatták a társadalmon belüli feszültséget. Az időjárási viszonytárságok miatt az életkörülmények rendkívül megnehezedtek. Szabolcs vármegyében 1709 májusának derekán a hajnali hóharmat miatt a kukoricatermés java megsemmisült,⁴⁷ ezen kívül a sorozatos sáskajárások⁴⁸ és árvizek sem könnyítették meg a térségben az életet. Szatmár vármegyét három alkalommal: 1710-ben, 1775–1778 között és 1782-ben pusztította a nagy sáskainvázio,⁴⁹ továbbá a Tisza–Szamos–Kraszna folyók ölelte terület nagy árvizei miatt éhínségek alakultak ki.⁵⁰ A háborús időszak és a természeti csapások okozta ínséges idők miatt a legyengült lakosság soraiban a járványos betegségek, főként a pestis is tombolt. A 18. században Magyarországon a járványos évek száma elérte a 10-et.⁵¹ Az Erdélyben 1708-ban kitört ragály 1709 szeptemberétől-októberétől a szatmár-beregi térségben is jelentősen megtizedelte a népességet.⁵² Az 1738–42-es volt az utolsó nagy országos járvány; a legnagyobb pusztulás az ország keleti-délkeleti részén történt.⁵³

⁴⁵ HORVÁTH 2009. 103–113.

⁴⁶ Országos viszonylatban a kora újkori boszorkányperek vádlottjainak és a vádlóiknak kb. 75%-a magyar volt. KRISTÓF 2014. 28–29.

⁴⁷ RÉTHLY 1970. 84.

⁴⁸ A Kárpát-medencében a sáskajárás visszatérő problémának számított, általában 3–4 évig tartott egy-egy periódus, és minden második évtizedben jelentkezett. A leginkább érintett területek a síkságok és folyóvízgyegek voltak, melyek gyakran a fő termőterületekkel estek egybe. KISS 2012. 125–126.

⁴⁹ RÉTHLY 1970. 51., 244., 248–249., 255., 300.

⁵⁰ Nagy kiterjedésű, pusztító áradások voltak 1712-ben, 1715-ben, 1720–21-ben, 1740-ben, 1747-ben és 1779-ben. Az 1712. évi árvízről gr. Károlyi Sándorné így írt: „*En innet csak a nagy ínséget írhatom, Szívem. Bereg, Ugocsa vármegyékbe s az Szamosközét éhel hogy szintén nem hálnak, se té, se tova a vizek miá nem mehetvén. De a búzáat csak nem veheti a szegénység. Ros és árpa bezzeg elkelne. Három, 4 falut feljártok, sem talállok egy tyúkot vagy csirkét pínzen, olyan Isten ostroma rajtunk.*” Nyírbakta, 1712. május 4. BARKÓCZY 2017. 65.

⁵¹ ŐRI 2005. 119.

⁵² KIS 1993. 84.

⁵³ Szatmárban 20%-nál nagyobb, Szabolcs és Bereg vármegyékben 10% fölötti volt a pusztulás. ŐRI 2005. 129.

A válságok azon túl, hogy a népesség számának csökkenését idézték elő, felborították az élet megszokott rendjét. Ehhez társult az idegenek betelepítése, melyek mind-mind feszültséget gerjeszthettek. Összességében tehát elmondható, hogy a vizsgált anyagokból kirajzolódik az az általános tendencia, mely szerint a társadalmi konfliktusok, konfrontációk meghatározó szerepet töltöttek be a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányperek alakulásában is. Ebben vitathatatlan szerepe volt a pletykáknak, ugyanis a tanúvallomások döntő többségében szóbeszéd által terjesztett történetek szerepeltek.⁵⁴ Úgy gondoljuk, a fent vázolt összetett jelenség árnyalhatja a térség boszorkányperei mögött húzódó társadalmi problémát.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL SzSzBmL	Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
IV., Szabolcs m. L., A., 1. ActaPolitica	Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok.
IV., Szabolcs m. L., A., 9. Szabolcs vármegye törvényszékének iratai Fasc. Inquisitionum	Szabolcs Vármegye Törvényszékének iratai (Actajudicialia), Vizsgálatok (Inquisitiones).
IV., Szatmár m. L., A., 501, Közgyűlési jkv.	Szatmár Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla).
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
P 1531., Acta Criminalia	Nagykárolyi (kerületi) ügyészi hivatal iratai

FORRÁSOK

BALOGH 2003	BALOGH Béla: <i>Nagybányai boszorkányperek</i> . Budapest, 2003.
BARKÓCZY 2017.	<i>Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz (1712–1724)</i> 2. Közread. KOVÁCS Ágnes – FOGARASSY Zoltán. Nyíregyháza, 2017.
BESSENYEI 1997	BESSENYEI József: <i>A magyarországi boszorkányság forrásai</i> . I. Budapest, 1997.

⁵⁴ SZOBOSZLAY 2010. 43–47.

- BESSENYEI 2000 BESSENYEI József: *A magyarországi boszorkányság forrásai*. II. Budapest, 2000.
- BESSENYEI 2002 BESSENYEI József: *A magyarországi boszorkányság forrásai*. III. Budapest, 2002.
- KLANICZAY –
KRISTÓF –
PÓCS 1989 KLANICZAY Gábor – KRISTÓF Ildikó – PÓCS Éva: *Magyarországi boszorkányperek. Kisebb forráskiadványok gyűjteménye*. I–II. Budapest, 1989.
- KOMÁROMY 1910 KOMÁROMY Andor: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest, 1910.
- SCHRAM 1970 SCHRAM Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek, 1529–1768*. I. Budapest, 1970.
- SCHRAM 1982 SCHRAM Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek, 1529–1768*. II. Budapest, 1982.
- SCHRAM 1983 SCHRAM Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek, 1529–1768*. III. Budapest, 1983.

IRODALOM

- BAILEY 2003 BAILEY, Michael D.: *Historical Dictionary of Witchcraft*. Lanham – Maryland – Oxford, 2003.
- BALOGH 2004 BALOGH Elemér: A németországi boszorkányperek jogtörténeti jellemzői. *Jogtörténeti Szemle* (2004):4. 1–6.
- BALOGH 2016 BALOGH Elemér: A Praxis Criminalis hatása a szegedi boszorkányperekre. In: *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Szerk. BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné. Pécs, 2016. 29–40.
- BARRY – DAVIES 2007 *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography*. Eds. BARRY, Jonathan – DAVIES, Owen. Houndmills – New York, 2007.
- BATÓ 2004 BATÓ Szilvia: Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? *Jogtörténeti Szemle* (2004):1. 35–40.
- BÉL 1982 BÉL Mátyás: Szatmár megye ismertetése. (Közli KÁVÁSSY Sándor). In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv*. 3–4. Szerk. GYARMATHY Zsigmond. Nyíregyháza, 1982. 9–92.

- BÉL – LAURENTSIK 1985 BÉL Mátyás – LAURENTSIK Keresztély: Bereg megye leírása. In: *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás*. Szerk. GYARMATHY Zsigmond. Nyíregyháza, 1985. 9–70. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai I. Évkönyvek 5–6.)
- BÉL – SCHEMBERGER 1979 BÉL Mátyás – SCHEMBERGER Ferenc: Szabolcs megye a XVIII. században. In: *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás*. Szerk. GYARMATHY Zsigmond. Nyíregyháza, 1979. 12–76. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai. Évkönyvek 1–2.)
- BLECOURT 1994 BLECOURT, Willem de: Witchdoctors, soothsayers and priests. On cunning folk in European historiography and tradition. *Social History* 19. (1994) 285–303.
- ECKHART 2000 ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk. MEZEY Barna. Budapest, 2000.
- HORVÁTH 2009 HORVÁTH Zita: A paraszti társadalom Magyarországon a 18. században és a Biblia. *Egyháztörténeti Szemle* 10. (2009):2. 103–113.
- JENEI 2005 JENEI Zsuzsanna: Bárki lehet boszorkány... *Korunk* 16. (2005):5. 11–15.
- KANDRA 1897 KANDRA Kabos: *Magyar Mythologia*. Eger, 1897.
- KIS 1993 KIS Domokos: Erdélyi bujdosók és a pestis. Adalékok a pestis elleni védekezés történetéhez (1708–1711). *Orvostörténeti Közlemények* 39. (1993):141–144. 83–105.
- KIS-HALAS 2015 KIS-HALAS Judit: Divinatio diabolica és bűbajos orvoslás. Mágikus szakértők a boszorkányság változó diskurzusában a kora újkori Nagybányán. In: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép- és Kelet-Európában*. Szerk. KLANICZAY Gábor – Pócs Éva. Budapest, 2015. 307–362.
- KISS 1999 KISS András: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Bukarest – Kolozsvár, 1999.
- KISS 2012 KISS Andrea: A sáskajárások néhány területi és tájtörténeti vonatkozása a Kárpát-medencében. In: *A táj változásai a Kárpát-medencében*. Szerk. FÜLEKY György. Gödöllő, 2012. 123–132.
- KLANICZAY 2010 KLANICZAY Gábor: A Cultural History of Witchcraft. In: *Magic, Ritual and Witchcraft*. 5. (2010): 2. 188–212.

- KLANICZAY – PÓCS 2014 *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* Szerk. KLANICZAY Gábor – PÓCS Éva. Budapest, 2014.
- KOCSIS 2017 KOCSIS Annamária: *Növényekkel társalkodók.* Egyetemi diplomamunka. Károli Gáspár Református Egyetem. Budapest, 2017. (Kézirat)
- KONCZ 2003 KONCZ Ibolya: Adalékok a boszorkányperek eljárási kérdéséhez a Heves és Külső-Szolnok megyei periratok nyomán. *Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai* 4. (2003) 191–210.
- KONCZ 2005a KONCZ Ibolya: Osztrák büntetőtörvény a magyar boszorkányperekben. *Korunk* 3. (2005):5. 53–56.
- KONCZ 2005b KONCZ Ibolya: A boszorkánykutatásban megjelenő 15–18. századi történeti érvelések. In: *Jogtörténeti Tanulmányok* VIII. Szerk. BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert. Pécs, 2005. 281–299.
- KONCZ 2007 KONCZ Ibolya: *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-római Birodalomban és a királyi Magyarországon.* Egyetemi doktori disszertáció. Miskolci Egyetem. Miskolc, 2007. (<http://midra.uni-miskolc.hu/document/5649/1157.pdf>) [2021.01.28.]
- KRISTÓF 2014 KRISTÓF Ildikó: Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban. In: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* Szerk. KLANICZAY Gábor – PÓCS Éva. Budapest, 2014. 17–62.
- LEVACK 2013 *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America.* Ed. LEVACK, Brian P. Oxford, 2013.
- MÉL *Magyar Életrajzi Lexikon.* Főszerk. KENYERES Ágnes. Budapest, 1967.
- MACFARLANE 1999 MACFARLANE, Alan: *Witchcraft in Tudor and Stuart England: A Regional and Comparative Study.* London, 1999.
- MEZEY 1993a MEZEY Barna: Boszorkányok. *Börtönűjság* (1993):10. 5.
- MEZEY 1993b MEZEY Barna: Boszorkányperek. *Börtönűjság* (1993):16. 5.
- MEZEY 2011 MEZEY Barna: Kálmán király boszorkányai. Tévhitek a magyar joghistóriában. *Rubicon* 23. (2011):4–5. 42–45.
- MEZEY 2018 MEZEY Barna: *A börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja.* Budapest, 2018.

- ŐRI 2005 ŐRI Péter: A pestisjárványok demográfiai következményei a 17–18. századi Magyarországon. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv*. Szerk. FARAGÓ Tamás [et al.] Budapest, 2005. 115–162.
- PÓCS 1983 PÓCS Éva: Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. *Ethnographia* 94. (1983):1. 134–146.
- PÓCS 1998 *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Szerk. PÓCS Éva. Budapest – Pécs, 1998. (Tanulmányok a transzcendensről I.)
- PÓCS 2008 *Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Szerk. PÓCS Éva. Budapest, 2008. (Tanulmányok a transzcendensről VI.)
- RÉTHLY 1970 RÉTHLY Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig*. Budapest, 1970.
- SEBALD 2000 SEBALD, Hans: *Boszorkányok hajdan és ma*. Budapest, [1987] 2000.
- SPANNENBERGER
–SPANNENBERGER
2018 SPANNENBERGER Gabriella – SPANNENBERGER Norbert: A németek 18. századi betelepítése: politikai és/vagy gazdasági folyamatok összessége? *Századok* 152. (2018):1. 5–30.
- SZOBOSZLAY 2002 SZOBOSZLAY György: Egy magyar passiójáték: Krucsay Jánosné Tolnay Borbála két házasságtörési pere, 1711–1728. In: *Közösség és identitás*. Szerk. PÓCS Éva. Budapest, 2002. 199–232.
- SZOBOSZLAY 2010 SZOBOSZLAY György: *A közösség egyén feletti kontrollja a kora újkori Szabolcs vármegye falvaiban, mezővárosaiban*. Egyetemi doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest, 2010. (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/szoboszlaygyorgy/diss.pdf>) [2021.01.28.]
- SZVETELSZKY 2002 SZVETELSZKY Zsuzsanna: *A pletyka*. Budapest, 2002.
- THALY 1881a THALY Kálmán: Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban. *Századok* 15.(1881):1. 40–60.
- THALY 1881b THALY Kálmán: Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban. *Századok* 15.(1881):2. 115–132.
- THALY 1889 THALY Kálmán: *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból – Toldalékul: Kuruczvilági kiadatlan költemények tára*. Budapest, 1889.

- THOMAS 1973 THOMAS, Keith: *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-century England*. Harmondworth – London, 1973.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa (a magyarországi boszorkányperek számítógépes adatbázisa) <http://www.vmmuzeum.hu/adatbazis/boszorkanyperek/main.php?lang=hu&a=2&b=6> [2021.01.28.]

Additions to the Study of Witchcraft in Szabolcs, Szatmár and Bereg Counties in the 18th Century

by Annamária Kocsis
(Summary)

Witchcraft is a very popular theme, either in Hungary or internationally, many disciplines are concerned with it. Witch trials reveal social contradictions not only nationally, but also locally, and are therefore an excellent source of conflict research. Most of the sources were found and published in Hungary, but there is only a small number of studies on witch hunting of local communities.

The study intends to understand the phenomenon of witchcraft in Hungary in the 18th century. It attempts to map the features of witch trials in Szabolcs, Szatmár and Bereg Counties. The article analyses these trials with different aspects (accusation, gender composition and proportion of accused persons, type of punishments) by using quantitative, qualitative and content analysis method, highlighting their typicalities and peculiarities. After processing of data, preparing and evaluating the explanations, the results obtained will give us a more accurate picture of witchcraft as a phenomenon in Hungary.

Ács Marianna

Az Országos Református Nőszövetség indulásának körülményei (1943–1944)

1943–1944-ben a református egyház vezetősége szembenézve a történelmi helyzettel, a nők erejében bízva, rájuk támaszkodva, egy nőszövetségi mozgalmat¹ indított, melynek célja az volt, hogy felkészítse az egyház társadalmi bázisát az elkerülhetetlen változásokra. Élére két olyan női vezetőt jelölt ki Zsindelyné Tüdős Klára és Pilder Mária személyében, akik hitelesen közvetítették a Magyar Református Egyház (MRE) céljait, és népszerűségüknél fogva képesek voltak a legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozó református nőket megszólítani.

A tanulmányban nőtörténeti szempontból közelítem meg az egyháztörténet e fejezetének feltárását. Az egyháztörténet-írók ugyanúgy, mint a hagyományos történetírást művelők, évszázadokon keresztül férfiak voltak, és a nők történetére az egyházban kevésbé fordítottak figyelmet. Napjainkban a történettudomány egyik virágzó területe a történelem genderszemléletű feltárása lett, melyben élen járnak a nőtörténészek, és a sajátos női szemlélet érvényesítésével, új források és módszerek felhasználásával újszerű módon világítják meg a történelem egyes epizódjait.² A református felekezethez tartozó nők történetére is ráirányult a figyelem mind a hazai történetírásban, mind az egyháztörténetben.³ A szerző az MRE történetének egy nőtörténeti szempontból is releváns szeletét, az 1943-ban létrehozott Országos Református Nőszövetség (ORN) indulásának körülményeit kívánja bemutatni a Nőszövetség 1944-ben (szeptembertől decemberig, havonta egy alkalommal) megjelent lapjának, az *Új Magyar Asszony* című periodikának a segítségével. A nőtörténeti és női megközelítésű egyháztörténeti írás sajtótörténeti elemzés is egyben, hiszen a Nőszövetség sajtóorgánumának kulturális–társadalmi kontextusát⁴ megragadó, társadalomtörténeti vizsgálatát nyújtja.

A legfőbb kutatói kérdések, melyekre kerestem a választ, a következők voltak: milyen céllal indították el az MRE vezetői e női mozgalmat, kiket, milyen társadalmi réteghez tartozó reformátusokat kívántak elérni és ehhez milyen eszközöket tudtak felhasználni? A Nőszövetség *Új Magyar Asszony* című lapjának induló számaiban e fenti törekvések hogyan tükröződtek? Milyen főbb tematikában jelentek meg írások, kik írták a cikkeket, milyen volt a nők és a férfiak aránya a szerzők között? Kik voltak azok a nők, akik az egyes rovatokat vezették? Milyen életpályát jártak be? Milyen felekezeti és társadalmi hátterük volt? Hogyan élték meg a lap keletkezésének idején zajló történelmi eseményeket? A válaszokat az Országos Református Nőszövetség elnökének, Zsindelyné Tüdős Klárának életútjára és kapcsolati hálójára fókuszálva találtam meg. Igyekeztem feltárni a lap szerzői gárdájának kapcsolódását az MRE-hez, illetve a Nőszövetség vezetőihez. Kiemeltem a rovatvezető női szerzők – Zsindelyné Tüdős Klára, Pilder Mária, Ignác Rózsa – életrajzának

¹ Országos Református Nőszövetség (továbbiakban Nőszövetség) elnevezéssel.

² CZEFERNER 2020; KÉRI 2013; KÉRI 2013; PAPP – SIPOS 2017; PÁLMAI 2012.

³ GÉRA 2006; KÓSA 2006; RÉBAY 2009; RÉBAY 2011; RÉBAY 2019; SÁRAI 2002; SÁRAI 2009; SÁRAI 2011; SÁRAI 2014.

⁴ GYÁNI 2006.

azon elemeit, amelyek hatással lehettek cikkeik tartalmára. A kérdések megválaszolásához életrajzi adatokat, visszaemlékezéseket, korabeli sajtóterméket, filmhíradórészletet elemeztem a forráskritika módszerét alkalmazva.

Az Országos Református Nőszövetség megalakulása

Az Országos Református Nőszövetség tevékenységét és létrejöttének célját tekintve illeszkedett a 19. század végétől induló református belmissziói és ébredési⁵ mozgalmak folyamatába. E nőszövetséget nem egyesületként, az egyháztól elkülönülő, önálló szervezetként jegyezték be, hanem mint nőmozgalmat indította el Ravasz László (1882–1975)⁶ több egyházi vezetővel, Muraközy Gyulával (1892–1961),⁷ Bereczky Alberttel (1893–1966),⁸ és Makkai Sándorral (1890–1951)⁹ együtt 1943 végén. A mozgalmi jelleget a püspök azért preferálta, mert a célja az volt, hogy integrálja az egyház szervezetébe az egyházi ébredés önálló egyesületeit, amelyeknek számos konfliktusai voltak a gyülekezeti alapon szerveződő egyházzal.¹⁰ E törekvés már 1938-ban elkezdődött,¹¹ s számos, korábban létesített, református kötődésű egyesület olvadt be a Dunamelléki Református Egyházkerület által kezdeményezett Nőszövetség gyülekezeti szinten szerveződött tagozataiba.¹² A szerveződés ezen formái azonban nem voltak elég hatékonyak. Egyre nagyobb szükség lett a református nőket összefogó olyan mozgalomra, amelynek nem „a nőegyesületekben szokványos jótékonyosság az elsődleges feladata, hanem a gyülekezetekben a hitbuzgalmi, missziói tevékenység”¹³ fokozása. Az *Új Magyar Asszony* első számának vezércikkében Zsindelyné Tüdős Klára kihangsúlyozta, hogy „a Magyar Református Nőszövetség nem egy »Nőegylet« a sok közül, hanem a gyülekezet minden Krisztust kereső nőtagjának szövetsége.”¹⁴ Makkai Sándor írásában szintén utalt arra, hogy az

⁵ A belmisszió a 19. században a liberális teológia racionalizmusa ellen lépett fel Nyugat-Európa nagyvárosainak protestáns egyházi közösségeiben, s a különféle ébredési mozgalmak, mint a pietizmus vagy a puritanizmus táplálta. Célja a laicizálódási folyamat megállítása volt; az 1930-as évek közepéig a protestáns felekezetekhez kötődő egyesületekben folyt. Magyarországon az első ébredési mozgalom az 1860-as években Debrecenben indult el, és a puritán örökségű, új ortodoxiára épült. Képviselői Balogh Ferenc és Csiky Lajos voltak (Kiss 2006; Ács 2015).

⁶ Ravasz László (1882–1975): a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke (1921–1948), az MRE Konventjének (1937–1949) és Zsinatának lelkészi elnöke (1938–1948).

⁷ Muraközy Gyula (1892–1961): református lelkész, szerkesztő, író, műfordító. Az Egyetemes Konvent Missziói előadója.

⁸ Bereczky Albert (1893–1966): a lap keletkezésekor a Budapest–Pozsonyi úti Református Egyházközség lelkipásztora.

⁹ Makkai Sándor (1890–1951): erdélyi püspök (1926–1936), debreceni teológiai tanár, a *Református Nőszövetség* című teológiai értekezése lett az újonnan alakult mozgalom munkatervének az alapja (Kósa 2006. 746.).

¹⁰ Kiss 2006.

¹¹ Makkai 1938; Ács 2015.

¹² Az 1923-ban Nyáry Pálné kezdeményezésére alakult Pécsi Református Nők Regnum Christianum Egyesülete 1942-ben beolvadt a „dunamelléki egyházkerület által megszervezni rendelt Pécsi Református Egyházközségi Nőszövetségbe és e végett kimondja feloszlását.” BREL B. 12. c. 8699/1944. A. sz. irat. A Pécsi Református Nők Regnum Christianum Egyesületének feloszlását és vagyonának hovafordítását kimondó közgyűlési határozat. 1944. november 14.

¹³ Kósa 2006. 745–746.

¹⁴ ZSINDELYNÉ TÜDŐS KLÁRA: Asszonyok, ti ne féljetek! *Új Magyar Asszony* 1. (1944):1. 2.

egyesület feloszlatható, de a szövetség Krisztusban örök.¹⁵ Az MRE vezetősége hitte, hogy a belső megújulást segítő evangelizációban olyan erő lakozik, mely a lelkekben megfogánva a túlélést jelentheti az MRE számára az új korszak beköszöntével. Ravasz László két ismert asszonyra kívánta bízni a négy magyarországi református egyházkerület közös Református Nőszövetsége vezetői feladatainak ellátását. A püspök elnöknek a kor ismert politikusának, Zsindely Ferencnek¹⁶ feleségét, a népszerű jelmeztervezőt, divattervezőt, rendezőnőt, a Budapest–Pozsonyi úti Református Egyházközség tagját, Tüdös Klárát; titkárnak pedig Pilder Máriát, az Erdélyi Református Nőszövetség sikeres szervezőjét és híres igemagyarázót, Karl Barth¹⁷ tanítványát kérte fel. Zsindelyné Tüdös Klára így emlékezik meg az elnökké választásáról: „*Nekem fogalmam sem volt róla, hogy mi a tennivalóm, mikor elővezettek a Konventen a püspökök, püspöknék és számos egyházi főhatóságok elé, akikről sejtelmem sem volt, hogy kik. Közölték velem, hogy országos elnöke vagyok valaminek, amiről azt sem tudtam, eszik-e vagy isszák?*”¹⁸

1944-ben az Országos Református Nőszövetség megjelentette munkatervét, melyet Ravasz László és Zsindelyné Tüdös Klára szerkesztett, s melynek előszavában Ravasz László arra bízta a Bibliai Márták és Máriák seregét, hogy „*egy világszerte folyó nagyszabású munka magyarországi barázdájába kell bedállnia a magyar asszonyoknak és leányoknak.*”¹⁹ A történelmi események azonban gátat vetettek a Nőszövetség munkájának: 1944. március 19-én a német hadsereg megszállta az országot, emiatt az Országos Református Nőszövetség 1944. április 30-ára tervezett alakuló gyűlését nem tudták összehívni. „Csendes nagygyűlést”²⁰ tartottak helyette, azaz az ott elhangzott programbeszédet körlevelekben juttatták el a gyülekezetek számára. „*Ahogy a dörgés, villámlás, vagyis a front közeledett az országhoz, megbolydultak az emberek és menekültek ide-oda. 1944 nyaratól decemberéig különös fergetegbe keveredett a Nőszövetség éppen hogy elültetett csenevész fácskája.*”²¹ – emlékezett vissza Tüdös Klára e nehéz időkre. 1945 decemberéig nem volt tisztújítás, nem történt meg a Nőszövetség tényleges megalakulása sem. A történelmi idők azonban kijelölték a feladatokat, s e rendkívüli szervezőkészséggel megáldott asszony felismerte ezek megoldásában a Nőszövetség és benne a saját szerepét; asszonyokat, munkatársakat toborzott a gyülekezetekben, hogy teát főzzenek a menekülteknek, vasúti mosdóhelyeket tisztíttatott ki, ahová vaskályhát állíttatott, hogy rajta mosdóvizet melegítsenek a napok óta fűrésztetlen csecsemőknek. Zsindelyné Tüdös Klára és segítői összegyűjtötték a pályaudvaron egyedül maradt kicsinyeket, öregeket, elesetteket, s Zsindelyék Istenhegyi úton lévő otthonában szállást, ételmet biztosítottak számukra. Segítségére volt ebben a szeretetszolgálatban két tanítónő: M. Kovács Piroska, aki a Fasori Református Leányott-

¹⁵ MAKKAJ Sándor: Mi a Református Nőszövetség? *Új Magyar Asszony* 1. (1944):1. 5–6.

¹⁶ Zsindely Ferenc (1891–1963): 1938-ban vallás- és közoktatásügyi miniszteri államtitkár, 1939-ben Teleki Pál kormányában miniszterelnökségi államtitkár, 1944. március 22-ig kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter volt a Kállay-kormányban.

¹⁷ Karl Barth (1886–1968): svájci protestáns teológus. A nemzeti szocialista eszme ellen fellépő Hitvalló Egyház mozgalom alapítója 1935-ben.

¹⁸ ZSINDELYNÉ 1998. 24.

¹⁹ RAVASZ – ZSINDELYNÉ 1944. 10.

²⁰ DIZSERI 1994. 184.

²¹ ZSINDELYNÉ 1998. 32.

hon vezetője volt,²² Juhász Ilonka, aki a Soli Deo Gloria Diákszövetség utazó titkáráként tevékenykedett, valamint Cserepes Ella. M. Kovács Piroska segítette Zsindelyné Tüdös Klárát a Nőszövetség *Új Magyar Asszony* című lapja körüli tevékenységekben is. Szálasi Ferenc hatalomra kerülését követően a fővárosban felgyorsult a zsidóság deportálása, és egyre nagyobb méreteket öltöttek a politikai okok miatti bebörtönzések. E nehéz helyzetben Zsindelyné összefogva a Filadelfia Szövetség diakonisszáival és Asta Nielsennel,²³ a svéd nagykövetség munkatársával, mentették a zsidókat.²⁴ Somogyi Imre²⁵ ajánlotta Zsindelyné pártfogásába a papírok nélkül érkező kommunista üldözötteket.²⁶ Tették mindezt a Sváb-hegy tetején, a Gestapo közelségében, felülemelkedve a napi és a jövőre vonatkozó egzisztenciális félelmeiken, Jézus ígéjének engedelmeskedve: „*Aki egyet befogad az én kicsinyeim közül, engem fogad be.*”²⁷ Félelmeik pedig voltak: „*Kicsit megremegtem a gondolattól, hogy nem a magam, hanem az uram nyakát reszkírozom azzal, ha illegalitásban lévő embereket befogadok.*”²⁸ – írja visszaemlékezésében Zsindelyné. A feleség aggódott férjének jelenéért és jövőbeli sorsáért, hiszen Zsindely Ferenc egy jobboldali, de angolbarát, keresztyén, igen magas beosztású horthysta politikus volt, aki 1944. március 22-én, miután a német csapatok megszállták az országot, lemondott a Kállay-kormányban betöltött kereskedelem- és közlekedésügyi miniszteri tisztségéről, s elvesztette korábbi politikai befolyását. A távolabbi jövő a Vörös Hadsereg által felszabadított új Magyarországon szintén szorongásra adhatott okot a házaspárnak. Mindennapi félelmeik is gyötrőek voltak: lesz-e elegendő tüzelő, élelem, szappan az időnként 80 főt is meghaladó vendégeknek? Hogyan védik meg az orosz katonák erőszakoskodásaitól a lányokat és az asszonyokat? A legnehezebb időkben álltak helyt segítőkkel együtt: emberfeletti küzdelemben próbáltak otthonukban emberhez méltó életet teremteni az üldözötteknek, védve hol a németek, hol az orosz katonák erőszakos kegyetlenkedései elől a náluk meghúzódó kiszolgáltatottakat. Ennek az időszaknak a tapasztalatai alapul szolgáltak (erkölcsi értelemben is) Zsindelyné Tüdös Klárának ahhoz a munkához, amit a társaival együtt 1949-ig végzett a Nőszövetség élén.

1944 második felének embert próbáló, életet veszélyeztető időszakában volt erejük a Nőszövetség újságjának megalapítására és megjelentetésére. Tüdös Klára ötlete volt, hogy a Református Nőszövetség céljainak eléréséhez lapot kell indítani, s

²² Később Bottyán János, az *Új Magyar Asszony* szerkesztőjének a felesége lett. OHÁTI NAGY László: Somogyi Imre. *Valóság* 26. (1983):1. 68.

²³ Asta Nielsen (1881–1972): dán színésznő, a némafilm első európai sztárjának számított. (BALÁZS Géza: Asta Nielsen. *Fényszóró* 1. (1945):10. 10–11. 1944-ben a svéd Vöröskereszt budapesti megbízottja és a svéd nagykövetség titkárnője volt. A nagykövetség tagjai „1944 karácsony estéjét a pesti gettóban töltötték és csak pár nap múlva a nuncius közbenjárására szabadultak ki.” Svéd bástya a nyilas áradatban. Hogyan harcoltak a budapesti svéd követség tagjai a nyilas pártszolgálatosokkal. *Demokrácia* 5. (1946): 10. 7.

²⁴ 2001-ben a Világ Igaza díjjal tüntették ki. DÉSI János: „Aki egy embert megment, az egész világot menti meg.” *Népszava*, 2001. december 3.

²⁵ Somogyi Imre (1902–1947) szobrász, a Parasztpárt alapítója, a kertmozgalom szószólója, a német megszállást követően az ellenállási mozgalom tagja lett. Györffy István munkatársa, Zsindelyné barátja, aki ösztönözte arra, hogy a fővárosban tanuló, falusi származású, szegény sorsú főiskolások részére kollégiumot létesítsenek (DIZSERI 1994. 141.). Többek között ennek hatására is jött létre a Györffy István Kollégium. 1945 után az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja volt. 1947-ben orosz katonák lötték meg a Hősök terén, mert nem engedelmeskedett, nem vetkőzött le a parancsukra. Sérülésébe belehalt.

²⁶ Itt élték át az ostromot Szakasits Árpádnak és Apró Antalnak a családtagjai is. DIZSERI 1994. 165–169.

²⁷ ZSINDELYNÉ 1998. 38–39.

²⁸ ZSINDELYNÉ 1998. 38.

Balla Péter²⁹ segítségével meggyőzte Bottyán Jánost³⁰ a szerkesztői feladatok elvégzésére, melynek eredményeként 1944. szeptember 15-én megjelent a Nőszövetség szócsöveként az *Új Magyar Asszony* első száma.

Az *Új Magyar Asszony* című lap

Az eddig írt tanulmányok és sajtóbibliográfia szerint 1944-ben két lapszámmal jelentkezett az *Új Magyar Asszony*,³¹ de a Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára négyet őriz 1944-ből, ezek a példányok szolgálnak az elemzés tárgyául.³² 1945-ben nem jelentették meg az újságot. 1946 januárjában indult újra körlevélként az Országos Református Nőszövetség kiadványa, s havi rendszerességgel jelentkezett. A harmadik évfolyam 1947-től hitbuzgalmi havilapként látott napvilágot májusig, havonta egy alkalommal, majd júniustól kéthetente, 1948 végéig. Jelenleg a periodika ötödik évfolyamából két januári példányról tudunk.³³ Az *Új Magyar Asszony* kiadója az Országos Református Nőszövetség volt, a lapot a Sylvester Nyomdában nyomtatták. 1947 végéig Bottyán János, 1948 áprilisától 1948 decemberéig Áprily Lajos, 1949-ben Adorján József szerkesztette.³⁴

A lap címe, mottója és illusztrációja

Az *Új Magyar Asszony* címet választották a lap elindítói ennek az újságnak, mely társadalmi bázisát tekintve szélesebb kört célzott meg, mint általában a református sajtóorgánumok. Zsindelyné úgy fogalmazott az induló lapszám vezércikkében, hogy az új magyar asszony „korának szenvedő, de bátor, józan leánya, aki egyetlen törvényéül és erőforrásul a Bibliát vállalja és egy kaszthoz, a magyar református asszonyok közösségéhez tartozónak vallja magát.”³⁵ A szerkesztők az evangéliumi közösséget tartották meghatározónak és nem a társadalmat: nem a középosztálynak kívántak lapot szerkeszteni, hanem a népnek. Céljukat a lap mottója fejezte ki igazán: „Egyenként megállni a viharban lehetetlen, tájékoztatás nélkül élni badarság, kötés nélkül széthull a kéve.”³⁶ A mottó az 1850-ben írt Tompa Mihály *A*

²⁹ Balla Péter (1908–1984): 1944-ben a református Soli Deo Gloria Diákszövetség országos énekügyi titkára volt.

³⁰ Dr. Bottyán János (1911–1984): református lelkész, a *Református Egyház* című lapnak és a *Confessió*nak a felelős szerkesztője, a Budapesti Teológiai Akadémia díszdoktora, egyházmegyei tanácsbíró. Vö. ZsL 80. Zsinati Levéltár 80. fond. Bottyán János adattára.

³¹ DIZSERI 1994. 212–215.; CSEH – MÉSZÁROS 2006. 1295.

³² Az első lapszám 1944. szeptember 15-én jelent meg Budapesten, majd ezt követően minden hónap 15-én jelent meg a periodika 1944. december 15-ig. Vö. A Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára elektronikus katalógusa. (<http://krekib.hu/k%C3%B6nyvt%C3%A1r/foly%C3%B3iratok/%C3%BAj-magyar-asszony>) [2021.02.14.] Köszönet illeti Bán Magdolnát, az intézmény vezetőjét és munkatársait, akik a COVID-19 idején azzal segítettek e tanulmány megszületését, hogy elektronikus formában rendelkezésre bocsátották a lapszámokat.

³³ DIZSERI 1994. 215. A Krekib és az OSZK katalógusai szerint. A periodika megjelenési körülményeiről további kutatások szükségesek.

³⁴ DEZSÉNYI et al. 1956.

³⁵ ZSINDELYNÉ TÜDŐS Klára: Asszonyok, Ti ne féljetek! *Új Magyar Asszony* 1. (1944):1. 1.

³⁶ *Új Magyar Asszony* 1. (1944): 2–4.

golyához című versét idézi: „Mint oldott kéve széthull nemzetünk”.³⁷ Az *Új Magyar Asszony* című lap mottójaként a reformátusságnak a magyarsággal való azonosítását konnotálja, megteremtve a két történelmi kontextus, az 1848–49-es szabadságharc bukása és a Horthy-korszak vége közötti párhuzamot. A 19. század költőjének sorai – „Sokra sír, sokra vak börtön borul, / Kik élünk: járunk búsan, szótlanul; / Van, aki felkél és sirván, megyen / Új hont keresni túl a tengeren.”³⁸ – Zsindelyné barátainak, ismerőseinek döntését vetíti elénk, többek között Darányi Kálmánnéét, aki mielőtt elhagyta az országot, tudván, hogy Klára asszony menekült otthonokat szervez a nőszövetségi asszonyokkal, átadta lakása kulcsát azokkal a szavakkal, melyekre Zsindelyné így emlékezett vissza: „használjam a házat, ami-re jónak látom.”³⁹ A mottó egyben kijelölte az újság s egyben a Nőszövetség szerepét a nemzet és a reformátusság sorsában: a kötés biztosítását.

1. kép – Gáborjáni Szabó Kálmán fametszete, a lap egyetlen illusztrációja

Több számában az első oldalon jelent meg Gáborjáni Szabó Kálmán fametszete mint a lap egyetlen illusztrációja. A kép fénytől megvilágított, alvó csecsemőt a kezében tartó, olvasó édesanyát ábrázol. (1. kép) Az alakok elhelyezkedése, valamint a megvilágított édesanya kapcsán a Mária Jézussal jelenetre asszociálhatunk. Az ábrázolás üzenete felerősítette a nők szerepére vonatkozó egyházi álláspontot, mely elsősorban a közepposztályhoz tartozó nők társadalmi szerepvállalásai kapcsán a két világháború között

³⁷ TOMPA (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/tompa-mihaly-9406/lirai-koltemenyek-940B/1850-98A3/a-golyahoz-98D0/>) [2021.03.23.]

³⁸ TOMPA (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/tompa-mihaly-9406/lirai-koltemenyek-940B/1850-98A3/a-golyahoz-98D0/>) [2021.03.23.]

³⁹ DIZSERI 1994. 163.

a liberális feminizmus ellenében fogalmazódott meg: az egyház nem utasította el a nők művelődéséhez, tanulásához, munkához való jogát, ha az a család, az egyház és a haza szolgálatában állt. Ignác Rózsa író négy cikkben is foglalkozott a nők olvasóvá nevelésével. (Melléklet 1. táblázat)

A szerkesztő és a szerzői gárda 1944-ben

A *Dunántúli Protestáns Lap Új Magyar Asszony* népszerűsítő írásában arról számolt be, hogy „olyan munkatársi gárdát választottak, amely a kitűzött nagy célnak mindenben megfelel. Az ország legjobbjai teszik közkinccsé a lapban tudásuk legjavát. Szerkesztőül Bottyán Jánost, a Református Jövő ismert szerkesztőjét és munkatársát kérték fel.”⁴⁰

A vezércikkek írói között találjuk Ravasz Lászlót, Makkai Sándort és egyetlen nőként, Zsindelyné Tüdös Klárát. (Melléklet 1. táblázat) A vezércikkeket bibliai textuson alapuló, személyes hangvételű, meggyőző írások kísérték, melyek – a püspök és lelkipásztorai – Ravasz László, Bottyán János, Péter János, Békési Andor tollából születtek. A periodika munkatársai közül többen képviselték a női nemet, mindegyikük személyes ismerőse, barátja, segítője, munkatársa volt Zsindelyné Tüdös Klárának. Pilder Mária, a Nőszövetség országos titkára, Ignác Rózsa író, M. Kovács Piroska, aki Istenhegyen a menekültek ellátásában is segítségére volt és Tóth Erika, a Tiszántúli Egyházkerület Református Nőszövetségének képviselőnője nevükkel jelentek meg a lapokban: Zsindelyné 5, Pilder Mária 5, Ignác Rózsa 3, M. Kovács Piroska és Tóth Erika 1–1 cikkel, Berde Mária Amália⁴¹ egy verssel szerepeltek. Szécsi Árpádnét⁴² és Bertalan Esztert jelölték még meg az első, illetve a második lap munkatársai között, de sajnos nem derült ki, mely cikkek voltak ők a szerzői vagy milyen más szerepük volt az újság létrehozásában. A névvel megjelölt írások közül 15-öt hölgyek és 35-öt férfiak írtak (a szépirodalmi művekkel együtt).

A női cikkírók életpályája

Az *Új Magyar Asszony* cikkíró hölgyei mindannyian reformátusok voltak. Zsindelyné Tüdös Klára a kálvinista Rómában, Debrecenben született 1885-ben, mindkét ágon híres református prédikátor ősökkel. A Dóczy Gedeon vezette Debreceni Református Leánynevelő Intézetben tanult 1905-től 1911-ig. Így emlékezett vissza az iskolapadban töltött évekre: „a reggeli áhítatokon buzdításomra úgy énekeltük a zsoltárt: ásítozik testem, lelkem, s miután a konfirmációi órák egybeestek a táncóráimmal, lehetőleg mellőztem a konfirmációi előkészítést.”⁴³ A megtérése sokkal később történt, életútjának felén, édesanyja betegyánál, Bereczky Albert lelkipásztor hatására. „Amíg beszélt, nekem elkezdett csorogni lefelé a könnyem, s a szívem úgy emelkedett Hozzá, mintha szárnya nőtt volna. (...) És aztán soha többé nem hiányoztam a pozsonyi útról, amíg ő azon a szószéken állt”⁴⁴ – írta

⁴⁰ PONGRÁCZ József: *Új Magyar Asszony. Dunántúli Protestáns Lap* 55. (1944):38. 1.

⁴¹ Berde Mária (1889–1949): erdélyi költő, író. Édesapja református lelkész, a Nagyenyedi Bethlen Kollégium tanára. RMIL Berde Mária. (<https://lexikon.kriterion.ro/szavak/340/>) [2021.02.19.]

⁴² Szécsi Árpádné Zsindelyné Tüdös Klára munkatársa volt a Corvin Áruházban. DIZSERI 1994.

⁴³ ZSINDELYNÉ 1998. 9.

⁴⁴ ZSINDELYNÉ 1998. 19.

a visszaemlékezésében. A Nőszövetség munkájába való bekapcsolódásáig egy izgalmas, nem mindennapi, a korszakban modern jelzővel illethető független, önálló, dolgozó nő életútja bontakozik ki előttünk. Az 1910-es években országgyűlési képviselő apja egyedüli gyermekeként gondtalan, jómódú életet élt: Svájcban, Angliában tanult francia és angol nyelvet. 1915-ben Lembergben önkéntes ápolónőként a háborúban megsebesült katonákat ápolt. Budapesten tanulmányokat folytatott az Iparművészeti Főiskola textil szakán. 1919-ben férjhez ment Szunyogh Rudolf huszárfőhadnagyhoz, s az érmelléki Érsemjénre költözött, ahol a 400 holdas Szunyogh-birtokot irányította, mert férje a háborúból súlyos tüdőbetegesen tért vissza, s különböző szanatóriumokban gyógyíttatta magát. A házaspárnak 1921-ben kislánya született, Judit. Trianon után *„román határőrcsaládok vérszemet kaptak, hogy nincs otthon a gazda, s kezdtek a birtokon garázdálkodni. Hol a termésből kanyarítottak ki egy darabot, hol a terelt állatokat tizedelték meg.”*⁴⁵ Egy napon leégett a birtokon az összes cselédlakás, s ekkor gyermekével visszaköltözött Magyarországra. Férjével elhidegültek egymástól, évekig külön éltek, majd 1928-ban elváltak. Kislányukat jó ideig Tüdős Klára nagynénje nevelte Debrecenben. 1925-ben Budapestre került és önálló karriert épített. Először a Magyar Állami Operaházban a női jelmeztár és szabásműhely vezetője volt. Jelmeztervezőként, rendezőként és fordítóként sikereket ért el, melyekről egyre nagyobb rendszerességgel tudósított a sajtó.⁴⁶ 1927-től, tíz éven keresztül a Magyar Rádióban divatról szóló műsorokat vezetett. Divattervezőként elkötelezettje és vezéralakja volt a „magyaros ruhamozgalomnak”.⁴⁷ *„Magyar ruha az, amelyiknek, hogy úgy mondjam, az alaprajza magyar. És magyaros ruha, amelyiknek az alaprajza mondén. Mindkettőnek megvan a maga létjogosultsága, tere és szereplési lehetősége. A magyar ruha nemzeti ügy, színvallástétel és bizonyosságtétel”*⁴⁸ – hallhatjuk ma is a filmhíradó archív felvételéről Zsindely Ferencné Tüdős Klárát a magyaros divat lényegéről. 1937-ben megnyitotta a Pántlika Divatszalon,⁴⁹ 1941–1943 között a Corvin Áruház vezetője lett, de a posztról le kellett mondania férje kereskedelmi miniszteri pozíciója miatt. 1938-ban ment feleségül Zsindely Ferenchez, aki akkor a Nemzeti Egység Pártja alelnöke, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, a Teleki-, a Bárdossy- és a Kállay-kormányok idején miniszterelnökségi államtitkár, majd a Kállay-kormányban kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter volt.⁵⁰ Zsindely Ferenc szintén a református felekezethez tartozott, jó viszonyt ápolt Ravasz László püspökkel. Hóman Bálint 1938 elején a protestáns ügyek államtitkárának nevezte ki.⁵¹ Tüdős Klára férje oldalán reprezentációs feladatokat látott el: jótékony célú divatbemutatókat szervezett, segítette férje politikai törekvéseit érvényre

⁴⁵ DIZSERI 1994. 54. Idézi: Tüdős Klára: *Rongyok I.* Kiadatlan. 37.

⁴⁶ IFJ. AMBRÓZY Ágoston: Gratulálunk a méltóságos asszonynak! *Színházi Magazin*, 1939. október 14. 42.; SOMEAY Margit: Magyaros ünnepi ruhák. *Élet*, 1938. március 13. 475–476.; Budapesten született a „höndörgő” ötlete. *Magyarország*, 1937. június 10. 9.; A „Pántlika” igazán csak most virágozni – mondja Zsindely Ferencné, Tüdős Klára. *Új Magyarság*, 1938. augusztus 7. 7.; Magyar ruha. *Muskátlí – Magyar Kézimunkaiújság* 7. (1938):1. 1.

⁴⁷ F. DÓZSA 1998.

⁴⁸ *Magyaros divat*. Zsindely Ferencné, Tüdős Klára előadása az Országos Iparművészeti Társulat női ruhabemutatóján. MFI: Nagy L., Zsabka, Marton. (<https://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=3489>) [2021.02.16.]

⁴⁹ BAGYINSZKY 2011. 61.

⁵⁰ DIZSERI 1994. 15.

⁵¹ DIZSERI 1994. 88.

jutni. Tehetségét és eltökéltségét bizonyítja, hogy 1943-ban filmrendezőként is megállta a helyét, s a *Fény és Árnyék* című filmjével nagy sikert aratott. Ravasz László az Országos Református Nőszövetség élére Zsindelyné Tüdös Klárában egy közismert és köztiszteletben álló személyt választott, egy igazi pártfogót, fáradhatatlan szervezőt, aki bár kezdetben megrémült a feladattól, de felismerte e mozgalom jelentőségét, és az átmenet éveiben kitartóan szolgálta annak céljait.

Pilder Mária (1855–1966) Diósgyőrött született, római katolikusnak keresztelték. Felnőtt korában áttért a református felekezetre. 1918-ban édesanyja halála után édesapja szülőföldjére, Erdélybe költözött. Kolozsvárott teológiai tanulmányokat folytatott. Levelezett a svájci vallásos szocializmus harcos teológusával, Hermann Kutterrel, majd Karl Barth követője lett.⁵² 1920-tól Kolozsvárott egy leány-középiskolában, 1923-tól Nagynyeden a Református Tanítóképző Intézetben tanított és annak internátusát igazgatta.⁵³ Az Erdélyi Református Egyházkerület női belmissziói munkáinak felügyelője, utazótitkára és diakonissza intézetének vezetője volt. Újságírói és szerkesztői tapasztalatot is szerzett, mert Maksay Alberttel együtt szerkesztette a *Református Család* című havilapot. Zsindelyné emlékirataiban így emlékezett vissza a Pilder Máriával való első találkozásukra: „Különös kis teremtség volt ez a Mária, akiről én semmit sem tudtam, mikor egy délután Muraközy Gyula felhozta hozzám a Sváb-hegyre. Kicsi, filigrán, idős hölgy, felemás arccal és rossz szemmel, megnyerőnek nem mondható külsővel. (...) Félttem tőle, s nem értettem, hogy mit kezdjek én egy öreg kisasszonnyal. Mint később kiderült, ő is nagyon félt tőlem, hogy viszont mit kezdjen ő egy nagyvilági dámával egyházi munkában. Én a kézfogásra intenzíven reagálok, s ahogy mi akkor Máriával kezecskét fogtunk, bennem a görcs feloldódott, s tudtam, hogy ez egy életre szól”.⁵⁴ A Pilder Máriával való közös tevékenységük a Nőszövetség élén ténylegesen 1945 decemberének végén kezdődött el, s 1949 elejéig tartott. Az MRE vezetői, Bereczky Albert püspök, Kiss Roland egyházkerületi főgondnok és Farkas József missziói előadó személyesen meglátogatták Zsindelyné Tüdös Klárát istenhegyi otthonában, és ott Bereczky Albert a következő indokkal győzte meg Klára asszonyt, hogy adja át a Nőszövetség vezetését Szegedy Erzsébet diakonisszának: „Vezető körünkben és a pártban az a vélemény, hogy maga ugyanazt az államellenes propagandát csinálja az országban, amit a hercegprímás, Mindszenty!”⁵⁵ – emlékezett vissza a naplójában Zsindelyné Tüdös Klára. A házaspár 1949. június 3-án szerződést kötöttek az egyházkerülettel, melyben átadták az Istenhegyen lévő házukat a Dunamelléki Református Egyházkerületnek „kizárólagos használatra missziói célokra (...) férfi és nőszövetségi vezető és munkásképző tanfolyamok tartására, egyházi munkás és lelkésznyaraltatásokra, konferenciákra”.⁵⁶

Az *Új Magyar Asszony* első évfolyamának női szerzői között több cikkel ott találjuk Ignác Rózsa (1909–1979) színészt és író. Erdélyben született, 14 évvel volt fiatalabb Zsindelyné Tüdös Kláránál. Édesapja Ignác László, református lelkészként, majd később

⁵² ZsL 88. Pilder Mária iratai 1884–1956; valamint MÉL: Pilder Mária. (<https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/p-77238/pilder-maria-774BF/>) [2021.02. 16.]

⁵³ ZsL 88. Pilder Mária iratai 1884–1956; valamint MÉL: Pilder Mária. (Valószínűleg a Kolozsvári Református Leány-főgimnáziumban kapott állást. Ennek igazolása további kutatásokat igényel.)

⁵⁴ DIZSERI 1994. 184.

⁵⁵ DIZSERI 1994. 218.

⁵⁶ DIZSERI 1994. 221.

esperesként szolgált Fogarason, magyar iskolát, a hadirokkantaknak segélyszervezetet alapított és árvaházat működtetett. Ignác Rózsa Kolozsvárott végezte a középiskolát, de szenvedett a Trianon utáni, románosított erdélyi iskolában, ahol kicsúfolták és megszégyenítették az anyanyelve miatt. Édesapja halála után édesanyjával és testvérével Magyarországra költöztek. Budapesten a Színiakadémián szerzett diplomát, Szegeden, majd Budapesten a Nemzeti Színházban kapott szerepeket. Unokatestvérével, a politikus és újságíró Makkai Jánossal kötött házasságot, s 1935-ben egy fiuk született, Ádám. Később elváltak, és a fiát egyedül nevelte fel. 1939–1940-ben a *Színházi Magazin* párizsi tudósítójaként dolgozott.⁵⁷ Közben színdarabokat, regényeket írt,⁵⁸ és íróként egyre sikeresebb lett. 1942-ben a Ferenc József-díj elnyerése után a vele készített interjúban olvashatjuk vallomását hivatásáról: „*Nem készültem én soha sem írónak, sem színésznek, hanem mindig csak Ignác Rózsa akartam lenni. (...) Inkább élni szeretnék sokszor, mint írni.*”⁵⁹ 1942-ben a *Pécsi Napló*ban Pusztai-Popovits Józsefnek így mesélte el életének egy kalandos epizódját: „*Megszereztem egy román nő igazolványát és azzal zavartalanul járkálhattam. Néha-néha a csendőrök és rendőrök igazoltattak, de amikor felmutattam a román igazolványt tovább engedtek. Úgyiszlóván házról-házra jártam a csángóknál és mintha román lennék úgy érdeklődtem életük és sorsuk iránt. A legnagyobb őszinteséggel beszéltek előttem úgy a csángó magyarok, mint azok a csángók, akiket a románoknak már sikerült teljesen elrománosítani az egyházon keresztül.*”⁶⁰ 1944 őszén az író által átélte eseményekről a fia visszaemlékezéseiből tudunk. Ignác Rózsa megszervezte volt férje esküvőjét egy amerikai származású hölgygel, Betty Smith-szel a rabkórházban.⁶¹ Makkai János a német megszállás után börtönbe került, mintegy 350 politikai fogollyal együtt, köztük Tildy Zoltánnal, Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Nagy Ferencével és Laky Dezsővel. „*Egy német SS tábori pap adta össze őket ott, a Fő utcai rabkórházban, miközben Ignác Rózsa és Mickó néni, Bajcsy-Zsilinszky Endréné – Bandi bácsi influenzát kapott – voltak a házassági tanúk. Én ezen alkalommal nem lehettem jelen, de anyám előadásából elevenen többször is átéltem. Mikor kimentünk az utcára hazafelé indulva, anyám kivett egy zsidóknak járó sárga csillagot a retiküljéből és azt a kabátja bal kihajtójára biggyesztette egy öreg rozsdás sicherheits tüvel.*”⁶² – írta Makkai Ádám. A fiú visszaemlékezéseiből egy szeretetteljes, de nem hagyományos, anya-gyermek kapcsolat bontakozik ki. Íme: „*Koraérett, szemtelen és erősen elkapott kölyök voltam, akinek »aranyköpéseiből« anyám cikkeket és »gyermekszáj krokikát« írt, ahelyett, hogy főzött volna rám, vagy sétálni vitt volna.*”⁶³

⁵⁷ SÁNDOR 2020.

⁵⁸ Az 1944-ig írt művei: *Anyanyelve magyar* (1937), *Rézpénz* (1938), *Ezer hold pipacs* (1939), *Született Moldovában* (1940), *Keleti magyarok nyomában* (1942), *Róza leányasszony* (1942), *Két élet* (1943), *Hivatalnok Berta* (1944). MÉL: Ignác Rózsa. (https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarEletrajziLexikon_4/?query=Ign%C3%A1cz%20R%C3%B3zsa%201942&pg=416&layout=s) [2021.02.16.]

⁵⁹ BALASSA Imre: A Ferenc József-díjas Ignác Rózsa, aki mindig csak – Ignác Rózsának készült! *Film Színház Irodalom*, 1942. június 26.

⁶⁰ PUSZTAI-POPOVITS József: Beszélgetés Ignác Rózsával, a színésznőből lett írónnal. *Pécsi Napló*, 1942. október 31. 6.

⁶¹ Erre azért kerülhetett sor, mert 1944 szeptemberében a Lakatos-kormány lépéseket tett a politikai foglyok szabadon bocsátására. MAKKAJ 2008.; MMV: Lakatos-kormány. (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/1-F0B4A/lakatos-kormany-F0B4D/>) [2021.02.17.]

⁶² MAKKAJ 2008.

⁶³ MAKKAJ 2008.

A három női életút azt mutatja meg, hogy a konzervatív, keresztyén nőmozgalom tagjai hogyan építették be a saját életükbe a modern, emancipált nő eszményének elemeit. Az élettörténetek a konzervatív feminizmusnak Sárai Szabó Katalin normakövető emancipációval megjelölt fogalmába illeszkedve értelmezhetőek, melynek a lényege, hogy a konzervatív nő „az individuálisnál magasabb értékűnek tartott közösségi elvek – Isten, nemzet, társadalom – szolgálata során jut el (...) a nemi szerepek átértelmezéséhez, az önérvényesítéshez és az önmegvalósításhoz, miközben saját társadalmi csoportjának értékrendjét és normáit nem kérdőjelezi meg.”⁶⁴ Mindhárom életút egyéni válaszokat mutat meg az emancipációra. Pilder Mária az egyházi pályán találta meg a saját útját. Elhivatottságot érzett a teológiai tanulmányok iránt, s tanárként élte az egyedülálló, az egyházért dolgozó nők független életét. Zsindelyné élete jól mutatja, hogy a normakövetés az élet különböző területein különféleképpen érvényesült. A társadalom nyilvános színterein betöltött (Pántlika, Hunnia Film, Nőszövetség) szerepekben érzékelhettük leginkább a normakövetést. A magánszférában – az anyaszerepben – megjelenik egészen szélsőségesen is az emancipáció hatása. Gyermeke nevelését nagynénjére bízta, és emiatt egész életében bűntudat gyötörte. Ignác Rózsa független válaszokat adott az emancipációs kihívásokra (unokatestvérével kötött szerelmi házasság, elváltan egy új házasságot kezdeményező volt feleség extrém szerepében látjuk, anyaként pedig inkább viselkedett barátként, mint a klasszikus anyaszerepnek megfelelően).

Az Új Magyar Asszony rovatai és témái

Az Országos Református Nőszövetség indulásának körülményeit, a legfőbb céljait és tevékenységét az *Új Magyar Asszony*ban érhetjük tetten. A havonta egyszer megjelenő lap szerzői a Nőszövetség társadalmi bázisát, a legkülönbözőbb társadalmi rétegű, életkorú református felekezethez tartozó nőket szólították meg azért, hogy mozgósítsák őket az összefogásra, kijelölve a feladatukat az egyházi, a szociális és a művelődés, valamint a gyermeknevelés és háztartásvezetés területein. Ezt igazoljuk abban a táblázatban (Melléklet 1. táblázat), mely áttekintést nyújt az 1944-ben megjelent lapszámok szerzőiről, az 1944-ben betöltött társadalmi szerepükről, a cikkeik műfajáról és témáiról.

A vezércikkek a hazáért, az egyházért és nem önmagukért való önzetlen szolgálatra szólították fel a református asszonyokat a *Biblia* példázataira hivatkozva. E témához kapcsolódtak Zsindelyné Tüdös Klára *Házunk tája* című jegyzetei, illetve a *Szapuló* című rovat glosszái (például *Szítsátok a lángot*).

A Nőszövetség missziós céljait szolgálta Pilder Mária *Tükör* című rovata, melynek középpontjában a *Szentírás* és annak magyarázata állt. A *Kislexikon* című rovat hitoktatás jellegű írásokat közölt a következő témákban: *Egyháztagság*, *Szeretetvendégség*, *Nők az Új-szövetségben*, *Jézus nemzetségtáblájának asszonyai*.

Szij Rezső *Régi Magyar Asszonyok* című rovatának egyháztörténeti írásaival, a keresztyén nő ideálképét erősítette a református asszonyok (Bethlen Kata, Bethlen Miklós feleségei, Kun Ilona, Rhédey Júlia) történelmi példáin keresztül. Hasonló funkciót töltött be a *Könyvek* és a *Film/Színház* rovat, melyben a református asszonyok számára íródott filmkri-

⁶⁴ SÁRAI 2014. 90.

tikákat, könyvajánlásokat olvashatunk. Ezek között megtalálhatók az újság íróinak művei is, mint például a *Marék búza* című, Szíj Rezső szerkesztette novelláskötet, Péter János *Megbotránkoztató szeretet – tékozló fiú története* és Balla Péter *Magyar népdal* című könyve.

Zsindelyné Tüdös Klára elkötelezettségét a népművészet, a népi kultúra és a népköltészet iránt több cikk is mutatja. A könyvajánlóban Szirmai Fóris Mária *Keresztszemes kézimunkák – Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa megyékben gyűjtött minták* című könyvét ajánlották az újság közönségének.⁶⁵ Mindegyik lapban több oldalon találhatóak keresztszemes minták.

A népi írókat is felkarolta a lap. Az erdélyi író, Balázs Ferenc *Rög alatt* című könyvéről recenziót olvashatunk a lapban.⁶⁶ Bottyán János *Az ábécétől a regényig* című cikkében összegyűjtötte a „paraszt- és a munkásírókat”, kezdve Szabó Pállal. Kiemelte Kassák Lajos mellett Nagy Istvánt, akinek műveiről írja, hogy „Egy-egy kérdés, kiáltás minden regénye. Egy társadalmi osztályé. Figyelnünk kell erre a hangra.”⁶⁷ Rideg Sándornak novellarészlete jelent meg a lapban. A kortárs költők közül a bihari pásztorcsaládból származó Sinka István, a népi írókhoz tartozó Gulyás Pál és Kodolányi János, valamint a református lelkész őssökkel bíró Szabó Lőrinc és Berze Mária Amália publikált az *Új Magyar Asszonyban*.

Egy nőnek írt újság divat nélkül nem jelenhetett meg, főleg, ha a híres divattervező, Zsindelyné Tüdös Klára a munkatársai között szerepelt. A *Háborús ruhatervek* között könnyen elkészíthető, olcsó és praktikus viseleteket ajánlottak a nők és kisgyermekek számára. A téli és nyári munkaruha zsebes köténnyel, hogy „a kulcsot, a pápaszemet ne kelljen folyton keresni”,⁶⁸ kifejezetten a háziasszonyok számára készült.

A *Receptek* című rovatban szereplő ételek a Budapesten egyre fokozódó élelmiszerhiányra mutatnak, mivel főképp vegetáriánus ételek – burgonya, kelkáposzta, répa, sárgaborsó, valamint tésztafélék – elkészítését ajánlották a háziasszonyoknak, mint például a rakott tarhonyás kelkáposztát, a szűklevű gulyást vagy a hamis húsleves, csurgatott galuskát. Édességgként pedig az egy tojással készítendő háborús piskótát javasolták karácsonykor az ünnepi asztalra.

Az 1944. év mindegyik számában megjelent tudósítás az Országos Református Nőszövetség tevékenységeiről. Így olvashatjuk Tóth Erikának, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nőszövetsége titkárának részletes tájékoztatását a debreceni testvér család mozgalmáról, a bevezetett kartotékrendszeréről, mely intézkedésekkel a háború sújtotta, a bombatámadások következtében otthon nélkül maradt családokon kívántak segíteni. A Nőszövetség szociális tevékenységei közé tartozott a hadigondozás, melynek elméleti és gyakorlati ismereteiről is hírt adott Domján János. Az első lapszámban például M. Kovács Piroska diakonissza *Otthonatlan lányok* címmel a tanonclányok fővárosi helyzetéről írt cikket, melyben rávilágított a leánykollégiumok létesítésének szükségességére. A Nőszövetség jótékonyági akcióit segítő szeretetvendégségek szervezéséhez is praktikus segítséget kívánt nyújtani a lap egy műsortervet tartalmazó *Műkedvelés* című írással. (Melléklet 1. táblázat)

⁶⁵ *Új Magyar Asszony* 1. (1944):2.

⁶⁶ *Új Magyar Asszony* 1. (1944):3.

⁶⁷ Bottyán János: *Az ábécétől a regényig*. *Új Magyar Asszony* 1. (1944):3. 4.

⁶⁸ *Háborús ruhatervek*. *Új Magyar Asszony* 1. (1944):4. 15.

Összegzés

Az Országos Református Nőszövetség mozgalmának megindítása azt mutatja, hogy a Magyarországi Református Egyháznak volt stratégiája 1944-ben a változásra. Ravasz László az integráló szerepre megfelelő, a Horthy-korszakban saját erejéből ismertté és elismertté vált, modern, önálló személyiséget, Zsindelyné Tüdös Klárát választotta a mozgalom élére, akinek ismertsége, széles körű kapcsolati hálója mind az egyházban, mind a politikai és a kulturális élet terén azt ígérte, hogy kiszélesíthető az egyház hagyományos társadalmi bázisa, s megerősíthető az egyházhoz való ragaszkodás a női munkán keresztül. A lap szerzői gárdájának és főbb rovatainak tartalmi összegzése is azt bizonyítja, hogy a háború nem gátolta meg a magvetést, és 1944-ben sikerült előkészíteni az ébredés újabb hullámát a Magyar Református Egyházban.

MELLÉKLET

1. táblázat: Az *Új Magyar Asszony* első évfolyamának összefoglaló táblázata rovat, műfaj, szerző, cím, lapszám szerint.

Rovat/ Műfaj	Szerző	A szerző 1944- ben betöltött tár- sadalmi szerepe	Cím	Lapszám <i>Új Magyar Asszony</i>
Vezércikk	Zsindelyné Tüdős Klára	Országos Refor- mátus Nőszövet- ség elnöke	Asszonyok, Ti ne féljetek!	1944. 1. évf. 1. sz. 1–2.
Vezércikk	Zsindelyné Tüdős Klára		Hol vagytok asszonyok?	1944. 1. évf. 2. sz. 1.
Vezércikk	Péter János	A Bethesda kórház lelkésze <i>A Református Élet</i> szerkesztője	Örvendező szolgálók	1944. 1. évf. 3. sz. 1.
Vezércikk	Békési Andor	Lelkipásztor és vallásoktató	Lélekben együtt	1944. 1. évf. 4. sz. 1.
Vezércikk Jegyzet	Ravasz László	Református püspök	Ismeretlen áldott kezek	1944. 1. évf. 1. sz. 1.
Vezércikk Jegyzet	Bottyán János	<i>Az Új Magyar Asszony és a Református Jövő</i> szerkesztője	Így lehet...	1944. 1. évf. 3. sz. 1.
Vezércikk Jegyzet	Kempis Tamás	Késő középkori németalföldi pap, író, teológus, a devotio moderna képviselője	Karácsonyfa helyett	1944. 1. évf. 4. sz. 1.
Belső cikk	Makkai Sándor	Debreceni Teológia tanára	Mi a Reformá- tus Nőszövetség?	1944. 1. évf. 1. sz. 5–6.
Szapuló glossza	Kátai István	Humorista	Divat és erkölcs	1944. 1. évf. 1. sz. 2.
Szapuló	Kátai István		A nyelv	

Szapuló	Szerző nélkül		Szítsátok a lángot (Családi tűz- hely)	1944. 1. évf. 3. sz. 2.
Szapuló Nyílt levél a szerkesztő- höz, ironikus hangvételű	Szerző nélkül		Kismosás	1944. 1. évf. 4. sz. 2.
Jegyzet	Ignác Rózsa	Író	Az olvasásról	1944. 1. évf. 1. sz. 3.
Jegyzet	Ignác Rózsa		A gyermek olvas	1944. 1. évf. 3. sz. 3.
Jegyzet	Ignác Rózsa		Menekülés a betűhöz	1944. 1. évf. 4. sz. 3–4.
Bírálat	Bottyán János		Az ábécétől a regényig	1944. 1. évf. 3. sz. 4.
István deák tréfája Tárca (tollrajz)	Kátai István	Humorista	Rozi néni	1944. 1. évf. 1. sz. 4.
István deák tréfája Tárca (tollrajz)	Kátai István		Lajos bácsi útra kél	1944. 1. évf. 2. sz. 7.
Jegyzet	Dr. Kiss Mihály	Az óbudai Szent Alajos Szalézi Rendház vezetője, menekült lengyel szalézi atyákat, majd a nyilaske- resztes uralom alatt zsidókat fogadott be.	A csontok bizonyágtétele a női hivatásról Artemisztől korunk fiús asszonyáig	1944. 1. évf. 1. sz. 7.

Recenzió	Kovács István dr.	Szentmártonkátán lelképásztor <i>A Magyar Út és a Keresztény Család</i> munkatársa	Egy porrá omlott világ üzen Mit mond a tudós a honfoglaláskori magyar asszonyok életéről?	1944. 1. évf. 2. sz. 5–6.
Jegyzet	Szolárcsik Sándor	Író	Dolgozó nő	1944. 1. évf. 2. sz. 3–4.
Novella	Rideg Sándor	Író. A munkás- mozgalomhoz hű. 1944-ig rendőri felügyelet alatt állt, koncentrációs táborba hurcol- ták. Az <i>Indul a bakterház</i> szerzője (1943), Zilahi Lajos támogatta a megjelenését.	A csodálatos gépezet...	1944. 1. évf. 3. sz. 7–8.
Régi Magyar Asszonyok Ismeretter- jesztő cikk	Szűj Rezső	Sárvárott református lelkész, művelődés- és irodalomtörténész, író	Árva Bethlen Kata önéletrásából	1944. 1. évf. 1. sz. 8–10.
Régi Magyar Asszonyok Ismeretter- jesztő cikk	Szűj Rezső		Egy férfi két asszonyról Bethlen Miklós feleségei (Kun Ilona, Rhédei Júlia)	1944. 1. évf. 3. sz. 5–6.

Régi Magyar Asszonyok Ismeretterjesztő cikk	Szűj Rezső		Készülődés az asszonyi életre	1944. 1. évf. 4. sz. 5–6.
Tükör Bibliamagyarázat	Pilder Mária	Országos Református Nőszövetség titkára	Megvásárolt rabszolgák	1944. 1. évf. 1. sz. 10.
Tükör Bibliamagyarázat	Pilder Mária		Szentek	1944. 1. évf. 2. sz. 6.
Tükör Bibliamagyarázat	Pilder Mária		Kegyelem, békesség, szeretet	1944. 1. évf. 3. sz.
Tükör Bibliamagyarázat	Pilder Mária		A szeretet titka	1944. 1. évf. 4. sz.
Tárca	Pilder Mária		Mit szól hozzá Pál apostol?	1944. 1. évf. 4. sz. 7.
Lányok Lapja Tudósítás	M. Kovács Piroska	Diakonissza	Otthontalan lányok	1944. 1. évf. 1. sz. 11.
(Tudósítás az ORN tevékenységeiről)	Tóth Erika	Tiszántúli Református Nőszövetség vezetője	A debreceni testvér-családok	1944. 1. évf. 1. sz. 12.
(Tudósítás az ORN tevékenységeiről)	Szerző nélkül		Menekültek között	1944. 1. évf. 2. sz. 8.
(Tudósítás az ORN tevékenységeiről)	Szerző nélkül		Amit az asszony akar	1944. 1. évf. 3. sz.

Tudósítás	Domján János dr.	Budapest Külső Józsefváros lelkipásztora. Énekszerző, szociológiai és egyháztársadalmi írások szerzője	Hadigondozó	1944. 1. évf. 1. sz.
Műsorterv	Szerző nélkül		Műkedvelés	1944. 1. évf. 1. sz.14.
Házunk tája Jegyzet	Zsindelyné Tüdős Klára		Téma: Női szerepekről, az úrhatnáságról	1944. 1. évf. 2. sz.
Házunk tája Jegyzet	Zsindelyné Tüdős Klára		„Megváltozott”	1944. 1. évf. 3. sz.
Házunk tája Jegyzet	Zsindelyné Tüdős Klára		Téma: az aján-dékozás	1944. 1. évf. 4. sz.
Szerkesztői üzenetek	Szerző nélkül			1944. 1. évf. 2. sz.-tól minden számban
Vidámsarok Karcolat	Szerző nélkül		Mire jó a nőszö-vetség?	1944. 1. évf. 2. sz. 9.

Könyvek Ismertetés/ ajánlás	Szerző nélkül		<i>Marék búza</i> – Szíj Rezső szerkesztette novelláskötet kortárs írók 16 elbeszélésével. Vásárhelyi János: <i>A református nő élete</i> – erdélyi nőszövetségről. Péter János: <i>Megbotránkoz- tató szeretet</i> – a tékozló fiú tör- ténete.	1944. 1. évf. 1. sz.
Könyvek Ismertetés/ ajánlás	Szerző nélkül		Szirmai Fóris Mária: <i>Kereszt- szemes kézímun- kák</i> Kocsi Csergő Bálint: <i>Magyar vértanúk nyomá- ban</i> Balla Péter: <i>A magyar népdal kistükre</i>	1944. 1. évf. 2. sz.
Recenzió	Szerző nélkül		<i>Rög alatt</i> Balázs Ferenc könyve	1944. 1. évf. 3. sz.
Könyvek Ismertetés/ ajánlás	Szerző nélkül		Egy indián lány szerelmeslevele Várkonyi Nán- dor: <i>Az írás története c. könyvről</i>	1944. 1. évf. 4. sz.

Film Kritika	Fekete Lajos dr.	színész, operett- színész, rendező	<i>Asszony a lejtőn</i> és Az első c. filmek kritikája	1944. 1. évf. 2. sz. 9.
Film/Színház Kritika	Fekete Lajos dr.		<i>A Nagyúr</i> c. Nemzeti Színház darabjának és az <i>Idegen utakon</i> c. film kritikája	1944. 1. évf. 4. sz.
Kislexikon/ Lexikon Cikk	Szerző nélkül		Egyháztagság Szeretetvendég- ség	1944. 1. évf. 2. sz. 9.
Kislexikon Cikk	Szerző nélkül		Nők az Újszö- vetségben	1944. 1. évf. 3. sz.
Kislexikon Cikk	Szerző nélkül		Jézus nemzet- ségtáblájának asszonyai	1944. 1. évf. 4. sz.
Receptek	Szerző nélkül		Hústalan ételek Receptek	1944. 1. évf. 2. sz.-tól min- den számban
Háborús ruhatervék	Szerző nélkül			1944. 1. évf. 4. sz.
Kézimunka	Szerző nélkül		Keresztzemes minták	Minden szám- ban
Egyházi éne- kek Kotta szöveg- gel	Szerző nélkül		Újszövetségi lelki ének Krisztus a király Nekünk születék mennyei király Karácsonyi ének	1944. 1. évf. 2. sz. 6. 1944. 1. évf. 3. sz. 1944. 1. évf. 4. sz. 4., 6.

Versek	Szóllósy István Tompá Mihály		A gondolat Tornácomon	1944. 1. évf. 1. sz. 2., 6.
Versek	Szabó Lőrinc Petőfi Sándor Szabó Lőrinc Gulyás Pál		Egy pohár víz Honfidal Piszkosságok Őrizd a lámpát	1944. 1. évf. 2. sz. 1.,2.,4.
Versek	Sinka István Lope de Vega (Szabó Lőrinc fordítása) Sinka István Oláh Gábor		Alvó körözsök Házi boldogság Fügedi halálára Dolgozatjavítás	1944. 1. évf. 3. sz. 1., 2., 4., 6.
Versek	Gellért Sán- dor Eino Leino (Fordító: Ko- dolányi János) Csokonai Vi- téz Mihály		Egy régi karácsony Békétlen ember könyörgése A szabadsághoz	1944. 1. évf. 4. sz.1., 2., 7.

Szerk.: Ács 2021. Forrás: *Új Magyar Asszony* 1944. 1. évfolyam 1–4. szám.

KÉPJEGYZÉK

1. kép Gáborjáni Szabó Kálmán fametszete, a lap egyetlen illusztrá-
ciója. Forrás: *Új Magyar Asszony* 1. (1944):2. 1.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

BREL	Baranyai Református Egyházmegye Levéltára
B.12.c.	B. Személyek, családok, egyesületek, alapítványok iratai. 12. Regnum Christianum Egyesület iratai. c. Pécsi Református Egyházközség Nőszövetségének iratai.
ZsL	Zsinati Levéltár
80. fond	Bottyán János adattára
48. fond	Pilder Mária iratai 1884–1956

SAJTÓFORRÁSOK

Demokrácia, 1946
Dunántúli Protestáns Lap, 1944
Élet, 1938
Fényszóró, 1945
Film Színház Irodalom, 1942
Magyarország, 1937
Muskátli, 1938
Népszava, 2001
Pécsi Napló, 1942
Új Magyar Asszony, 1944
Új Magyarság, 1938
Valóság, 1983

IRODALOM

- Ács 2015 Ács Marianna: *A belmisszió hatása a pécsi református gyülekezeti életre Nyáry Pál szolgálata idején (1903–1952)*. 2015. (<http://www.baranyaireformatusleveltar.hu/publikaciok>) [2021.02.14.]
- BAGYINSZKY 2011 BAGYINSZKY Marianna: Pesti „magyaros” divat a két világ-háború között. *Honismeret* (2011):3. 61–63. (http://epa.oszk.hu/03000/03018/00225/pdf/EPA03018_honismeret_2011_03_061-063.pdf) [2021.02.17.]

- CSEH –
MÉSZÁROS 2006 CSEH Gizella – MÉSZÁROS Borbála: A Budapest mai területén megjelenő református és közös protestáns időszakai sajtó jegyzéke (1818–2004). In: *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Szerk. KÓSA László. Budapest, 2006. 1231–1300.
- CZEFERNER 2020 CZEFERNER Dóra: *Polgári liberális, feminista nőszervezetek és sajtójuk az Osztrák–Magyar Monarchiában (1907–1918)*. Doktori disszertáció. Pécs, 2020. (<https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=21777>) [2021.03.23.]
- DEZSÉNYI et al 1956 *A magyar sajtó bibliográfiája 1945–1954*. Szerk. DEZSÉNYI Béla – FALVY Zoltán – FEJÉR Judit. Budapest, 1956.
- DIZSERI 1994 *Zsindelyné Tüdös Klára: Életrajz – dokumentumokban, 1895–1980*. Szerk. DIZSERI Eszter. Budapest, 1994.
- F. DÓZSA 1998 F. DÓZSA Katalin: A magyar ruha feltámadása. Népviselet és napi divat a harmincas években. *Rubicon* 81. (1998):7. 48–50.
- GÉRA 2006 GÉRA Eleonóra Erzsébet: *Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850–1952*. Doktori disszertáció. Budapest, 2006. (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/gera/diss.pdf>) [2021.02.19.]
- GERGELY 1995 GERGELY Jenő: Az egyházak Magyarországon a Horthy-korszakban. *Iskolakultúra* 5. (1995):1–2. 26–31.
- GYÁNI 2006 GYÁNI Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató* 7. (2006):1. 57–64.
- KÉRI 2019 KÉRI Katalin: Tendenciák és eredmények a nőnevelés-történet kutatásában. In: „Asszonyoknak igen sokat kell tudni...” *Új kutatások a nőnevelés történetéről*. Szerk. Ács Marianna et al. Pécs, 2019. 17–31.
- KÉRI 2013 KÉRI Katalin: *Tendenciák és eredmények a nőnevelés-történet nemzetközi kutatásában. Neveléstörténet és nőnevelés-történet*. (http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_3_22-39.pdf) [2021.03.25.]
- KISS 2006 KISS Réka: Református ébredés Budapesten. In: *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Szerk. KÓSA László. Budapest, 2006. 1343–1367.
- KÓSA 2006 KÓSA László: Zsindelyné Tüdös Klára és az Országos Református Nőszövetség. In: *Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Szerk. KÓSA László. Budapest, 2006. 741–755.
- LADÁNYI 1996 LADÁNYI Sándor: A II. világháború éveiben (1941–1944). In: *Magyarország a XX. században*. II. kötet. Szerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, 1997. 371–372.

- MAKKAI 1938 MAKKAI Sándor: *Az egyház missziói munkája*. Budapest, 1938.
- MAKKAI 2008 MAKKAI Ádám: *Ignác Rózsa emlékezete születése 100. és halála 30. évfordulóján (Egy bevallottan „elfogult” személyes és irodalmi leszármazott tollából)*. (<https://adam.makkai.org/ignacz-rozsa/ignacz-rozsa-emlekezete/>) [2021.03.23.]
- MÉL *Magyar Életrajzi Lexikon* [online]. (<https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/>) [2021.02.16.]
- MIKLÓS 2007 MIKLÓS Péter: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. *Egyháztörténeti Szemle* 8. (2007):2. 205–212.
- MMV *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS*. (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarország-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/>) [2021.02.17.]
- PÁLMAI 2012 PÁLMAI Dóra: *Együtt vagy egymás mellett? – A felsőoktatás koedukációja a XIX. században*. (https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop422b/2010-0029_kotet_16_259/259_10_10.html) [2021.03.25.]
- PAPP – SIPOS 2017 PAPP Barbara – SIPOS Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest, 2017.
- RAVASZ 1944 RAVASZ László: *Előszó. Országos Református Nőszövetség munkaterve*. Szerk. ZSINDELY FERENCNÉ TÜDÖS Klára – RAVASZ László. Budapest, 1944.
- RÉBAY 2009 RÉBAY Magdolna: *Leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban: a jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig*. Budapest, 2009.
- RÉBAY 2011 RÉBAY Magdolna: *Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig: kitekintéssel az illetékes egyházmegyék és a Dunamelléki Református Egyházkerület oktatási politikájára*. Debrecen, 2011.
- RÉBAY 2019 RÉBAY Magdolna: Középiskolai koedukáció – pró és kontra (1891–1944). In: *„Asszonyoknak igen sokat kell tudni...” Új kutatások a nőnevelés történetéről*. Szerk. Ács Marianna et al. Pécs, 2019. 31–49.
- RMIL Berde Mária. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. (<https://lexikon.kriterion.ro/szavak/340/>) [2021.02.19.]
- SÁNDOR 2020 SÁNDOR Zsuzsanna: *Élni, csak élni szeretnék – Ignác Rózsa, az elfelejtett írónő*. (<https://fidelio.hu/szinhaz/elni-csak-elni-szeretnek-ignacz-rozsa-az-elfelejtett-irono-157750.html>) [2021.02.14.]

- SÁRAI 2002 SÁRAI SZABÓ Katalin: Református lelkesznék a két világháború közötti református lapokban. In: *Ráday gyűjtemény Évkönyve X.* Szerk. PETRŐCZI Éva. Budapest, 2002. 175–186.
- SÁRAI 2009 SÁRAI SZABÓ Katalin: „Családi élet őrizői, magyar református anyák, asszonyok...” Nők a két világháború közötti református egyházi sajtóban. *Médiakutató* 10. (2009):1. 83–94.
- SÁRAI 2011 SÁRAI SZABÓ Katalin: *A református nő a 19. század végétől az 1930-as évekig. A belmissziói mozgalom hatása a nők egyházi működésére.* Doktori disszertáció. Budapest, 2011. (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/saraizabokatalin/diss.pdf>) [2021.02.19.]
- SÁRAI 2014 SÁRAI SZABÓ Katalin: Normakövető női emancipáció. A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén, 20. század elején. *Replika* 85–86. (2014):1–2. 85–106.
- SIPOS 2014 SIPOS Balázs: Modern amerikai lány, új nő és magyar asszony a Horthy-korban. Egy nőtörténeti szempontú médiatörténeti vizsgálat. *Századok* 148. (2014):1. 3–34.
- SVÉD 2013 SVÉD László: Az 1942, 1943-as évek balatonszárszói találkozóinak ifjúságtörténeti előzményei. *Múltunk* 58. (2013):1. 101–147.
- TOMPA *Tompa Mihály összes verse* (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/tompa-mihaly-9406/>) [2021.04.15.]
- ZSINDELYNÉ 1998 ZSINDELYNÉ Tüdős Klára: *Csizma az asztalon.* Budapest, 1998.

HANGFELVÉTEL

Magyaros divat. Zsindely Ferencné Tüdős Klára előadása az Országos Iparművészeti Társulat női ruhabemutatóján. MFI: Nagy L., Zsabka, Marton. (<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3489>) [2021.02.16.]

Circumstances of the Start of the National Calvinist Women's Association (1943–1944)

by Marianna Ács

(Summary)

In September 1944, József Pongrácz (theology teacher and the editor of the Transdanubian Protestant Journal) promoted the new journal of the National Calvinist Women's Association (titled: *The New Hungarian Woman*): „[it] intends to knock on the Hungarian Calvinist homes every month so that Hungarian women can draw strength in the struggles that await them (...). [T]his journal will be a link between millions of Calvinist women, an awakening conscience for the dormant. With the journal, our weakening power multiples.”

The study aims to provide a press analysis from a socio-historical perspective that aims to shed light on the social context of 1944, in which the four issues were published. It also wants to answer the question of how the monthly periodicals mediated the goals of the National Calvinist Women's Association and the Hungarian Calvinist Church at a historical turning point. We present these research goals with a focus on the life and social network of the president of the National Calvinist Women's Association, Klára Zsindelyné Tüdős.

Our aim is to draw attention to the editorial staff and to the connection points that are related to the objectives of the paper and the National Calvinist Women's Association. The subject of the study is the biographical elements of the leading female authors – Klára Zsindelyné Tüdős, Mária Pilder, Rózsa Ignác – covering the events they experienced in the autumn of 1944, at the time of their work in the paper. The study is conducted with qualitative content analysis based on articles in the journals, author's biographies and memoirs. The study is an initial step in exploring the activities of the National Calvinist Women's Association and in analyzing the *The New Hungarian Woman*. It adds to the slice of history of the Calvinist press written for female readers.

Pető Andrea – Svégel Fanni

A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbihatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre

Magyarországon a családtervezés és a születéskorlátozás az első és a második világháború időszakában összekapcsolódott a tömeges nemi erőszakkal. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a reprodukzív folyamatokról folytatott korábbi vitákat hogyan erősítette fel a háborús nemi erőszak jelensége, illetve ennek milyen törvényi és gyakorlati következményei lettek. A megengedő szabályozás korábban megfogalmazódott igénye az első világháborús tömeges katonai erőszak miatt valósult meg, 1945 után pedig a váltakozó szovjet családpolitika irányvonalait követte a magyar szabályozás. A cikk bemutatja, hogy a nőgyógyász lobbihogyan vett részt a vitákban, illetve hogyan volt képes szakmai és anyagi érdekeit az éppen aktuális szakpolitikai döntések során is képviselni. A terhességmegszakítás történetét az első világháborútól kezdődően áttekintve a szerzők mellett érvelnek, hogy a hazai születésszabályozási rendszer megértéséhez elengedhetetlenek a háborús nemi erőszak és annak társadalmi hatásai, illetve a szülész-nőgyógyász szakmai tevékenység következtében elterjedő, a nőket tárgyiasító medikalizáció elemzése.

A reprodukcióhoz fűződő jogok az emberi alapjogok negyedik generációjához sorolhatók.¹ Ehhez tartozik az abortuszhoz való jog, amelynek szabályozása során általánosan négy típusú indoklást szokás elkülöníteni: a nő életének megmentése, egészségének megóvása, a szociális indoklás, illetve a nő kívánsága.² A 20. század elején, a terhességmegszakítás szabályozása kialakulásának kezdeteinél főként az első két indokról folyt szakmai és közéleti vita, mivel a művi abortusz bizonyos feltételekhez kötött dekriminalizációját szerette volna elérni az orvosi szakma. Az 1878 óta érvényben lévő büntető törvénykönyv (Csemegikódex) 285. és 286. paragrafusa értelmében minden magzatelhajtás bűncselekménynek számított, ám vita alakult ki a különleges helyzet és a törvényértelmezés okán is.

Ezen a ponton már láthatóvá vált az abortusz és a magzatelhajtás közti különbség mibenléte, amely az abortusz elvégezhetősége körüli dilemmák egyik alapja. Magzatelhajtás alatt értettek minden olyan terhességmegszakítást, amit *egészségügyi intézményen kívül* végzett bába, orvos vagy a terhes nő, saját maga. A büntető törvénykönyv szankciója tehát csak az olyan esetekben volt alkalmazható, mikor az ellátórendszeren kívül, bábák vagy a terhes nők otthonában, magánorvosok rendelőjében, titokban végzett műtétekről beszélhetünk.³ Ezzel szemben az előidézett vagy művi abortusz alatt a hivatásos orvos által, *intézményben elvégzett* beavatkozást értették, amelyekről már a 19. század második felében is beszámoltak szaklapok, elvégzése része volt az egyetemi orvoscépzésnek.⁴ A nőgyógyász szakma vitái által normatívvá váló terminológiai különbségtétel az első és második világháborúban elkövetett katonai nemi erőszak eredményeképp vált el végleg egymástól a nyilvános diskurzusban.

¹ PALASIK 2007. 83.

² NÉMETH 1992. 81–92.

³ KOLOH 2015. 269.

⁴ BRAUN TANÁR 1859.

Szakmai érvek és ellenérvek kibontakozása a 20. század elején

A szülészet fejlődésével és a nőjogi mozgalmak térnyerésével párhuzamosan felerősödött a reprodukcióról szóló eszmecsere. A közéleti-politikai viták mellett, olykor azokhoz szorosan kötődve, érvrendszereiket támogatva jelen voltak a terhességmegszakításról folytatott szakmai viták is. A megengedő érvek közt találjuk a nők autonómiájának tiszteletben tartását, az eugenikai érveket, a nemi erőszak kriminalitásának említését, valamint a neomalthusianizmushoz és a birth control (születésszabályozás) mozgalomhoz kapcsolódó túlnépesedéstől való félelmet is, mely szerint a Föld erőforrásai nem elegendők ekkora népesség eltartására. Ezeket az érveket főleg a szociáldemokraták és a baloldali mozgalmak használták, összekötve az abortuszkérdést a munkásosztály tarthatatlan szociális helyzetével, ahol a sok gyerek az életszínvonal és az egészségügyi helyzet további romlásához vezetett.⁵ Az ellenérvek főként a magzat védelmét, az abortusz különböző egyházak által hangoztatott bűnösségét, demográfiai okokat és a nőknek mint anyáknak elsődleges társadalmi szerepét emelték ki.⁶ Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a politikai hovatartozás ekkor még nem feltétlenül határozta meg az egyén helyét a terhesség megszakításáról szóló vitákban. Az abortuszvitákban elfoglalt hely mint a politikai álláspont jelzése és e kettő szoros összetartozása a háborús és trianoni veszteségeket követően rögzült Magyarországon, amikor a demográfiai diskurzus került az ország jövőjéről folytatott nyilvános beszéd középpontjába.

Mivel az első világháború alatt elkövetett nemi erőszak addig nem látott helyzetet teremtett, válaszokat kellett találni az újonnan felmerülő kérdésekre. Így került fókuszba az a kérdés, hogy az életveszély előidézése mint ok az abortuszra csupán fizikailag lehetséges-e. A hazai orvosi lapokban sokat idézett berlini szülész, orvostanár, Robert Olshausen a lelki eredetű veszélyhelyzetekre (depresszió) hívta fel a figyelmet, amelynek mérlegelését az orvos hatáskörébe kell utalni. Extrém esetekben az orvosi büntetlenséget azért tartotta volna indokoltnak, mert az erőszakos nemi közösülés bűncselekmény, ami közvetlenül és közvetve is kihat az anya egészségére.⁷ Ezzel a vita új dimenziót kapott: az anya jólétét. Téves tehát az a feltételezés, mely azt az érvet, hogy az anya egészségét a meg nem született magzat egészsége elé lehet helyezni csak a feminizmus második hullámához és az 1968-as mozgalomhoz köti. Ez az érv jóval korábban jelen volt már mind az orvosi, mind a politikai diskurzusban, de csak az 1960-as évek végén kerül az ideológiai viták középpontjába az anyahibáztatás.

Az első világháborúban elkövetett nemierőszak-esetek orvosi, jogi és politikai vitát generáltak a nem orvosi indokkal végzett terhességmegszakításról. Ekkor merült fel először társadalmi szinten a nemi erőszakból fogant terhességek megszakításának gondolata.⁸ A galíciai, bukovinai és észak-magyarországi orosz betöréseket követő terhességek 1915 januárjában kezdtek megmutatkozni, a nők pedig orvosi segítséget kértek. Bécsben és Budapesten orvosi egyesületek vitatták meg a kérdést. Az osztrák büntető törvénykönyv alapján az orvos, aki azért hajt el magzatot, hogy egy „*másként el nem hárítható életvesze-*

⁵ SZILÁRD 1911; TOTIS 1932.

⁶ SCIPIADES 1919.

⁷ AKTUÁLIS SZÜLÉSZETI KÉRDÉS 1915.

⁸ SVÉGEL 2020.

delmet, amely az anya egészségét tartósan befolyásolná, elhárítson, nem büntethető.”⁹ Magyarországon ilyen jogi lehetőség nem állt fenn, habár a nem kívánt terhesség okozta testi-lelki megpróbáltatás komolyan veszélyeztethette a nők életét, egészségét.

Az 1914 szeptemberétől a keleti fronton (Máramaros, Bereg, Ung) az orosz hadsereg által elkövetett tömeges nemi erőszak fokozta a jogi, orvosi, erkölcsi és végső soron világnézeti vitákat. A sajtóforrások pedig különös jelentőséget kaptak, miután az új keletű problémával a nők gyakran nem tudtak hivatalos szervekhez fordulni. A szakemberek többé-kevésbé kiforrott álláspontjai arra engednek következtetni, hogy a kérdés már foglalkoztatta őket a háborús nemierőszak-esetek megtörténte előtt is. A sajtóviták során egyik oldalon az a vélemény állt, hogy azokat a nőket, akik nem kívánják megszülni az erőszakból fogant magzatokat, az államnak segítenie kell, mivel egy idegen katonától származó gyerek komoly hatást gyakorolna a leendő anya társadalmi pozíciójára. A másként vélekedők azonban a magzat ártatlanságát helyezték előtérbe és a magzat érdekeit, illetve élethez való jogát védték. A megengedő érvek között szerepelt még a törvénytelen gyerekek hátrányos megkülönböztetése, az erőszak büntetése és a következmény elviselésének kényszere közt feszülő ellentmondás, ellenérvként pedig felmerültek demográfiai megfontolások is, miszerint népesség növekedése egyenesen arányos az életminőség javulásával.¹⁰

A viták legfontosabb szereplői és alakítói a nőgyógyászok voltak. Tauffer Vilmos, a szülészet és a babaügy kormánybiztosa összegezte a hazai szakmai konszenzust: az orvosi álláspont szerint a leendő anyák fizikai egészségére hatással vannak a lelki fájdalmak is, vagyis az erőszakból fogant magzatok elhajtása életmentésnek minősül, ezért az orvos nem büntethető. Bizonyított esetekben elvégezhetik a műtétet, de nem szabad, hogy a nők visszaéljenek a kialakult helyzettel, ezért a szakértői döntést háromfős orvosi konzíliumra bízni. Ez a felvetés bizonyos mértékben a kommunista hatalomátvétel után felállított abortuszbizottságok előképének is tekinthető. Tauffer véleménye szerint az erőszaknak áldozatul esett nőknél a lelkiismeretes orvosnak el kell végeznie a beavatkozást.¹¹ A szakmai konszenzus azonban korántsem lehetett teljes körű. A háború végét követően egy előadás során Scipiades Elemér orvostanár például az erőszakból fogant terhességek megszakításának jogossága ellen foglalt állást.¹²

Az intézetben végzett terhességmegszakítások engedélyezése kapcsán kibontakozó vita tehát a születésszabályozás történetének egy fontos állomása, hiszen először merült fel, hogy az idegen katonától teherbe esett nőknek joga van rendelkezni a magzat sorsa felett. A megszületett gyerekek megítélése kapcsán a sajtóban inkább az apa származása, „idegensége” bizonyult döntőnek és nem feltétlenül az, hogy a teherbe esés erőszak eredménye, míg az orvosi vitákban nem volt hangsúlyos az idegen származás, inkább az anya egészségének védelme mellett érveltek. Emellett a vitáktól függetlenül a „szürke zónában” végrehajtott magzatelhajtásokat orvosok és bábák végezhették el, a nők kapcsolati hálójától és anyagi lehetőségeitől függően.

⁹ SZABAD-E 1915.

¹⁰ AKTUÁLIS SZÜLÉSZETI KÉRDÉS 1915; VÉGEZHET-E 1915; WEIS 1915.

¹¹ TAUFFER TANÁR 1915.

¹² SCIPIADES 1919.

A művi terhességmegszakítás szabályozása a két világháború között

Az első világháborút lezáró, Magyarország számára lesújtó következményekkel járó békeszerződést követően sem szűnt meg a terhességmegszakításról szóló vita. Bár a kormány pronatalista népesedéspolitikát folytatott és minden lehetséges fórumon – a hagyományos nemi szerepelvárásokkal összhangban – az anyaság kultuszát hirdette, az orvosi szakma eközben mérlegelte a terhességmegszakítás legalizálásának lehetőségét. A két világháború közötti időszakban történt legfontosabb jogi változást a Magyar Országos Orvosszövetség 1928. szeptember 8-án tartott kongresszusa indította el, ahol kidolgozták a legális (orvosi) terhességmegszakítás elveit és kötelező orvosi gyakorlatát. A szövetség Minich Károly törvényszéki orvosszakértő javaslatát Tauffer Vilmos kiegészítésével fogadta el. Eszerint „*csakis az anya életét és egészségi állapotát komolyan veszélyeztető indokokból*”¹³ végezhető el a terhességmegszakítás, amelyről egy háromfős orvosi konzílium dönt a jövőben. Az előzetes tanácskozáson egy szakorvos jelenlétében, jegyzőkönyv felvétele mellett hoznak döntést, amelyet egy zárt borítékban juttatnak el a szülészeti kormánybiztoshoz. Az abortusz végrehajtása csak egybehangzó vélemények mellett volt lehetséges.¹⁴ A hivatalos állásfoglalás visszanyúlt az első világháborús erőszakos esetek kapcsán létrejött szakmai konszenzushoz és előkészítette a Kúria 1933-as döntvényét.

Az orvosi és jogi kérdésen túl a terhességmegszakítás ügye politikai kérdésként is megfogalmazódott. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) Orvostagjai Szervezetének 1932 januárjában tartott nagyszabású népesedési ankétján orvosok, jogászok, írók, szociológusok ismertették álláspontjukat a születésszabályozás különböző formáit illetően. A megengedő vélemények közt szerepelt a család romló egészségügyi helyzete, a törvénytelen státusszal járó rosszabb életfeltételek, az eugenikai érvek, valamint a túlnépesedéstől való félelem is. A kongresszus zárásaként a jelenlévők felkérték az MSZDP-t, hogy parlamenti pártként az ankét tanulságai alapján dolgozzák ki és nyújtsák be az új abortusztörvényt.¹⁵

1932 áprilisában a Budapesti Orvosegyesület Nőgyógyászati Szakosztályának ülésén hangzott el Schulcz Ágost előadása a magzatelhajtások szabályozásának kérdéseiről, hosszas vitát generálva az orvosilag indokolt abortuszok jogi védelméről. Az 1928-as szakmai konszenzusra alapozva az előadó törvényi szabályozást sürgetett, amely a legális abortuszt intézményesítette volna. A hozzászólók rávilágítottak arra is, hogy a bizonytalan jogi helyzet az 1878-as büntető törvénykönyv tiltó paragrafusai és az 1876-os közegészségügyi törvény megengedő kitétele (47.§) között feszülő ellentmondásnak tudható be. Utóbbi ugyanis felhatalmazta az orvosokat, hogy a tudomány jelenlegi állása és a saját lelkiismeretük szerint szabadon cselekedhessenek, épp ezért a törvénykezés ellenzői egy esetleges jogi passzust a szabad hivatásgyakorlás kerékkötőjének láttak.¹⁶

A törvényalkotás ugyan elmaradt, ám a Kúria B.I. 118/1933. számú döntvénye jogszerűvé tette a kialakult gyakorlatot.¹⁷ A *Büntető Jog Tára* közölte Harmath Jenő részle-

¹³ AZ ORVOSSZÖVETSÉG 1928.

¹⁴ AZ ORVOSSZÖVETSÉG 1928.

¹⁵ TOTIS 1932.

¹⁶ SCHULCZ 1932; A GYNAEKOLOGIAI SZAKOSZTÁLY 1932; A KIR. ORVOSEGYESÜLET 1932.

¹⁷ LENGYEL 1934. 33–35.

tes elemzését a döntés megokolásáról. Az 1928-as orvoskongresszus etikai állásfoglalására hivatkozva kifejtette, hogy legális terhességmegszakítás alatt azt értik, mikor az orvos egy más módon el nem hárítható életveszélytől vagy *súlyos egészségkárosodástól* menti meg a terhes nőt a műtét elvégzése által. Mindez nemcsak a jelenben fennálló, hanem a jövőben fenyegető veszélyekre nézve is áll. Harmath szerint addig azért nem került sor a kérdés rendezésére, mert ez a jogi elv megfelel az általános jogérzetnek, ezért magától értetődő. Ugyan a Csemegi-kódex magzatelhajtást büntető paragrafusai közt nem szerepelt kitétel az orvosok által végzett terhességmegszakításokról, ennek jogossága más rendelkezésekből következik.¹⁸ Az érvelésben megjelent még az egyetemi tananyagban jelenlévő szülészeti műtétan, mely során már a 19. század végén is kötelezően oktatták a vetélés művi befejezését.

Mindebből látjuk tehát, hogy a szakmai állásfoglalások elsősorban a nőgyógyászok védelmét szolgálták. A szakma érdeke volt, hogy a jogos életmentést elkülönítsék a nyereségvágyból elkövetett magzatelhajtásoktól, vagyis nem minden orvosi eljárás került védelem alá, csupán a szakmai konszenzust betartók beavatkozásai. Ebben az időszakban az orvos egyéni lelkiismerete alapján dönthetett, mi számított adott esetben életveszélynek vagy egészségkárosodásnak. Ezáltal pedig alkupozációba kerültek a jómódú és széles kapcsolati hálójával rendelkező nők. A tisztakezűség látszatán túl a kenyérharc is alakította a diskurzust: az egészségügyi szereplők (orvosok és bábák) közt feszülő érdekellentétek hol előremozdították, hol hátráltatták a legalizációt. Az egyetemi diplomával rendelkező, magasan képzett okleveles bábáknak nem fűződött érdeke a tiltott műtétek elvégzéséhez, mivel magánbábaként vagy vármegyei alkalmazottként, ha szűken is, de meg tudtak élni keresetükből. A főként falvakban dolgozó, képzetlen parasztbábák vagy a gyakran másodrendű képzettséggel rendelkező községi bábák azonban rászorultak a magzatelhajtásokból származó bevételre, különösen az alacsony születésszámú vidékeken, ahol a nők legtöbb esetben el is várták a bábától, hogy más születésszabályozási eszköz híján, segítsen megszabadulni a nem kívánt terhességektől.¹⁹ Mivel a tiltott műtétekből származó bevétel az abortőrök számára magasabb életszínvonalat biztosított, így a nőgyógyászok egy másik csoportja sürgette a törvényalkotást, hogy elkerülhessék a felelősségre vonást. Az erősen rétegzett, hierarchikus szakmákon belül más-más pozíciót betöltők eltérő érdekei és érdekérvényesítő képességei meghatározták a század első felének küzdelmeit.

Liberalizáció és korlátozások a kommunizmus alatt

Radikális váltást a művi vetélés szabályozásában a szovjet hadsereg által 1944–45 telén elkövetett tömeges nemi erőszak okozta. A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. február 14-től (X/2.–1945. BNB) tisztiorvosi engedéllyel egészségügyi intézményben ingyenesen elvégezhetővé tette az abortuszt.²⁰ A művi terhességmegszakítás újraszabályozásakor szükségszerűen fellángoló belpolitikai csatározások elkerülése végett a koalíció pártjai tudatosan fenntartották a szabályozási bizonytalanságot. A kommunista irányítás alatt álló Egészségügyi Minisztérium nem kívánta újabb kérdéssel növelni az amúgy is na-

¹⁸ BÜNTETŐ JOG TÁRA 1933. 82.

¹⁹ DEÁKY 1996.

²⁰ GÁSPÁR – HALASI 1975. 33.; PETŐ 2005; PETŐ 2018.

pirenden lévő koalíciós konfliktusokat, ezért csak közvetlen minisztériumi utasításokkal szabályozta a kérdést. Így a koalíciós időszakban sikerült elkerülni az összeütközést a művi terhességmegszakítást minden korlátozás nélkül engedélyezni kívánó szociáldemokrata és a vallási, pronatalista okokból szigorú korlátozó szabályozást követelő kiszázdák között.²¹ Ennek árnyékában a nőgyógyász szakmán belül újra és újra napirendre került a születésszabályozás kérdése. A konfliktust egy rendelet oldotta fel, amely egészen 1990-ig meghatározta a jogi keretet.

A változást az abortusz szabályozásában a kommunista hatalomátvétel és a forradulat éve után a szovjet minta kötelező másolása hozta. A Szovjetunió volt az első ország, ahol a forradalmat követően, 1920-ban legalizálták és ingyenessé tették a művi terhességmegszakítást, és ezzel a kiépülő állami egészségügyi rendszerben csökkent a női halálozások száma is.²² 1936-tól azonban az extenzív iparosítás munkaerőigénye és a népesség fokozott sztálinista ellenőrzése miatt az abortuszt betiltották. A magyar egészségügyi igazgatás a többi kelet-európai népi demokráciával egy időben szovjet nyomásra döntött a művi terhességmegszakítás újraszabályozása mellett. A szovjet modell bevezetése együtt járt a szülések medikalizációjával is, a két világháború közötti időszakhoz hasonló demográfiai diskurzust idézve, azonban már nem a revizionizmus szükségessége, hanem a kommunizmus építése céljából sürgette sok magyar megszületését. Szintén szovjet mintára kerültek megrendezésre a nagyszabású, nyilvános abortórperek. A zsidó származású, magánpraxist fenntartó nőgyógyászok elleni, nagy sajtónyilvánosságot kapott perek pedig illeszkedtek a „cionista orvosper” sztálinista koncepciójába.²³

Az ideiglenes és szakmai-erkölcsi vitákat kiváltó helyzet az 1952–53. évi népesedéspolitikai programmal változott meg, amelynek meghatározó részét képezte a magzatelhajtás elleni küzdelem, melynek kidolgozása egészségügyi, belügyi és igazságügyi kérdés-ként jelent meg. A szovjet alapok követésén túl a munka nagy részét az egészségügyi miniszterhelyettes, Drexler Miklós és az 1953 áprilisától egészségügyi miniszter, Zsoldos Sándor irányította az igazságügyi miniszterrel, Erdei Ferencel egyetértésben. A politikai szándék már 1951 tavaszán érezhető volt, és megkezdődtek a szakmai előmunkálatok: szeptemberben az országos egészségügyi nőgyógyászati szakorvoscsoporthoz vezető ülésén véleményezték a rendelettervezetet, amely több szempontból is megosztotta az orvosokat: ilyen volt a mellékelt betegségek listája, a büntetés mértéke, illetve a bizottság felépítése.²⁴

Az Egészségügyi Minisztérium 1952 februárjában körlevelet adott ki az abortusz elleni küzdelemről, amelyet az április 11-ére összehívott aktív értekezlet követett, amit a magzatelhajtás elleni küzdelem kezdetének nyilvánítottak.²⁵ A 81/34/1952. EüM. rendelet a terhesség megszakításának szabályozása tárgyában május 29-én kiadott utasítás változtatott az addigi megengedő szabályozáson. Szigorúan szabályozta a terhességmegszakításhoz való hozzáférést, az orvosok és bábák bejelentési kötelezettségeit, és az illegális abortórok elleni fellépésbe bevonta a rendvédelmi szerveket is. Újdonság volt, hogy 28 hétben állapította meg a művi beavatkozás határidejét, és a beavatkozást első, illetve másodfokon is

²¹ PALASIK 2007. 119.

²² SOMLAI 1990.

²³ PETŐ 2005.

²⁴ MNL OL XIX-C-2-d (1. d) 1952.

²⁵ MNL OL M-KS 276-96. 56. ö. e. 1952.

működő bizottságnak kellett engedélyezni. A propagandamunkát a 81/32/1952. számú, *Az abortusz elleni küzdelem felvilágosító-nevelőmunkájának megszervezése* című, június 11-én kelt utasítás szabályozta. A brossúrák és röplapok kiadásán kívül filmvetítéseket és felvilágosító előadásokat tartottak azokban az üzemekben, ahol többségben voltak a női dolgozók, így a Rákosi Mátyás Művekben, az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt-ben, a Magyar Pamutiparban és a Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyárban is. Az előadók közt megtalálhatók a korszak nőgyógyász szaktekinetelyei, mint Zoltán Imre, Horn Béla és Lajos László.²⁶

A művi terhességmegszakítás ebben az időszakban tehát nem tilos volt, hanem egy bizottság vizsgálta meg a végrehajtáshoz szükséges egészségügyi okokat, melyeket hosszú listában mellékeltek a rendelethez.²⁷ A „szociális ok”, mellyel a művi abortusz kérelmét indokolni lehetett volna, hiányzott, hiszen 1952-ben, a dinamikusan fejlődő Magyarországon az utasítás alkotói szerint egyetlen nő sem hivatkozhatott szociális nehézségekre.

Ez a közvéleményben az ún. Ratkó-korszakként ismert időszak, noha Ratkó Anna maga csak 1953. április 3-ig állt a minisztérium élén. A büntetés-végrehajtási szervek kemény fellépése 1952 végétől 1953 júliusáig tartott, miközben a nagyszabású propagandakampány mellett demonstratív abortörperekert tartottak a fővárosban,²⁸ amelyekre vidékről is elküldték az egészségügyi dolgozókat.²⁹ Minisztériumi háttérdokumentumokból tudható, hogy 1952 októberében Ratkó már felvetette a méltányos bizottsági elbírálás és az abortuszkérvények indoklási körének szélesítését, hogy népszerűbbé váljanak a bizottságok, így segítve a terhességmegszakítások intézménybe terelését, ugyanakkor szigorúbb rendőrségi ellenőrzést és bejelentési kötelezettséget is követelt, szintén az illegális abortuszok elleni fellépés jegyében.³⁰ Ebben az időszakban az élveszülések száma közel 21 ezerrel nőtt, ám nem változtatta meg tartósan a demográfiai trendet. A legtöbb tervezett, csupán előretolódott szülés volt, amelyet nem követett további gyermekek megszületése. A statisztikai görbe a mérsékelt növekedést követően erős csökkenést mutatott.³¹

A szemlélet- és tudatformáló tevékenység mögött azonban nem a korszak névadójaként számon tartott Ratkó Anna, hanem főként az egészségügyi államigazgatási apparátus és a szülész-nőgyógyász szakma állt.³² A „korszak” maga 1953 nyaráig tartott, amikor Nagy Imre kormánya az abortörök elleni szigorú rendőri fellépést enyhítette, majd 1954.

²⁶ MNL OL M–KS 276–96. 56. ő. e. 1952.

²⁷ Például: csigolyagümőkór, vészes terhességi hányás, tüdőgümőkór, szívbetegségek, anaemia aplastica, uraemia, Basedow-kór, vesebaj, rubeola, szklerózis multiplex, agydaganat, epilepszia, pszichózis, szűk medence, skizofrénia, depresszió, paralízis, Parkinson-kór, örökletes vakság, tüdőtágulás, hepatitis, vérbaj, leukémia stb.

²⁸ Például 1952. augusztus 16. és szeptember 4. lásd PETŐ 2005; Sztálinvárosi esetet (1957. január 24.) idézi HORVÁTH 2004. 104–105.

²⁹ MNL OL XIX–C–2–d (1. d) 1952, 81/32–16. Fónai Sándor beszámolója, Debrecen.

³⁰ MNL OL M–KS 276–96. 56. ő. e. 1952.

³¹ A Központi Statisztikai Hivatal adatai: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html [2021.03.02.]

³² KOCIS 2006; NÉMETH 1992. 82. A szerző kiemeli, hogy „szétverték azokat a struktúrákat, melyek elérhetővé tették az abortuszt, egyszerre emelve az árakat és rontva a minőséget.” Erre a megállapításra erősít rá Román József hódmezővásárhelyi orvos beszámolója, miszerint a megszorított lázas, szepikus esetek mögött a hivatásos abortörök „visszahúzódása” és a laikusok előtérbe kerülése áll. MNL OL XIX–C–2–d (1. d) 1952, 81/32–25. Román József beszámolója, Hódmezővásárhely.

január 1-jétől szociális indoklással elérhetővé vált az abortusz. Ettől fogva folyamatosan nőtt az engedélyezett terhességmegszakítások száma, novemberben Budapesten a művi vetélések száma már meghaladta a szüléseket, 1955 nyarától pedig a szülések és az abortuszok száma közel azonos volt.³³

A Ratkó Anna által jegyzett utasítások alapja az 1936-os szovjet rendelet volt, melyet a szülész-nőgyógyász szakma tárgyalt és hagyott jóvá. Az 1004/1953. (II.8.) az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről szóló minisztertanácsi határozat már a népesedési kampány késői szakaszának számított.³⁴ Az abortuszról szóló rendelkezés mellett a terhesség medikalizációját segítette elő a háromszori, kötelező orvosi vizsgálat előírásával.³⁵ A korszak meghatározó szakpolitikai alakja volt Drexler Miklós sebészorvos, aki miniszterhelyettesként irányította az abortusz elleni küzdelmet, amely egy nagyobb szabású anya- és csecsemővédelmi programba illeszkedett.³⁶ Az öt éves terv keretében létrehozta a Járási Egészségvédelmi Szolgálatot, amely számára gépkocsikat kérvényezett, hogy hatékony egészségvédelmi munkát tudjanak végezni a falvakban, továbbá terhesotthonok felállítását javasolta leányanyák számára. Szintén fontos háttérmunkát végzett Hirschler Imre nőgyógyász, aki a Kádár-rendszerben felvilágosító és nővédelmi kiadványai miatt vált népszerűvé.

Az ún. Ratkó-korszak abortusztilalmának máig élő mítoszához több tényező is hozzájárult. Az abortuszbizottságok feladata és céljai nem voltak egyértelműek: nem volt világos sem a közvélemény, sem az orvosok számára, hogy a bizottság csupán egy ellenőrző vagy pedig egy tiltó és büntető szerv. A kezdeti szakaszban a bizottságban ülő orvosoknak sem volt egyértelmű, mit is vár tőlük a minisztérium. Így rendkívül nagy volt az ország különböző kórházai közötti különbség, hogy mikor és milyen rendeletet hajtottak végre. Mindehhez hozzáadódott az általános politikai légkör táplálta félelem és bizonytalanság, a nagy sajtónyilvánosságot kapott abortörperek és az üldöztetési kampány, valamint a pletykák szerepe. Így az abortuszbizottságoknak előbb terjedt el a rossz híre, mintsem valós munkát végezhetek volna. A Ratkó-korszak emlékeztetéhez számításba kell vennünk még a privát emlékezet és a hivatalos dokumentumok közti feszültséget is. A korszakról az oral history visszaemlékezésekben rendre előkerülő, több éves, teljes abortusztilalomról szóló történetek rávilágítanak az emlékezetkonstrukciók esetlegességére, ezek azonban közelebb visznek a megélt történelem értelmezéséhez.

Bár a bizottságok központi irányítás alatt álltak, túlnyomórészt a helyi jellemzők, úgymint a vezető főorvos személye és hozzáállása határozták meg az engedélyek és elutasítások arányát. A meglehetősen eltérő statisztikák rávilágítanak, hogy az egységes szabályozás értelmezése mekkora különbségeket szült a terhességmegszakítások engedélyezése arányában: míg a bizottságok fennállásának első 4 hónapjában Békés megyében a kérelmek 75%-át elutasították, addig Szabolcsban ez az arány 5% volt. Ekkor átlagosan az elsőfokú kérelmek 72%-át engedélyezték, az elutasításoknak pedig 33%-a jutott tovább

³³ BFL XXII. 102. a. 1. (1956. február 16.)

³⁴ MAGYAR KÖZLÖNY 1953.

³⁵ A kampányhoz kapcsolódó fontosabb dokumentumok teljes szövegét lásd MONIGL 1992; a szabályozásról bővebben PALASIK 2007. 118–123.

³⁶ MNL OL M–KS 276–96. 56. ő. e. Az élveszülések arányainak megjavítása, illetőleg az anya-csecsemő és gyermekvédelem megjavításán keresztül a csecsemő és gyermek halálozás csökkentése. (1952.07.29.)

másodfokra, ahol ennek körülbelül a fele kapott engedélyt.³⁷ A viszonylag magas engedélyezési arány utalhat arra, hogy eleve olyan nők fordulhattak a bizottsághoz, akik többnyire biztosak lehettek a pozitív elbírálásban. Illetve az is látszik, hogy elenyészően kis százalékuk jutott el a másodfokú eljárás végéig.

A születésszámok növekedésénél figyelembe kell venni az adott időszakban szülőképes korú nők arányát is. Az első világháború idején drasztikusan lecsökkent születések generációs hullám völgyet hoztak létre, az ötvenes években pedig egy nagy számarányú nő-generáció volt szülőképes korban, ami szintén közrejátszott a mitikus „Ratkó-generáció” létrejöttében. A demográfusok egybehangzó véleménye szerint a népesedési kampánynak nem volt széles körű és hosszú távú hatása az élveszülések számát illetően.³⁸ Az állami beavatkozás ugyan minimálisan megemelte a születésszámot, ám valószínűsíthető, hogy csupán előrehozta az amúgy is tervezett gyerekek megszületését, jelentős többletet viszont nem produkált.³⁹ Mindez azonban elégnak bizonyult, hogy hosszú távú, generációs problémát idézzon elő: a gyermekgondozási intézményrendszer nem bírt lépést tartani a megnövekedett igényekkel, ami feszültséget hozott létre a hivatalos szocialista nőtípus (dolgozó nő) és a gondoskodó anya ideálképe között.

Az 1047/1956. (VI.3.) MT határozat gyakorlatilag indoklás nélkül lehetővé tette a terhességmegszakítást az első 12 hétben.⁴⁰ Ezután a népesedési viták és a terhességmegszakítás szabadságát lényegileg nem érintő kisebb szabályozási módosítások (ki fizeti a műtetet, szükség van-e tanácsadásra és hányszor) mellett az abortusz szociális okokra hivatkozva továbbra is elérhető volt. Az 1956-os forradalom idején a munkástanácsok követelése között megtaláljuk a megengedő terhességmegszakítási törvény hatályon kívül helyezésének követelését, azzal az érveléssel, hogy a terhességmegszakítás engedélyezése „szovjet” tárlalmány, melyet ráerőltettek a magyarokra, hogy a magyar nemzetet elveszejtse. Balassagyarmat például „külön utas megoldást” választott: a helyi egészségügy nyomására a járási tanács módosította a minisztertanácsi rendeletet, miszerint a város népesedéspolitikai okokból megadja a jogot a kezelőorvos számára, hogy megtagadhassa az abortusz elvégzését.⁴¹ A pro-life érvelés a forradalom tíz napja alatt nacionalista felhangot kapott, mely előrevetítette az 1989 utáni érveléseket.

Bár nemzetközi összehasonlításban a volt szocialista országokban kiugróan magas volt a művi terhességmegszakítások száma, ez a korszerű fogamzásgátló eszközök és az ismeretek hiányával is magyarázható, miközben a hagyományos abortív technikákat már felszámolták, jórészt a kommunista rendőrség ismert hatékonyságának köszönhetően.⁴² A szülések medikalizációjával ugyanis együtt járt a születéskorlátozás medikalizációja is: az ötvenes évek első felében a bábák bekerültek a kórházakba és szülőotthonokba, ami-

³⁷ MNL OL M–KS 276–96. 3. ó. e. Ratkó Anna egészségügyi miniszter jelentése az MDP KV Adminisztratív osztálya részére az Egészségügyi Minisztérium abortusz elleni munkájáról. (Budapest, 1953. február 27. 1. sz. melléklet)

³⁸ KLINGER – MONIGL 1981. 414–415.

³⁹ Az ötvenes évekre vonatkozóan lásd HORVÁTH 2004. 102–103.; PETŐ 2005. 303.

⁴⁰ MAGYAR KÖZLÖNY 1956.

⁴¹ „A Balassagyarmati Városi és Járási Forradalmi Nemzeti Tanács módosítja a terhesség megszakításáról szóló minisztertanácsi és miniszteri rendeletet.” (Balassagyarmat, 1956. november 2.) idézi TYEKVICSKA 2006. 299–302.

⁴² STLOUKAL 1999.

nek következtében csökkent a magzatelhajtások száma, és ezzel arányosan növekedett az intézeti abortuszkoké. A hetvenes évektől pedig megfigyelhető a születésszabályozási rendszer változása: az abortuszok számának 1968–69-es tetőzését követő csökkenése egyfelől a fogamzásgátlás szélesebb körű elterjedésének, a fogamzásgátlási eszközök hozzáféréseinek növekedésével, másfelől az új népesedéspolitikai intézkedéseknek tudható be.⁴³

A magyar demokratikus ellenzék formálódásában is fontos szerepet játszott az abortuszszigorítás elleni küzdelem. Egyik első és egyben sikeres akciójuk az a Körösi Zsuzsanna által kezdeményezett petíció volt 1973 nyarán, melyben ezerötszáz aláírást gyűjtöttek össze – köztük Rajk Júliát és Károlyi Mihálynét –, mikor felröppentek a hírek, hogy a Kádár-rendszer a művi terhességmegszakítás szigorítását tervezi.⁴⁴ A félelmeket a román kommunista rendszer indokolta, mivel 1966-ban Nicolae Ceaușescu pronatalista népesedéspolitikájának részeként teljes abortusztiltalmat hirdetett és betiltotta a fogamzásgátlókat. Ennek eredményeképp az abortuszhoz köthető anyai halálozás aránya Romániában drasztikusan megemelkedett: az 1980-as években évente közel 500 nő halt meg illegális abortusz következtében. Ez az arány a magyar és európai halálozások tízszeresére tehető.⁴⁵

Magyarország egy másik modellt követett a születésszám emelése érdekében, amelyről a szakemberek szintén gazdasági növekedést reméltek. Az 1040/1973. (X.18.) MT népesedéspolitikai határozatot az új gazdasági mechanizmus és a GYES bevezetése előzte meg.⁴⁶ Az ambivalens népesedési és foglalkoztatási politika megértéséhez figyelembe kell venni, hogy a női munkaerő az 1950-es évektől gazdasági érdekek mentén került bevonásra a termelésbe a fellendülés időszakában, majd recesszió idején az állam úgy próbálta csökkenteni a munkanélküliséget, hogy a nőket anya-státuszba terelte, ezzel is kialakítva egy szükség esetén munkába állítható „tartalék hadsereget”.⁴⁷ Mivel a hosszabb ideig gyermekgondozási segélyen lévő, jellemzően alacsonyabb keresetű és iskolázottságú nők tartósan kiszorultak a munkaerőpiacról, így „a családpolitikai támogatások a rejtett munkanélküliség egyik forrásává váltak.”⁴⁸ A GYES emellett a pronatalista politika egyik eredményét, a demográfiai hullámvázis által létrehozott gyermekgondozási intézményekben jelentkező férőhelyhiányt is igyekezett mérsékelni.

A főként anyagi támogatásra, az egészségvédelem fejlesztésére és a tudatos családtervezésre fókuszáló 1973-as politikai bizottsági határozat az abortuszbizottságok szabályozását is magába foglalta. Így az 1956 óta fennálló szabad abortusz intézménye megszűnt, ám mellette nagy hangsúlyt kapott a korszerű fogamzásgátlási módszerek megismertetése a lakossággal. A határozat emelte a családi pótlékot és a GYES-t, a gyerekápolási táppénzjogosultságot és az anyák fizetett szabadnapjait, valamint meghatározta az egyszeri anyasági segély összegét. A 4/1973. (XII.1.) EüM. rendelet alapján a terhességmegszakítás kérvényezése formanyomtatványon történt, amelyet továbbra is az abortuszbizottság bírált el az előre meghatározott tízféle indoklás alapján.⁴⁹

⁴³ FÖLDES – HAHN – VADAS 1959; KAMARÁS 2000.

⁴⁴ KÖRÖSI 2019; PETŐ 2020.

⁴⁵ STEPHENSON – WAGNER – BADEA – SERBANESCU 1992.

⁴⁶ MAGYAR KÖZLÖNY 1973.

⁴⁷ ADAMIK 2012. 150–173.; FODOR – KISPÉTER 2014.

⁴⁸ HORVÁTH 2012. 180.

⁴⁹ MAGYAR KÖZLÖNY 1973; PALASIK 2007. 121.

Az abortuszbizottságok működése

Az abortuszviták középpontjában az a kérdés állt: kinek áll jogában döntést hozni a női testen elvégzett orvosi beavatkozásról. A Vörös Hadsereg katonái által elkövetett tömeges nemi erőszak következtében engedélyezett művi beavatkozások kérvényezéséhez a nőknek nőgyógyászati osztályokon kellett jelentkezniük és nyilatkozni, miszerint a terhesség nemi erőszak következményeként jött létre, amelyet írásba kellett adni, ellátva a nőgyógyász szakorvosok aláírásával. Bizonyos esetben a férj is jelen volt és aláírta a jegyzőkönyvet.

Az 1952 nyarán felállított, a terhességmegszakítás állami ellenőrzését biztosító abortuszbizottságok különböző jogkörökkel egészen az 1988. év végig működtek.⁵⁰ Az intézmény első- és másodfokú bizottságok összességét jelentette, melyek eltérő feladatokat láttak el. Országos szinten 71 elsőfokú bizottság működött járási kórházakban a helyi szülész-nőgyógyász főorvos vezetésével.⁵¹ A háromtagú bizottság munkájában részt vett egy belgyógyász szakorvos és az adott betegség szakorvosa. A kezdeti években kizárólag súlyos betegségekre hivatkozva volt kérvényezhető az abortusz, melyek listáját az utasítás 2. számú mellékletében összesítették. A lista tartalmáról hosszas egyeztetés folyt a szülész-nőgyógyász szakmán belül. Zoltán Imre professzor szerint az abortusz általában elvégezhető, a terhesség kihordásának kockázatát kell mérlegelni, vagyis az anya életének, egészségének védelme, az abortörök okozta károk mérséklése a cél. Hirschler Imre szerint tartós betegség esetén megfontolandó az állam által biztosított ingyenes pesszárium ajánlása, de a sterilizálást is fontolóra kell venni. A betegségek súlyossága (tbc vagy cukorbetegség esetén) és inaktív státusza is megosztotta a szakmát.⁵²

Az elsőfokú bizottságok kizárólag betegségekre hivatkozva engedélyezhettek terhességmegszakító műtétet az erre kijelölt intézmények valamelyikében. Másodfokon azonban volt lehetőség a rendkívüli esetek elbírálására, vagyis nem orvosi indikáció alapján – akár szociális indoklással is – engedélyezhettek műtétet.⁵³ Ez a bizottság öt tagból állt, a megyei tanács végrehajtó bizottsága egészségügyi osztályvezetőjének vezetésével. A megyei kórházakban végezték tevékenységüket, amelyhez hozzátartozott az elsőfokú bizottságok ellenőrzése és döntéseik felülbírálása. A bizottságoknak iktató- és jegyzőkönyvet, valamint abortusznaplót kellett vezetnie. A kórházi beutalók kiállítása is feladatkörükhöz tartozott, amelyet a *Szülészeti Rendtartás* 7. sz. nyomtatványa alapján készítettek el. Az elutasítás tényét kötelesek voltak közölni a végrehajtó bizottság egészségügyi osztályával, így a terhes nőt a helyi terhesgondozóban nyilvántartásba kellett venni. A terhességi kiskönyvbe bekerült az elutasítás ténye, így fokozott orvosi és védőnői ellenőrzés várt a kismamára. A megszületett csecsemő fejlődését élete első évében nyomon követték a hatóságok.⁵⁴ A terhességi nyilvántartás tehát olyan adminisztrációs biohatalmi eszköznek is tekinthető, amelyben egyszerre jelenik meg az óvó-gondoskodó funkció és a szigorú ellenőrző,

⁵⁰ 76/1988 (XI.3.) MT rendelet.

⁵¹ Átlagosan megyénként 3-4 bizottság működött.

⁵² MNL OL XIX-C-2-d (1. d) 1952, 3135/M/2-26. A művi vetélések szabályozásának rendelettervezet véleményezése.

⁵³ „Amennyiben ennek ellenére a kérelmező a terhesség megszakításához ragaszkodik, a bizottság az engedélyt ahhoz megadja.” 1.004/1953. (II. 8.) MT. h.

⁵⁴ MNL OL M-KS 276-96. 3. ö. e. Az elsőfokú abortusz bizottságok ügymenetének szabályozása. (Budapest, 1952. november 5.)

büntető jelleg. A terhes nők tehát nem csupán az abortuszbizottság, de védőnők ellenőrzése alá is kerültek.

A bizottsághoz fordulók személyes félelmeit meghatározta a szégyenérzet, a szituáció kellemetlensége és a félelem is, mivel egy esetlegesen elutasító határozat esetén a fokozott terhesgondozás nem tette lehetővé, hogy a nők „alternatív megoldásokat” keressenek. Ezért működhetett az a rendszer, miszerint a helyi bába, egy ismerős, illetve egy megfizethető orvos vagy a terhes nő maga csupán megindította a vetélést, amit végül intézményben – immár legálisan, életmentés céljából – fejeztek be. Ugyan a szabályozásban több „kiskapu” is található, kérdéses, hogy a korabeli jogtudatosság alacsony foka és a bizonytalan politikai légkör mennyire gátolta meg a nőket abban, hogy akár több hivatalos kérvényt megírjanak, illetve kétszer is odaálljanak a bizottság elé. Az 1954-es enyhítés után is találkozhatunk olyan kérvényekkel, levelekkel, amelyben a nők jogtalan elutasításról, személyes megalázásról írnak a hatóságoknak. Számolnunk kell továbbá a nők között terjedő fals információk szerepével is: Horváth Sándor sztálinvárosi vizsgálatából kiderül, hogy az illegális magzatelhajtáson átesett nők többsége vagy nem tudott a kórházi abortusz létezéséről, vagy különféle hallomások alapján úgy ítélte meg, elutasítaná kérvényét az abortuszbizottság, illetve döntésükben közrejátszott a félelem is.⁵⁵ Ezzel szemben még a Ratkó-korszakban is volt lehetőség megszakítani egy terhességet azoknak, akik ismerték a szabályozás kiskapuit, vagy elengedő anyagi tőkével rendelkeztek, hogy fizessenek a szükséges dokumentumokért egy nőgyógyásznak.⁵⁶ Mindez a regionalitás, a kapcsolati tőke és az anyagi lehetőségek szerepének jelenségére hívja fel a figyelmet.

Az abortuszbizottságok 1956 után gyakorlatilag adminisztrációs funkciókat láttak el egészen 1973-ig.⁵⁷ Ahogy a húsz évvel korábbi kampánynak, ennek is csupán egy része volt a terhességmegszakítás korlátozása. Az egészségpolitikai döntések között szerepelt a családtervezési ismeretek elsajátítása, amelyre a házasság előtti kötelező tanácsadáson volt lehetőség. Az ekkorra felállított Család- és Nővédelmi Tanácsadók feladatköréhez tartozott továbbá a fogamzásgátlási tanácsadás és a terhesgondozás. Jól látható, hogy itt még egy különálló intézmény bírálta el az abortuszkérelmeket, tehát világossá vált, hogy a jogszabály nem tekinti a családtervezés eszközének az abortuszt.

A 4/1973. (XII.1.) EüM. rendelet szabályozta a kérvények elbírálásának menetét. Ennek értelmében a kétfokú bizottságok taglétszáma változatlan maradt, azonban működési helyük bármely egészségügyi intézmény lehetett, beleértve a családvédelmi tanácsadót is. Az eddig szakorvosokból álló bizottságok összetétele is megváltozott: 1973-tól már egy védőnő és egy tanácsi megbízott ült a nőgyógyász elnök mellett az elsőfokú bizottságban, másodfokon pedig szakszervezeti képviselők is részt vettek az üléseken. A jogszabály heti két tanácskozást tett kötelezővé, valamint megszabta, hogy az abortuszt kérvényező nők

⁵⁵ HORVÁTH 2004. 112–114.

⁵⁶ PETŐ 2005.

⁵⁷ Feltételezhető, hogy már korábban is, hiszen 1955-ben „[a] bizottságok a hozzájuk beérkezett kérelmek jelentős részét engedélyezték, csupán a kérelmek 15%-át utasították el végérvényesen.” Feljegyzés Gerő Ernő elvtárs részére a magzatelhajtásról. (KSH Levéltár F-12/15. doboz. Péter György iratai) idézi MONI GL 1992. 162. Az sem zárható ki, hogy a törvények ismeretében nagyrészt olyan nők jelentkeztek a bizottságnál, akiknek jó eséllyel engedélyezhették a műtetet.

a lakóhelyük szerint illetékes abortuszbizottságot keressék fel.⁵⁸ Utóbbi kitétel nehezítette az abortusz tényének titokban tartását, ezzel bizonytalanná téve a nőket az abortusz kérésében, illetve olyan alternatív megoldások keresésére sarkallta őket, mint az illegális beavatkozás vállalása, annak minden anyagi vonzatával és egészségügyi kockázatával.

A születésszabályozás egyéb formái és hatásai

A statisztikák alapján az is elmondható, hogy a politikai akarat, melynek célja a kommunista gazdaság élénkítése érdekében a háromgyerekes családmóddal általánossá tétele, kudarcba fulladt.⁵⁹ Az abortuszok száma a hetvenes évektől folyamatosan csökkent, ami azonban nem a bizottságok munkájának, sokkal inkább a korszerű fogamzásgátlási módszerek elterjedésének volt köszönhető. Ezek fokozatos hozzáférhetővé válása alapvetően megváltoztatta a nő fogamzáshoz való viszonyát. A teherbeesés nem a végzet és szerencse dolga lett, hanem szélesebb társadalmi körben szabályozható biológiai folyamattá vált.

Az ötvenes években használt, kevésbé hatékony Timidon zselé és tablettá után 1967-től vezették be az első magyar gyártmányú, hormonális tablettát, az Infecundint, majd 1971-ben a Bisecurint.⁶⁰ Statisztikai adatok szerint az orális fogamzásgátlót szedő nők aránya 1970-ben 6%, 1974-ben pedig már 15% volt.⁶¹ Ezek a magas hormontartalmú készítmények korántsem voltak alkalmasak minden nő számára, valamint kérdéses az is, hogy mennyire voltak tisztában a lehetséges egészségügyi következményekkel. 1972-ben a Korányi Sándor Tudományos Társaság szervezett nagygyűlést a korszerű fogamzásgátlás kérdéseiről.⁶² A tablettákkal kapcsolatos addigi ismeretekről, illetve a nők reprodukciós egészségéhez kötődő viszonyról sokat elárul, hogy egy 1984-es egyetemi oktatási segédanyagban az olvasható, hogy a piacon lévő antibébi tabletták részletes hatásai egyelőre nem ismertek az orvosok számára sem.⁶³ A tablettá bevezetését az MSZMP PB is tárgyalta. Kádár János magánvéleménye szerint nem tartozott a demokratikus szabadságjogok közé, hogy egy nő maga dönthesse róla, hány gyermeket szeretne vállalni, de sem az abortusz liberalizálása, sem a fogamzásgátló tablettá bevezetése elé nem gördített jogi akadályt.⁶⁴

Az Infecundint kizárólag nőgyógyászati szakrendelésen lehetett felírni receptre, és csak az erre kijelölt gyógyszertárakban forgalmazhatták. A lakosság tájékoztatásának hiányában az orális fogamzásgátlók nem voltak képesek érdemben mérsékelni az abortuszok számát, sok kérvényező nő nem is hallott a tablettáról.⁶⁵ Az Infecundin 1981-es kivonása után piacra került még az Ovidon és a Rigevidon, amelyek szintén kombinált fogamzásgátló tabletták voltak. 1974-től volt kapható a folyamatosan szedhető, csak progeszteront tartalmazó Continuin is. A fogamzásgátlók hatásairól a szakma az *Orvosi Hetilap* hasábjain közölt cikkeket, míg a felvilágosító irodalom kisebb ponyvakiadványokban került a nagyközönség elé.

⁵⁸ MAGYAR KÖZLÖNY 1973.

⁵⁹ SZILÁGYI – SAS 1978. 105.

⁶⁰ TÓTH – MURAI 2014. 46.

⁶¹ GREFF – FÖLDES 1975. 65.

⁶² MAGYAR 1974.

⁶³ BÉDI et al. 1984. 36.

⁶⁴ TISCHLER 2006.

⁶⁵ Zuglói adatok szerint 80%. TISCHLER 2006.

A Kádár-korszakban a népesedéspolitikai célok a mennyiségi szempontoktól elmozdultak a minőség szem előtt tartása felé. A szabályozások már arra törekedtek, hogy csak bizonyos társadalmi csoportoknak kínáljanak kedvező feltételeket a gyerekvállaláshoz.⁶⁶ A háromgyerekes családmódel elképzelése⁶⁷ és a GYES⁶⁸ igénylésének előzetes munkahelyhez kötése mind diszkriminatívan hatott a romákra és a fiatalon gyereket vállaló nőkre.⁶⁹ A politikai cél tehát elsősorban a házas, biztos egzisztenciával rendelkező közép- és felsőközéposztálybeli nők reprodukciójának elősegítése volt.⁷⁰ Az 1989. január elsején életbe lépő 76/1988. (XI.3.) MT rendelet a terhességmegszakításról eltörölte az 1973-as határozatot, ezzel együtt az abortuszbizottság intézményét, és az abortuszt kérvényező nők szociális háttérének kivizsgálására ideiglenesen a Család- és Nővédelmi Tanácsadót jelölte ki, majd szerepüket 1993-tól a Családvédelmi Szolgálat vette át.⁷¹

Jelenkori helyzet a rendszerváltástól az illiberális fordulatig (1989–2010)

A rendszerváltást követő jogi változások miatt szükségessé vált az abortusz alkotmányos szabályozása, mivel azt, ahogy korábban említettük, korábban csak egy rendelet szabályozta. Az átalakulás során az elsők között rendezni kívánt kérdés rávilágít arra, hogy az állami reprodukciós politika nem pusztán az abortusz szabályozásának mikéntjéről szól, hanem világnézeti kérdésként jelent meg, és töréspontot jelölt a nők és az anyaság egymáshoz való viszonyában.⁷² Ez a világnézeti konfliktus nyíltabbá vált a kommunizmus bukásával, ahol ugyanezek a magzat jogaiért megfogalmazott érveket a kommunista jövőbe vetett hittel igazolták. A vallásos, magzatvédő csoportok, immár vallási érvekkel megtámogatott fellépését követően az Alkotmánybíróság 1991-es határozata kimondta: a nők önrendelkezéshez fűződő joga miatt az abortuszt betiltani nem lehet, viszont a magzati élet védelme érdekében nem engedhető meg indok nélkül.⁷³ A szabályozás körüli vitában aktívan részt vett a Feminista Hálózat Szabad Döntés Jogáért kampánycsoportja. A *Nőszemély* hasábjain rendszeresen közöltek írásokat a témában.⁷⁴ Mindemellett látnunk kell, hogy míg társadalmi szinten a nők tevékenyen részt vettek a vitában, a parlamenti döntéshozatalban már szinte kizárólag férfiak játszottak döntő szerepet.⁷⁵

⁶⁶ Azt is érdemes szem előtt tartani, hogy ugyanezen megfontolás állhat az abortusz feltételekhez kötött engedélyezése mögött is.

⁶⁷ A 15/1959 (III. 27.) Korm. rend. értelmében a 3. gyerek után változatlan a családi pótlék összege.

⁶⁸ 1973-tól a gyermekgondozási segély mértéke a 3. gyerekig növekszik, utána stagnál.

⁶⁹ GREGOR 2011. 47–48.; VÁRSA 2017.

⁷⁰ GREGOR 2011. 45–46. Kérdéses azonban, hogy a tehetősebb nőknek milyen egyéb nem legális lehetőségeik voltak a terhességük megszakítását illetően (külföldre utazás, magánorvos megfizetése, kapcsolatok kihasználása stb.).

⁷¹ MAGYAR KÖZLÖNY 1988.

⁷² GAL – KLIGMAN 2000. 15–17.

⁷³ LÉVAI 2005. 179.

⁷⁴ ACSÁDY – BULLAIN 1993; a Szabad Döntés Jogáért kampánycsoport nyilatkozata: ACSÁDY – BULLAIN 1993. 17.

⁷⁵ Kivételt képeztek: Maczó Ágnes, Rózsa Edit, Pusztai Erzsébet. LÉVAI 2005. 179–180. A 90-es évek politikai összetűzéseiről lásd SZABÓ A. 1992.

A Családvédelmi Szolgálatok tevékenységéről az 1992-es magzatvédelmi törvény,⁷⁶ valamint az azt betartató 32/1992. (XII.23.) NM rendelet rendelkezett.⁷⁷ A szolgálathoz a terhesség 12. hetéig, veszélyeztetettség esetén fordulhattak a nők. A súlyos válsághelyzet a terhesség kihordása esetén testi és lelki megrendülést, valamint társadalmi ellehetetlenülést jelentett. A törvény által előírt tanácsadáson a kérvényező nő négy szemközti beszélgetésen vett részt egy védőnővel, ami sok szempontból megváltoztatta az addigi gyakorlatot. Az abortuszbizottságoktól eltérő módon a Családvédelmi Szolgálatnál a tanácsadás jellege személyesebb és jellemzően jóval hosszabb is volt, mint az abortuszbizottság orvosaival való, pár perces hivatalos találkozás. Eltérés még a két szervezet között, hogy a Családvédelmi Szolgálatnak soha nem volt joga sem a kérvény elutasítása, sem annak mérlegelése, míg az abortuszbizottság ezt megtehetette 1952–54 között, valamint részlegesen 1974–1988 között. A szolgálat védőnőinek munkaköréhez egyéb tevékenységek is tartoztak, például a terhességi tanácsadás és terhesgondozás, míg az abortuszbizottságoknak kizárólagosan a terhességmegszakítási kérelmeket kellett elbírálni.

A 2000. évi LXXXVII. törvény a súlyos válsághelyzetre hivatkozva engedélyezte a terhesség megszakítását.⁷⁸ Előírta továbbá az abortusz előtti kétszeri tanácsadáson való kötelező részvételt, amelyek között 3 munkanapnak kellett eltelti. Ezt követően a terhesnek 8 napon belül jelentkeznie kellett a kijelölt egészségügyi intézményben, ahol a nem orvosi indokkal végzett abortusz díjának megfizetése után elvégezték a beavatkozást. Ez a törvény jelenleg is hatályos.

Bár a művi terhességmegszakításról folytatott közel tíz évig tartó vita, mely a különböző női érdekcsoportok között folyt, a magyar társadalmi és kulturális viszonyoknak megfelelő kompromisszumos megoldást hozott, egyik politikai csoport sem mutatta ki nyilvánosan, hogy elégedett lenne a törvénnyel. Jelenleg is ez a kényes egyensúly áll fenn, hiszen Magyarországon, illetve a volt szocialista országokban az abortusztörvények (Lengyelország kivételével) liberálisabbak, mint a világ legtöbb országában: korlátozás nélkül a terhesség első 12 hetében, speciális orvosi okokból (például a magzat súlyos fejlődési rendellenessége esetén) pedig egészen a 24. hétig lehet kérvényezni a terhesség megszakítását. Magát a törvényt alacsonyabb rendű jogszabályok, miniszteri rendeletek ültetik át a gyakorlatba. Ezek a rendelkezések általában olyan, a női jogvédők által sérelmezett szabályokat tartalmaznak, mint az abortusz díja, a tanácsadásokon való kötelező részvétel, a két tanácsadás közötti kötelező, háromnapos várakozási idő, az anya „súlyos válsághelyzetének” esetleg előre lefektetett kritériumai és az egészségügyi dolgozóknak (orvos, nővér) szóló utasítás, hogy milyen információkkal kell ellátnia a művi terhességmegszakítást kérelmező nőt.

2011-ben az alkotmány helyébe lépő Magyarország Alaptörvénye szerint a „*magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg*”,⁷⁹ ugyanakkor a jelenlegi szabályozási gyakorlat ennél megengedőbb. A jövő kérdése, hogy érdekében áll-e valakiknek a kényes, évtizedek alatt kialakult egyensúly megbontása. Ha valaki így is véli, biztos lehet

⁷⁶ MAGYAR KÖZLÖNY 1992.

⁷⁷ A szabályozás jogi elemzését lásd SEBESTYÉN 2018. 101–103.

⁷⁸ MAGYAR KÖZLÖNY 1992.

⁷⁹ Magyarország alaptörvénye, U cikk, Szabadság és Felelősség II. bekezdés (<https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf>) [2021.03.10.]

benne, hogy ezzel az egész magyar társadalmat megmozgatja és mobilizálja. Valójában a művi terhességmegszakítások száma folyamatosan csökken, és a felmérések szerint elsősorban a szegény, kiskorú, illetve már több gyermeket nevelő nők tekintik a mesterséges terhességmegszakítást a születésszabályozás olcsón hozzáférhető egyetlen eszközének.⁸⁰ De ahogy a politikai harc és a viták a nők társadalmi helyzetének megítélésében egyre hevesebbek, mint ahogy az Európában egyik legszigorúbb lengyel művi terhességmegszakítási törvény újraszabályozása körüli tiltakozások mutatják, úgy várható, hogy a nőgyógyász lobbí ezt ismét a saját érdekeinek védelmében kihasználja. A szülés és születésszabályozás témákban jelenleg is fontos szakmai-politikai viták zajlanak. A hálapénzről, a szülészeti erőszakról, azaz a szülő nők jogairól folynak viták a túlmedikalizált, lélektelen és alulf finanszírozott magyar egészségügyben.⁸¹ Az abortuszról szóló politikai vitát az amerikai keresztény fundamentalista érveket, mint a „szívdobbanás” elvet Magyarországra importáló, és adófizetők pénzéből támogatott, egyre erősödő abortuszellenes hangok generálják, melyeknek célja a mesterséges születésszabályozás legitimációjának megkérdőjelezése. Mind a két irány, a szakmai, illetve a politikai is abba az irányba mutat, hogy várható a születésszabályozás újraszabályozása. Kérdés, hogy a civil szervezetek és a magyar választópolgárok hogyan reagálnak majd egy ilyen újabb politikai kísérletre.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

BFL	Budapest Főváros Levéltára
XXII. 102. a. 1.	Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XIX-C-2-d	Az államigazgatás felsőbb szervei, Egészségügyi Minisztérium, Anya- csecsemő- és gyermekvédelmi főosztály (1952–1983)
M-KS 276–96	Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt iratai, MDP központi szervei, Adminisztratív osztály (1950–1956)

SAJTÓFORRÁSOK

A GYNAEKOLOGIAI SZAKOSZTÁLY 1932	A Gynaekologiai Szakosztály április 28-i ülése és közgyűlése. <i>Orvosi Hetilap</i> , 1932. június 4. 499–500.
A KIR. ORVOSEGYESÜLET 1932	A kir. Orvosegyesület Gynaekologiai Szakosztályának május 12-i ülése. <i>Orvosi Hetilap</i> , 1932. június 25. 563–564.

⁸⁰ KSH: Terhességmegszakítások, 2016. (<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/terhessegmegsz16.pdf>) [2021.03.02.]

⁸¹ A szülészet és korrupció viszonyáról lásd KREMMER 2020.

- AZ ORVOSSZÖVETSÉG 1928 Az Orvosszövetség azt kívánja, hogy a terhesség csak három orvos indítványára legyen megszakítható. *Pesti Napló*, 1928. szeptember 11. 6.
- ACSÁDY – BULLAIN 1993 ACSÁDY Judit – BULLAIN Nilda: Kampány az abortuszról való döntés jogáért. *Nőszemély*, 1993. április 11. 11–12.
- AKTUÁLIS SZÜLÉSZETI KÉRDÉS 1915 Aktuális szülészeti kérdés. Végezhet-e az orvos művi vetélést erőszakosságból eredő (kozákok által okozott) terhességnél? *Pesti Futár*, 1915. március 5. 3–12.
- BÜNTETŐ JOG TÁRA 1933 *Büntető Jog Tára* 1933. LXXXV. kötet 6. sz. 81–87.
- BRAUN TANÁR 1859 Braun tanár szülészeti kórodájáról Bécsben. A hányás terheseknél. *Orvosi Hetilap*, 1859. december 11. 803–815.
- MAGYAR KÖZLÖNY 1953 1004/1953. (II.8.) MT hat. Az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről. *Magyar Közlöny*, 1953. február 8. 41–46.
- MAGYAR KÖZLÖNY 1956 1047/1956. (VI.3.) MT hat. A terhesség megszakításával kapcsolatos kérdések szabályozásáról és a magzatelhajtás büntetéséről. *Magyar Közlöny*, 1956. június 3. 285.
- MAGYAR KÖZLÖNY 1967 3/1967. (I. 29.) Korm. rend. A gyermekgondozási segélyről. *Magyar Közlöny*, 1967. január 29. 69–71.
- MAGYAR KÖZLÖNY 1973 1040/1973. (X.18.) MT hat. A népesedéspolitikai feladatokról. *Magyar Közlöny*, 1973. október 18. 774–778.; 4/1973. (XII.1.) EüM. rendelet A terhességmegszakítás iránti kérelem elbírálásáról. *Magyar Közlöny*, 1973. december 1. 836–841.
- MAGYAR KÖZLÖNY 1988 76/1988. (XI.3.) MT rendelet A terhességmegszakításról. *Magyar Közlöny*, 1988. november 3. 1185–1186.
- MAGYAR KÖZLÖNY 1992 1992. évi LXXIX. törvény A magzati élet védelméről. *Magyar Közlöny*, 1992. december 23. 4705–4708.; 32/1992. (XII.23.) NM rendelet. *Magyar Közlöny*, 1992. december 23. 4711–4721.
- MAGYAR KÖZLÖNY 2000 2000. évi LXXXVII. törvény a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról. *Magyar Közlöny*, 2000. június 22. 3809–3811.
- SCHULCZ 1932 SCHULCZ Ágost: Az orvos és az igazságszolgáltatás szerepe a jogtalan vetélések leküzdésében. *Budapesti Orvosi Újság*, 1932. július 21. 710–714.
- SCIPIADES 1919 SCIPIADES Elemér: Háborús nyomok a szülészetben és a nőgyógyászatban. *Orvosi Hetilap*, 1919. március 16. 128–129.
- SZABAD-E 1915 Szabad-e megölni az ellenség gyermekét? *Szeged és vidéke*, 1915. január 26. 6.
- TAUFFER TANÁR 1915 Tauffer tanár nyilatkozata az orvosi beavatkozásról. *Pesti Futár*, 1915. március 12. 5–6.

- VÉGEZHET-E 1915 Végezhet-e az orvos művi vetélést erőszakos közönsélsből eredő (kozákok által okozott) terhességénél? *Ügyvédek Lapja*, 1915. január 16. 2–3.
- WEIS 1915 WEIS Ödön: Vélemény egy aktuális kérdéshez. *Ügyvédek Lapja*, 1915. április 10. 4.

IRODALOM

- ADAMIK 2012 ADAMIK Mária: A gondoskodás ökonómiája az államszocializmusban. A gyes-diskurzus avagy a szocialista modernizáció válasza a nemek közötti egyenlőség kihívására. In: *Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe. „Gendering Social Policy”*. Szerk. ADAMIK Mária. Budapest, 2012. 150–177.
- BÉDI et al. 1984 BÉDI Gyula et al.: *Szülészet-családtervezés. Klinikai- és társadalomorvostani oktatási segédanyag a Pécsi Orvostudományi Egyetem hallgatói részére*. Pécs, 1984.
- DEÁKY 1996 DEÁKY Zita: *A bába a magyarországi népi társadalomban (18. század vége – 20. század közepe)*. Budapest, 1996.
- FODOR – KISPÉTER 2014 FODOR Éva – KISPÉTER Erika: Making the ‘reverse army’ invisible: Lengthy parental leave and women’s economic marginalisation in Hungary. *European Journal of Women’s Studies* 21. (2014):4. 382–398.
- FÖLDES – HAHN – VADAS 1959 *Szülészeti rendtartás statisztikai adatai: 1931–1958*. Összeáll. FÖLDES Béláné – HAHN Géza – VADAS Zoltán. Budapest, 1959.
- GAL – KLIGMAN 2000 GAL, Susan – KLIGMAN, Gail: *The Politics of Gender After Socialism. A Comparative-Historical Essay*. Princeton, 2000.
- GÁSPÁR – HALASI 1975 *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946*. Szerk. GÁSPÁR Ferenc – HALASI László. Budapest, 1975.
- GREFF – FÖLDES 1975 *Szülészeti rendtartás statisztikai adatai: 1931–1973*. Összeáll. GREFF Lajos – FÖLDES Béláné. Budapest, 1975.
- GREGOR 2011 GREGOR Anikó: *From Quantity to Quality. The Politics of Reproduction in State Socialist Hungary (1948–1989)*. Mesterszakos diplomamunka, Budapest, 2011. (Kézirat)
- HORVÁTH 2004 HORVÁTH Sándor: *A kapu és a határ. Mindennapi Sztálinváros*. Budapest, 2004.
- HORVÁTH 2012 HORVÁTH Sándor: *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Budapest, 2012.
- KAMARÁS 2000 *Terhességmegszakítások*. Szerk. KAMARÁS Ferenc. Budapest, 2000. (<https://docplayer.hu/1746856-Kamaras-ferenc-terhességmegszakitasok-magyarorszagon.html>) [2020.11.23.]

- KLINGER – MONIGL 1981 KLINGER András – MONIGL István: Népesedés és népesedéspolitika Magyarországon az 1970-es és az 1980-as évtizedben. *Demográfia* 24. (1981):4. 395–433.
- KOCSIS 2006 KOCSIS Piroska: „Aki ettől a naptól fogva abortuszt hajt végre, azt a legkeményebben büntetjük.” *ArchívNet* 16. (2006):3. (https://archivnet.hu/politika/aki_ettol_a_naptol_fogva_abortuszt_hajt_vegre_azt_a_legkemenyebben_buntetjuk.html) [2020.11.23.]
- KOLOH 2015 KOLOH Gábor: Magzat a méhből. Magzatelhajtás a két világháború közötti Magyarországon. In: *A test a társadalomban*. Szerk. GYIMESI Emese – LÉNÁRT András – TAKÁCS Erzsébet. Budapest, 2015. 267–281.
- KÖRÖSI 2019 KÖRÖSI Zsuzsanna: Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért 1973 (1. rész) *TNTeF* 9. (2019):2. 1–22. (<http://tntefjournal.hu/vol9/iss2/Korosi.pdf>) [2020.11.24.]
- KREMMER 2020 KREMMER Sarolta: Born in Corruption: Maternity Care after the Change of System in Hungary. *Analyze* 29. (2020): 15. 19–44.
- LENGYEL 1934 *Büntetőjogi Döntvénytár* 26. Szerk. LENGYEL Aurél. Budapest, 1934.
- LÉVAI 2005 LÉVAI Katalin: A magyarországi feminizmusról. In: *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Szerk. PALASIK Mária – SIPOS Balázs. Budapest, 2005. 171–185.
- MAGYAR 1974 *Fogamzásgátlás. A Korányi Sándor Társaság tudományos ülései XIII.* Szerk. MAGYAR Imre. Budapest, 1974.
- MONIGL 1992 *Az 1952–53. évi népesedéspolitikai program Magyarországon (dokumentumgyűjtemény)*. Összeáll. MONIGL István. Budapest, 1992. (Demográfiai tájékoztató füzetek 11.)
- NÉMETH 1992 NÉMETH György: Volt-e Ratkó törvény? *Társadalmi Szemle* 47. (1992):12. 81–92.
- PALASIK 2007 PALASIK Mária: A női egyenjogúság szabályozása Magyarországon a 20. század második felében. In: *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Szerk. PALASIK Mária. Budapest, 2007. 81–125.
- PETŐ 2005 PETŐ Andrea: Abortórperek és „bajba jutott nők” 1952-ben. In: *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Szerk. PALASIK Mária – SIPOS Balázs. Budapest, 2005. 300–319.
- PETŐ 2018 PETŐ Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Budapest, 2018.

- PETŐ 2020 PETŐ Andrea: *Árnyékban. Rajk Júlia élete*. Budapest, 2020.
- SEBESTYÉN 2018 SEBESTYÉN Andrea: Az abortuszról és a jogi feminizmusról – az „abortusz-tanácsadás” és az „abortuszturizmus” esete Magyarországon. *Állam- és jogtudomány* 59. (2018):1. 93–110.
- SOMLAI 1990 SOMLAI Péter: A szabad szerelemtől az ellenőrzött magánéletig. Családpolitika a Szovjetunióban 1917 után. *Társadalmi Szemle* 45. (1990):6. 25–40.
- STEPHENSON –
WAGNER – BADEA
– SERBANESCU 1992 STEPHENSON, Patricia – WAGNER, Marsden – BADEA, Mihaela – SERBANESCU, Florina: Commentary: The public health consequences of restricted induced abortion – Lessons from Romania. *American Journal of Public Health* 82. (1992):10. 1328–1331.
- STLOUKAL 1999 STLOUKAL, Libor: Understanding the „Abortion Culture” in Central and Eastern Europe. In: *From abortion to contraception: A resource to public policies and reproductive behavior in Central and Eastern Europe from 1917 to the present*. Szerk. HENRY, David. Westport, 1999. 23–27.
- SVÉGEL 2020 SVÉGEL Fanni: Nemi erőszak az első világháborúban. Kérdések, források, problémák. *Sic Itur ad Astra* 72. (2020) 103–132.
- SZABÓ A. 1992 SZABÓ A. Ferenc: Az abortuszvita. *Világosság* 31. (1992):7. 549–560.
- SZILÁGYI – SAS 1978 SZILÁGYI Vilma – SAS Mihály: Szegedi abortusz bizottság két éves adatainak elemzése. *Demográfia* 21. (1978):1. 97–108.
- SZILÁRD 1911 SZILÁRD Ödön: A magzatelhajtás jogi és szociális szempontból. *Huszedik Század* 12. (1911):1. 161–173.
- TISCHLER 2006 TISCHLER János: Az Infecundin-sztori, 1967. *Beszélő* 11. (2006):1. 58–61. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-infecundin-sztori-1967>) [2020.11.23.]
- TOTIS 1932 *Születésszabályozás*. Szerk. TOTIS Béla. Budapest, 1932.
- TÓTH – MURAI 2014 TÓTH Eszter Zsófia – MURAI András: *Szex és szocializmus*. Budapest, 2014.
- TYEKVICSKA 2006 TYEKVICSKA Árpád: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, 2006. (Nagy Iván könyvek 16.)
- VARSA 2017 VARSA Eszter: „The Gypsy Population Is Constantly Growing”. Roma and the Politics of Reproduction in Cold War Hungary. In: *From the Midwife’s Bag to the Patient’s File. Public Health in Eastern and Southeastern Europe*. Szerk. BERNASCONI, Sara – KARGE, Heike – KIND-KOVACS, Friederike. New York, 2017. 263–291.

Family Planning and Birth Control in Hungary as a Legacy of War Time Sexual Violence and Lobby Work of Gynaecologists

by Andrea Pető – Fanni Svégl

(Summary)

In Hungary, the regulation of family planning and birth control intersect with mass rapes committed during the First and the Second World War. The paper observes how the phenomenon of mass military rape influenced ongoing debates on termination of pregnancy, and what legal and practical consequences followed. Cases of rape during World War I sparked public debates that gradually created space for abortion legalisation. The long-discussed permissive law only came into effect after the mass rape committed by soldiers of the Soviet Army in 1945 followed by the adoption of the Soviet family policy model with all its turns. The article introduces the contribution of the obstetrician-gynaecologist lobby to the debates, more precisely: how could they represent their own professional and financial interests during the policy making processes. Abortion committees and their social role have proven to be crucial for at least one generation of women. The vigorous medicalization and administrative control that began in the early 1950s changed the birth control system by the 1970s: the dominance of abortions was gradually replaced by the widespread use of modern contraceptives. The subsequent population policy campaign (1973) and civil resistance, followed by the heated debates over constitutional regulation after the change of the regime show the fragility of the delicate balance and a possibility for a compromise.

MŰHELY

Géra Eleonóra

Három nővér a 18. század eleji Budáról

Pest-budai viszonylatban családi anyagok, levelek, klasszikus értelemben vett egodokumentumok a török kiűzése utáni időkből nem maradtak fenn, így igazi családtörténetet írni nem lehet. Különösen kevés forrás foglalkozik a nők családban betöltött szerepével, lehetőségeivel. Az alábbi esettanulmány kísérlet arra, hogy a különböző köz-igazgatási, törvényszéki anyagok segítségével mégis összerakjuk egy család nőtagjainak történetét.¹ Buda első betelepülői közé tartozó Franz Kokall városi vámos leányainak házasságain keresztül mutatjuk be a szülői szerep és a testvérek közötti kapcsolatok sokrétűségét, a férj fenytő hatalmát és a feleség becsületvesztésének élethossziglan tartó következményeit, valamint az áthidaló szerepet betöltő özvegy lehetőségeit. Az édesapa Bécsből érkezett Budára, ahol műveltségének és megbízható hivatali munkájának köszönhetően első telkét és házát ingyen kapta a Budai Kamarai Adminisztrációtól a Vízivárosban.² A város legnagyobb bevételei a vámokból származtak, pozíciója igazi bizalmi állásnak számított, csak idő kérdése volt, hogy bekerüljön a Belső Tanácsba. A feleségét, Anna Margaréthát igazi társának tekintette, közös szerzeményként, kettőjük nevére írták az 1702-ben vett családi otthonukat, a Zöld Koszorúnak elnevezett vízivárosi sarokházat. Később ketten szerződtek legidősebb lányuk vőlegényével is.³ Gondos szülő módjára, észérvek alapján, társadalmi állásban és vagyoni helyzetét tekintve leányukhoz illő kérést választottak. Fiaikat megbecsült mesterségre taníttatták, leányaiknak pedig az akkori kíváncsalmak alapján igyekeztek a legtöbbet ígérő férjet választani.

Isabella botrányos első házassága

A legidősebb leánynak, a tizenhét esztendő körüli Isabella Franziskának a szülei fogadójában dolgozó pincér írt szerelmesleveleket. A levelek nem maradtak meg, létezésükről csak a bírósági jegyzőkönyvekből értesülünk, mégis érdemes tisztázni, mit értettek szerelmesleveleken, mielőtt túlságosan romantikus színben látnánk a fiatalok kapcsolatát. Otto Ulbricht, a mikrotörténet-írás kiváló képviselője egy aranyműves-legény párválasztását nyomon követve, a korabeli lexikonok és levelezőkönyvek megfogalmazásai alapján jutott arra a következtetésre, hogy a szerelmeslevéllel a fiatalemberek tisztességes, komoly nősülési szándékukat fejezték ki választottjuk számára. A romantikus érzelmek kifejezése helyett inkább arról volt szó, hogy a sokszor nincstelen mesterlegények igyekeztek olyan arát szerezni, aki elősegíthette a mesterré válásukat.⁴ A pincér Herbst bizonyára rögtön

¹ A tanulmány az MTA – Lendület Családtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült.

² BFL IV. 1009.b. 4. köt. fol. 10.v.

³ BFL IV. 1009.b. 4. köt. fol. 137.; BFL IV. 1002.uu. Nr. 627.

⁴ A szerelmesleveleket többnyire bizalmasan kezelték, nehogy a házasság meghiúsulása esetén illetéktelen kezekbe kerüljenek, ezért gyakran olvasás után rögtön megsemmisítették. Ulbricht többek között ennek tulajdonítja, hogy alig néhány darab maradt csak fent ebből a műfajból, ha az író nem volt nemes vagy arisztokrata. A szerelmesleveleket ebből a korszakból nem is igazán kutatták, de utalás szinten úgy tűnik, hogy a szerelmi levelezés a házasságszerzés nem teljesen ismeretlen, elfogadott formájának minősült még

bekerülhetett volna a fogadósok céhébe és megkapta volna a polgárjogot is, ha sikerül elnyernie a társadalmi hierarchiában jóval felette álló Kokall leány kezét. A szülők azonban alkalmasabb jelöltben gondolkodtak, lehetőleg budai polgárjoggal rendelkező férjet képzeltek el leányuk mellé. Választásuk Melchior Wehingerre esett, aki a tehetős Pabst rézműves idős, gyermektelen özvegyével járt jegyben, mikor az asszony a házasságkötés előtt elhunyt. Pabstné súlyos betegen még végrendelkezett, így biztosította, hogy kinézett jövedőbelije a céh mesterei sorába kerüljön. Wehingerre hagyta a háza felét, az egyik szőlőjét, férje műhelyét a szerszámokkal és az összes rézzel. A tanács megengedte, hogy a Pabst-ház felének birtokosa hitelre megvásárolja a ház másik felét. Wehinger a meg nem valósult házasság következtében bekerült a polgárok és a céhes mesterek közé; a mintegy 1000 Ft értékű vízivárosi házába már csak a feleség hiányzott. A közvélekedés ugyanis úgy tartotta, hogy tisztos polgár és céhbeli mester csak házas lehet.⁵ A rézműves mesterség a megbecsült foglalkozások közé tartozott, a városi vámos leányával kötött házasság, ha Wehinger élt volna a lehetőséggel és a házasság jól alakult volna, megnyitotta volna az utat számára a városi hivatalok felé.

A fiatal leány nevében 1701 nyarának végén a szülők kötötték meg a házassági szerződést. Isabella története egyben arra is rávilágít, hogy a nőknek, különösen a szüleik házából férjhez adott hajadonoknak milyen kevés beleszólásuk volt a megfelelő pár kiválasztásába. A katolikus egyház a kánonjog alapján tiltotta a kikényszerített házasságot, például az erőszak alkalmazását. A fiatalok családja, rokonaik azonban könnyen találtak rá módot, hogy engedelmességre bírják a vonakodó feleket.⁶ Alig kötötték meg a házasságot, ismét hírt adott magáról Herbst, a kikoszarozott pincér, aki Isabella esküvője után titokban újabb levelet küldött Bécsből. Az állítólag asszonyszöktetésre buzdító sorokat kézbesítő fuvaros nem járt el elég körültekintően, ezért az iromány a címzett helyett a férj kezébe került. Wehinger a levél segítségével igyekezett megszabadulni a házasságtörés gyanújába keveredett nejétől, azt állítva, hogy az nem szakította meg a kapcsolatot széptevőjével és el akart szökni a fuvarossal. Az egymást a kezdetekről ellenszenvesnek találó házaspár között hiába próbáltak közvetíteni az egyház képviselői vagy a tanács, nem tudtak békét teremteni. A családon belül a rézműves feljelentését követően szabadultak el az indulatok, a vő egy ház tulajdonjoga miatt erőszakos fellépéssel vádolta az apósát. Utóbbi vélhetően anyagi oldalról próbált nyomást gyakorolni a leánya tisztességét és ezzel együtt az egész család becsületét kétségbe vonó rézművesre, akinek hallgatásáért odaígérte a család másik vízivárosi házát, a megbékélési kísérlet mégsem vezetett eredményre. Az apa egyértelműen kiállt leánya ártatlansága mellett, s igazolni tudta, hogy az tizenhétéves hajadonként váltott utoljára szerelmeslevelet udvarlójával, ennek megfelelően nem tudhatott arról, hogy az ismét megkeresi Bécsből. A tanácsnak ez elegendő volt, Kokall tekintélyének köszönhetően egyértelműen a nő pártját fogta, ezért megalapozatlannak találta a szöktetés és a

a városi polgárok és céhes legények szintjén is, sőt, a párkeresők írástudó bevonásától sem riadtak vissza. ULBRICHT 2009. 217–221.

⁵ Özvegy Pabstné a vagyona másik felét egyházi célokra adományozta, illetve hagyott pénzt férje hat testvéreire is. BFL IV. 1002.y. A I. Nr. 1085. (Anna Maria Pabst végrendelete kelt: 1700. VIII. 26.) Amennyiben a mátkapár egyik tagja előbb halt meg, rendszerint hagyott valamit emlékül kiválasztottjára. Ignaz von Kurtz adminisztrátor esküvő előtt súlyosan megbetegedett hajadon leánya például 100 dukátot adott végrendeletében vőlegényének, von Hagenau kapitánynak. BFL IV. 1002.y. A I. Nr. 1084.

⁶ GESTRICH 2003. 488., 492.

házasságtörés gyanúját. Az apának ráadásként sikerült elérnie, hogy Wehingernek példás összegű büntetést, 12 tallért helyezzenek kilátásba, ha nem bánik illő módon a feleségével.

A házasfelek nem szabadulhattak egymástól, az édesapa mellett Isabella fivérei is beavatkoztak a vitákba. Volt rá példa, hogy egy nagy veszekedést követően az egyik fiatalember kopogtatott másnap reggel Wehinger ajtaján, és a ház urát szó nélkül jól megverte. A szomszédoktól, Wehingerék bérlőitől vagy szolgáitól értesülhettek az előző este történetekről. A barátok, ismerősök, céhbeli társak sem maradtak ki a viszálykodásból, a verés miatt ágyban fekvő rézműves többeket magához hívatott, hogy legyen tanúja, milyen csúnyán elbánt vele ifjú sógora.⁷ A családja védelmét kihasználó Wehingerné a korabeli feleségideáltól igencsak eltérő viselkedést engedett meg magának, a később történetek alapján korántsem lehetett olyan védtelen, gyámoltalan asszonyka, mint ahogyan a törvényszéki aktában ábrázolták. Isabella a férfiak rémálmát megtestesítő házisárkányok népes csoportjába tartozott, akikről úgy tartották, hogy „*ha nem én ütök először, akkor ő fog.*”⁸ 1707-ben odáig mérgesedett a helyzet, hogy a nő tanúk előtt esett neki hazatérő férjének, az arcába öntötte a sörét, haját tépte, a földre döntötte, majd több késszúrással megsebesítette. A tanúk közbeavatkozásának köszönhetően a tragikus végkifejlet elmaradt, az asszony pedig a strázsamesterhez került őrizetbe. A házastársak verekedésének tanúi és egyben résztvevői mind a férj barátai voltak, s elfelejtették megemlíteni, hogy a „hol jártál”, „mit ittál” kérdésekre a nem egészen józan Wehinger egyik kezében pisztollyal, a másikban kivont karddal rontott asszonyára, akit megöléssel fenyegetett. Kokall tekintélye ismét elég volt ahhoz, hogy megmentse leányát a komolyabb büntetéstől.⁹

1708 nyarán a szokásos esti veszekedést követően Wehingerné korábban nyugovóra tért, ura azonban a náluk lakó bérlővel még egy darabig italozott. Másnap Wehingerné a szolgálólánnyal felküldte férjének a reggelire fogyasztott sörét, mivel az sokáig nem jött le. A fiatal leány holtan találta az ágyban a ház urát. Wehingerné azonnal a szülei házába futott segítségért, útközben többen megállították a reszkető, jajgató, síró asszonyt, többek között a városi strázsamester, mindenkinek azt mondta, hogy az apjához kell mennie segítségért, különben a férje meg fog halni. Közben a Wehinger-házban lakó bérlők és a szomszédok is intézkedtek, az elsőként megjelenő katonai felcser megállapította, hogy a rézműves több órája halott, külsérelmi nyomok nincsenek rajta. A hirtelen halál miatt azonban azonnal megindult a szóbeszéd, jelentkezett egy tanú, aki állítólag néhány nappal korábban találkozott Wehingernével és állítólagos szerelmével a repülőhídon, s az asszony ennek rosszallását látva, állítólag azt mondta, hogy ehhez az emberhez megy hozzá, ha egyszer meghal a férje. A hirtelen halálra és a köztudottan botrányos együttélésre tekintettel a tanács elrendelte a feleség őrizetbe helyezését és a boncolást. Az orvosok sem tudták egyértelműen megállapítani a halál okát, külsérelmi nyomokat nem találtak, de elég kétértelműen fogalmaztak, nem zárták ki az idegenkezűséget. A jegyzőkönyvben leírt kisebb agyi vérzés mégis arra utal, hogy a holttestet először megvizsgáló katonai felcsernek volt igaza, aki gutaütésről beszélt. A hatóságok a feleséget gyanúsították, amit erősített, hogy Isabella elrejtőzött a szülei fogadójában, onnan vitték a városházára. Három hétig raboskodott ott, közben sok tanút meghallgattak. Kiderült, hogy a rézműves három nappal a

⁷ BFL IV. 1002.uu. Nr. 627.

⁸ RUBLACK 1998. 281.

⁹ BFL IV. 1002.uu. Nr. 627.

halála előtt nagyon csúnyán összeveszett az egyik bérlője nejével, akiket ki akart hajítani. Előző évben egy katona levágott egy darabot Wehinger orrából, mivel hírbe hozta a feleségével, amiért a házukba járt. A katona állítólag a Wehingeréknél elszállásolt feletteséhez ment. Wehingerék lakói és szolgálója aznap éjjel, miután a háziak nyugalomra tértek, semmi gyanúsat nem hallottak. Kizárólag a kétértelműen megfogalmazott boncolási jegyzőkönyv szólt az asszony ellen, de ez alapján nem lehetett elítélni. Felmentésében mégis a családja támogatása lehetett a döntő. Isabella először arra hivatkozva kérte elengedését a fogságból, hogy édesanyja súlyos beteg, nincs, aki segítsen neki a háztartásban és a gazdálkodásban, ami kevésnek bizonyult. Apja nyilatkozata változtatta meg a bírák hozzáállását, írásban „atyai szeretetből” vállalt minden perköltséget, személyével és teljes vagyonával kezekedett leányáért, akinek kedvéért akár mindenét elzálogosította volna. A tanács értékelte, hogy a *caution de semper sistendo*¹⁰ helyett az édesapa a *caution de non offendendo*-t ajánlotta fel, s ezt már elegendőnek vélte az asszony elengedéséhez.¹¹

A rossz nyelvek a felmentés ellenére sem hallgattak el, Wehinger özvegye néhány hét múlva ismét a tanács előtt találta magát, visszaszólt az egyik gazdag tímár mostohalányának, aki erre feljelentette becsületsértés miatt. A következő tanácsnapon pedig egy esztergályos állítását vizsgálták ki, ez ismét az asszony tisztességét vonta kétségbe. A tanú eskü alatt már csak annyit mert bevallani, hogy a házában egy bizonyos felcser megcsókolta és a kincsének nevezte az asszonyt, amiről csak hallott, de maga nem látta. Ha elmaradt a gyermekáldás, az elhunyt rokonai az asszony tisztességének megkérdőjelezésével, vagy asszonyi kötelességeinek elhanyagolásával megpróbálkozhattak annak örökségrészét kisebbiteni. Az özvegyen maradt Isabella fiatal házasként egyszer már házasságtörés gyanújába keveredett, ezért arra is gondolhatunk, hogy az elhunyt két közeli rokona állhatott az esztergályos bejelentése mögött, akik kérvényezték kizárását az örökségből. A tanács azonban kitartott eredeti döntése mellett, úgy határozott, hogy a szokásoknak megfelelően először az asszony házassági szerződésben meghatározott részét biztosítják a hagyatékából, azután következnek a hitelezők, s végül a megmaradt részen osztoznak a rokonok. Az özvegy jogai bizonyosan nem sérültek, ugyanis a tanács érthetetlen részrehajlással Franz Kokallt, vagyis az asszony apját küldte ki biztosként a hagyatéki tárgyalás lebonyolítására. Ez a megoldás más szempontból is furcsa, mivel Wehinger legnagyobb hitelezője az apósa volt, aki a házasságok állandó civakodása ellenére időről időre pénzzel támogatta vejét. Wehinger nem sokat érthetett a gazdálkodáshoz, a Pabstnétől örökölt szép polgárházat ugyanis leromlott állapotúnak mondták, az értékét az eredeti felére csökkentették. Wehinger ki nem fizetett orvosi, patikai számlái is szép összegre rúgtak. A végén a két rokonnak nem nagyon maradt min osztozkodni, a feleség házasságba vitt vagyonát ugyanis a hagyatéki tárgyalásokon mindig elsőként, még a hitelezők kifizetése előtt biztosították. Ebben az esetben ez a ház és egy kisebb szőlő értékével egyezett meg, bár ehhez az édesapának bizonyára volt valami köze.¹²

¹⁰ A kezes, a város köztisztjeletben álló, polgárjogú tagja vállalta, hogy a megvádolt személyt minden körülmények között bíróság elé állítja, ha úgy adódik, így a letartóztatás feleslegessé vált. *Cautio de non offendendo* esetén a kezes azt vállalta, hogy a megvádolt személy nem fogja bántani a vádlóját. BÓNIS 1962. 113.

¹¹ BFL IV. 1002.uu. Nr. 627.

¹² BFL IV. 1002.y. A I. Nr. 1085.; BÓNIS 1962. 146., 274.; GÉRA – OROSS – SIMON 2015. Jk. 1883., 1900. sz.; GÉRA 2009. Jk. 1426. sz.; GÉRA 2016. Jk. 302., 338., 342., 496., 508., 807. sz.; BFL IV. 1014.b. Hans

Isabella asszony botrányos életét sokan ismerhették, hírneve túljutott a város falain kívülre. 1712-ben egy a pesti hatóságok által feltartóztatott vidéki asszony például azt vallotta, hogy a fiához igyekszik Budára, aki Winckler halász polgárnál tanulja a mesterséget. Annál a vízivárosi Wincklernél, aki az özvegy rézművesnét, Kokall tanácsos leányát vette feleségül.¹³ A vidéki asszony nem tévedett, Isabella előéletével a tanácsos apa örülhetett, hogy legalább a polgárok közül talált leányának férjet, még ha a legszegényebbek közül is. Balthasar Winckler, az ugyancsak halász Matthias Winckler legidősebb fia lett a kiválasztott. Az após, Matthias Winckler, az 1713-ban elhunyt második feleségének – Balthasar mostohaanyjának – végrendelete szerint, a Halászárosban élt négy második házasságából született gyermekével, igen szerény körülmények között. Balthasar sem lehetett gazdagabb, az időközben tanácsossá kinevezett Kokall leányának kezével polgárjoghoz és saját házhoz, kevéske vagyonhoz jutott. Isabella „hitvesi szeretete és hűsége jeléül” második férjére íratta a Wehingertől örökölt ház felét. Hozományról és az esküvő költségeiről az apja gondoskodott, aki végrendeletében (megh. 1712) kikötötte, hogy gyermekei közül – neheztelése jeléül a keresztnéve nélkül, csak „a halásznéként” említett – Isabella kevesebbet kap, mert sokba került az ismételt kiházásítása.¹⁴

Kokall tanácsos szükségét érezte, hogy a saját becsületének teljes helyreállítása érdekében magyarázkodjon hírhedt leánya miatt. Mással nem lehet indokolni a gyermekek iránti szülői kötelességekről a végrendeletébe betoldott, szokatlanul hosszú monológot. *„Életem ideje alatt, amennyire csak mindig lehetséges volt segítettem minden egyes gyermekeimet: a két fiút a mesterségre kitaníttatással, a három lányt pedig a hozomány tényleges kiadásával. Különben nekik a házasságuk alatt is, még ha nem is túl sokat, de erőm szerint annak [a leányomnak], aki mostanában ment hozzá egy halászhoz, a lehetséges jótéteményekkel mellette álltam és kisegítettem, s [leányaimat] olyan módon támogattam és keresztény atyaként voltam a segítségükre, hogy Isten áldásával, saját szorgalmukkal és munkájukkal a férjeikkel ezután kielégítően élhetnek.”*¹⁵

Isabella és második férje csendben, szerény körülmények között éltek, 1714-ben a házuk (Víziváros Nr. 116.) és a telkük megosztására kényszerültek, annak felét eladták, hogy legyen miből élniük.¹⁶

Georg Herbst és Wehingerné ügye (1703).

¹³ BFL IV. 1002.j. Pest városa Budának (1712. június 23.).

¹⁴ Matthias Winckler szegénységét bizonyítja feleségének, Maria Elisabeth Wincklernek a végrendelete. BFL IV. 1002.y. A I. Nr. 2917. (Kihirdették: 1713. március 17-én.), Kokall végrendelete BFL IV. 1002.y. A I. Nr. 1085. (Kihirdették: 1712. március 10.)

¹⁵ „Weillen Ich Zeit Meines Lebens, Einem Jedweder Kindt, so viel mir nur Imer möglich gewesen, denen zweyen Söhnen mit erlernung der Profession, denen drey Töchtern aber mit ausgetheilten Wirklichen Heyrathgutt, auch sonst Ihnen wehrender Ihrer Ehe erwiesenen, Wie Wohl nicht allzugrossen, Jedoch nach Meinen Kräfften in Specie der anjetzo an Einen Fischer Verheyratheten, möglichen gutthaten, bey- undt außhilff, dergestalten beygestanden und ChristVäterlichen an die Handt gegangen bin, daß sye mittlest deß göttlichen Segen durch Ihren Fleiss undt arbeit mit Ihren Ehemännern forthin werden contentirlich leben können.” BFL IV. 1002.y. A I. Nr. 1085. 3. p.

¹⁶ BFL IV. 1009.c. 29. köt. fol. 49.v., 55.v., 56.

Két világ határán – Kokallné és Franziska Gertrud özvegyisége

Az özvegyi státus megőrzése a valóságban nem jelentett kilépést a patriarchális családmodellból. Az asszony férje jogán, annak helyetteseként, annak nevét és címét használva tevékenykedett.¹⁷ Előfordultak ugyan olyan nők, akik férfi állandó segítsége nélkül is megállták a helyüket, de ezek a városi dokumentumokban feltűnő két világ, az asszonyi és a férfiaké között egyensúlyozó özvegyasszonyok kivételnek számítottak. Gesa Ingendahl, az özvegyi lét neves, német kutatója szerint a helyettesítő szerepnek csak azok az asszonyok tudtak igazán megfelelni, és akár férfi családtag segítsége nélkül boldogulni, akik már férjük életében valódi társként kivették részüket a családi gazdaság irányításából.¹⁸ A megözvegyült polgárasszony a néhai családfő helyetteseként a magisztrátus előtt már nem egyszerű asszonyként, hanem adófizetőként, a saját ingó- és ingatlanvagyonra felett szabadon rendelkező személyként jelenik meg, aki a maga és a háznépe érdekében eljárást kezdeményezhet. Az özvegyasszonyok ráadásul szabadon űzhették férjük mesterségét és más polgári tevékenységeket, például megillette őket a bormérés joga, senki nem korlátozta őket a hitelezésben vagy éppen a hitelek felvételében.¹⁹ A kedvezmények mellett azért kötelességeik is voltak, küldeniük kellett valakit a polgárórságba és a beszállásolás alól sem kaptak mindig felmentést, amennyiben igen, akkor beszállásolási illeték fizetésére kötelezték őket. Az özvegyi jogon birtokolt polgárjog egyedül a férj politikai jogait nem biztosította nevének, vagyis nem jelölhették és nem adhatta le a szavazatát a tisztújítások alkalmával. Erre hivatkozva nevezi az özvegy polgárasszonyokat Andrea Löther nem politizáló polgároknak (*unpolitische Bürger*), Gesa Ingendahl pedig ezek passzív polgárjogáról (*Passivbürgerrecht*) beszél.²⁰ A budai források a nemzetközi párhuzamoknak megfelelően arról tanúskodnak, hogy a polgárok özvegyei szívesen éltek – időnként inkább visszaéltek – az új családi állapotuk biztosította jogaikkal. Özvegyi jogon leggyakrabban adómérséklést, kedvezményt kértek, de nem haboztak feljelentést tenni, ha a saját vagy a háznépük becsületét fenyegette valaki, aktívan részt vettek az üzletelésben, kölcsönöket adtak és vettek fel.²¹

Az özvegyi státus tartós megőrzését sokszor maga a férj tette lehetővé a felesége számára, vélhetően közös megegyezés alapján. Franz Kokall tanácsos évtizedeket élt le felesége mellett, akivel öt közös gyermeket neveltek fel, a két fiút kitaníttatták, a három leányt pedig kiházasították. A családfő úgy érezte, ezzel teljesítették szülői kötelességüket, ezért végrendeletével özvegye számára élete végéig tisztességes életet kívánt biztosítani, s gondoskodni arról, hogy ne szenvedjen szükséget. Feleségét nevezte ki földi javai általános örökösének, s gyermekeit intette attól, hogy még anyjuk életében kérjék a részüket és ezzel háborgassák, hiszen később ők osztoznak mindenben. Az apai örökséget a gyermekek csak abban az esetben kapták volna meg, ha az anyjuk újra megházasodik. Kokallnénak tehát más asszonytársaival ellentétben megadatott a szabad választás lehetősége, ami talán arra vezethető vissza, hogy férje életében, annak hivatali feladatai miatt kivette a részét a csa-

¹⁷ DÜLMEN 2005. 39.; WUNDER 1994. 247.

¹⁸ INGENDAHL 2006. 26.

¹⁹ SCHMÖLZ-HÄBERLEIN 2012. 213–214.

²⁰ LÖTHER 1994. 259.; INGENDAHL 2006. 143.

²¹ INGENDAHL 2006. 144–147.

ládi ingatlanok üzemeltetéséből. Élt a felkínált lehetőséggel, a haláláig (1720 k.) a városi építkezések egyik építőanyag-beszállítójaként működött, vízivárosi házukban pedig kocsmát működtetett. Ez a tevékenység a klasszikus nagymamai teendőktől sem tartotta távol, leánya és veje távollétében (26 hét) ő szerezte és fizette unokáinak, a kis von Krempel gyermekeknek a házitanítót és a dadát (*Kinderweib*).²²

Isabella húgai még apjuk életében párra találtak. Susanna Helena – aki 200 dukát hozományt kapott – Johann Ignaz von Winckler (a halászcsaládnak csak névrokona) császári hadnagyhoz ment nőül. Franziska Gertrud pedig a birodalmi nemes Tobias von Krempel tanácsos fiával, a bécsi egyetemen baccalaureátust szerzett Johann Georg Wilhelm von Krempellel kötötte össze az életét.²³ Tobias von Krempel (megh. 1713), a férj apja az első budai telepések közé tartozott, és már a Budai Kamarai Adminisztráció idejében meghívást kapott a tanácsba, ahol haláláig tevékenykedett. Elszegényedett birodalmi nemesként érkezett, aki kénytelen volt kitanulni a pékmesterséget, Budán azonban a péksége mellett lisztnagykereskedőként és malomtulajdonosként ismét vagyont szerzett. 1695 és 1703 között Borosjenőt bérelte, hatalmas szőlőket kapott a budai határban. A családtagok négy nagy, igényesen, nemesi módon berendezett ház közül választhattak. A házasság elsősorban Kokallék számára biztosított előnyöket, bár Krempeléknél a férfiak közismertek voltak erőszakos természetükről. Esetleg a régen elűzött és törvényesen külön élő, idősebb Krempelné (Franziska Gertrud anyósa) helyére a saját körükből nem találtak ifjabb háziasszonyt, vagy talán belpolitikai szövetség formálódhatott a háttérben, de erre választ nem kaphatunk. Krempelné és férje házasságáról nincsenek közelebbi adataink, a férj azonban apjához hasonlóan nem tartóztatta magát, ha dühbe jött. Özvegy anyját egy alkalommal az örökség miatt annyira összeverte, hogy a szomszédok feljelentették. Anyja, aki fiától nem remélhetett semmit, egy jóval fiatalabb péklegényhez ment hozzá, nála keresett menedéket. Az ifjabb Krempel az 1720-es évek elején, nem sokkal Kokallné előtt hunyt el. Az egyetemet végzett férj nem értett annyira az üzlethez, mint az apja, mert zavaros pénzügyeket, sok pénzére váró hitelezőt hagyott maga után. A megözvegyült Franziska Gertrud von Krempelt édesanyja, ritkábban a sógora, a hadnagy segítette ki kisebb-nagyobb összegekkel.²⁴

Kokallné olyan jól gazdálkodott, hogy három leánya anyai örökség címén a ház értékéből fejenként 500 forintot és egy-egy szőlőt örökölték, illetve köztük osztották el az ingóságokat. Isabella szóban először elfogadta az anyai örökségből őt illető részt, Susanna Helena sem tehetett mást, mivel őt a férje képviselte. Franziska Gertrud von Krempel özvegyként azonban tiltakozott, azt állította, hogy von Winckler hadnagy a becsüskökléssel összejátszva legalább 500 forinttal kevesebbre értékelte a házat, valamint tudomására jutott, hogy vevőt is talált már, aki a hagyatéki tárgyaláson jóváhagyott összegnél 1000 forinttal többet ígért a vízivárosi szülői házáért. Krempelné saját és Isabella nővére nevében perelte az örökségük miatt a sógorukat. Anyjához hasonlóan jól értett az üzleti ügyekhez,

²² BFL IV. 1002.y. A I. Nr. 1085.; BFL IV. 1002.z. A Nr. 558.

²³ BFL IV. 1002.z. A Nr. 558. A Budán meggazdagodott von Krempel családról bővebben lásd GÉRA 2014. 264–267. (A kötetben tévesen szerepel, hogy az ifjabb Krempellel halt volna ki 1748-ban a család, mivel az ekkor meghalt, apjával azonos névre keresztelt fiú a tanácsos Tobias von Krempel unokája volt. Johann Georg Wilhelm von Krempel, Franziska Gertrud Kokall férje 1721-ben hunyt el.)

²⁴ BFL IV. 1002.z. A Nr. 558.

gyorsan úrrá lett a férje után maradt káoszon, de nem állt mögötte támogató férfi rokon, a fia pedig még nem érte el a nagykorúságot, így nem léphetett fel igazán hatékonyan a sógora ellen. A tanács ugyanis ilyen esetekben a férfi polgárnak kedvezett, a jó kapcsolat egy császári hadnaggyal előnyösebbnek bizonyult a város számára. Winckler tagadta, hogy nyereszkeskedni akarna felesége örökségén, így Krempelnének és nővérének meg kellett elégednie az eredeti összeggel. A hadnagy azzal a magyarázattal kapta meg 500 forinttal olcsóbban a házat, hogy az legalább így családi kézben marad. Utólag bebizonyosodott, hogy az özvegy Krempelné nem tévedett, sógora az átírást követően nem sokkal, 1000 forint nyereséggel túlادott a vízvárosi házon.²⁵

Susanna Helena és von Winckler hadnagy házassága

Susanna Helena és Johann Ignaz von Winckler hadnagy 1722-ben egymást „kedves házastársuknak” nevezve közös végrendeletet készíttettek, haláluk esetén kölcsönösen a másik felet nevezték meg általános örökösüknek. Az asszony hangsúlyozta, hogy mind atyái, mind anyai örökségét visszavonhatatlanul a férjére testálja. A szép szavak ellenére a pár mindennapjai mégsem telhettek olyan nagy egyetértésben, mivel az asszony polgárnéi jogaival élve és apja egykori tanácsostársainak segítségével bízva 1725-ben megjelent kérdőpontjaival a tanács előtt, hogy kérje a megnevezett tanúk kihallgatását. Feltűnést keltett, hogy a láthatóan jogban jártas kérdőpontok latinul íródtak, így előbb németre kellett azokat fordítani. Talán nem tévedés von Krempelné fiát vagy annak egyik tanárát a háttérbe képzelni. Felesége azzal vádolta a hadnagyot, hogy házasságuk szinte egész ideje alatt megcsalta, rendszerint a háztartásukban élő szolgálókkal, akiket akaratuk ellenére is magáévá tett. Susanna Helena számos alkalommal elcsípte a férjét a cselédlányokkal, de többnyire ő vesztett rajta, mert a férje ezt követően őt verte meg. A feleség legnagyobb sérelme jó kilenc évvel korábban történt, amikor a szolgálójuk gyermeket szült a ház urától. Susanna Helena férje távollétében elkergette vetélytársnőjét, mire a férje éktelen dühbe jött, anyát és gyermekét visszahozatta, a nejét pedig úgy megverte, hogy egy hónapig nem mehetett emberek közé. A sok nőügy között a legsúlyosabb, hogy asszonya úgy sejtette, férje az életére tör. Állítólag felbérelt egy asszonyt, aki különböző foltos ingjeit, ruháit, cipőit elvitette egy nővel a hóhérhoz, hogy ott varácsoljanak. Az asszonyt egyébként le is tartóztatták. A tanúk, akik beleláthattak a házaspár hétköznapijaiba, egykori és jelenlegi szolgálók voltak. Cselédnek rendszerint hajadon leányok, fiatal nők álltak, akik így próbálták gyűjteni a stafírunjukra, hozományukra, maguknak ártottak volna, ha bevallják, hogy önként vagy nem, de házasságtörést követtek el a ház urával. Így legfeljebb annyit ismertek be, hogy asszonyuk távollétében a hadnagy a szoknyájuknál fogva magához húzta őket és így viccelődött velük, semmi rossz nem történt. A régebben ott dolgozók arról viszont tudtak, hogy az egyik szolgáló 9 évvel korábban gyermeket szült a hadnagynak, aki a férfiak többségétől eltérően a gyermeket a nevére vette, megkereszteltette a Vízivárosban és az anyjával együtt gondoskodott róla. Wincklerné próbálkozása nem járt sikerrel, tekintélyes férfi rokon nem segítette, néhány szolgálólány nem sokat érő vallomása alapján

²⁵ A hadnagy szinte azonnal eladta a Zöld Koszorú nevű házat a Fő utcában, mivel azt 1722 őszén már átírták az új tulajdonosra. BFL IV. 1009.c. 29. köt. fol. 172.v., IV. 1009.b. 4. köt. fol. 137.

nem indult eljárás, így az ügynek ebben a formában nem lett folytatása.²⁶ Nem is biztos, hogy Susanna Helena folytatást akart, talán csak a házasságon belüli pozíciójának megerősítését remélte a tanúkihallgatástól. A kérdőpontokban felsorolt házasságtörési esetek és feltételezett törvénytelen gyermekek tömege mellett ugyanis mellékesen jelent meg, hogy Winckler neje apai vagyonát, hozományát már régen elpazarolta, most az anyain a sor. Az asszonynak sikerült elérnie, hogy az anyja után örökölt szőlője eladását tiltsák meg a férjének. Utóbbi rossz anyagi helyzetére hivatkozva végül elérte a tilalom feloldását.²⁷ A pár ezt követően házassági vitáit nem vitte a nyilvánosság elé, ebben bizonyára közrejátszottak Krempelné kisebb-nagyobb kölcsönei.

Winckler hadnagy felesége, bár maguk is rászorultak a náluk vagyonosabb Krempelné segítségére, egész életében igyekezett megkönnyíteni Isabella nővére életét. Susanna Helena 1728 szeptemberében távozott az élők sorából, Isabella pedig a következő év februárjában követte. Susanna Helena és férje korábban említett kölcsönös végrendelete érvényben maradt, az asszony vélhetően nem bízott a férjében, ezért halála előtt az őt gyóntató jezsuita atyát kérte meg szóban, hogy segítsen kiegészíteni végakarátát, testvéri szeretete jeléül emlékebe adják oda nekik selyemkabátját és zöld, aranypitykével díszített bundáját. Isabella nevéhez örökre odatapadhatott a botrány, mert a hadnagné szavait lejegyző jezsuita atya Kokallhoz hasonlóan nem volt hajlandó nevén nevezni Isabellát mint a húgát, az özvegy von Krempelnét, hanem következetesen „a másíknak” vagy „a halásznénak” hívta. Egyébként Isabella hasonlóan meleg hangon emlékezett meg a végrendeletében Krempelnéről és annak fiáról. Sokat elárul azonban a sógor hozzáállásáról annak a halászné végrendeletéhez melléketként csatolt levele. A hadnagy hangsúlyozta, hogy felesége kifejezett kérésére támogatta Isabellát, a neki szánt kisebb összegeket soha nem adta át személyesen, hanem mindig valakinek a közvetítésével küldte. Neje halála után pedig egyenesen úgy határozott, hogy a halászné többet nem érdemel, nem adja ki neki a ráhagyott értékes bundát. Isabella a szőlőjét férje helyett mégis Winckler hadnagra testálta a korábbi hitelek fejében.²⁸

Johann Ignaz von Winckler (megh. 1737) hadnagy első felesége halálát követően ismét megházasodott. A második, nála vélhetően jóval ifjabb hitvesről az üres szóvirágokon túlmutatóan emlékezett meg: *„életem ideje alatt rögtön segítségemre volt, minden házastársi szeretetet bizonyított, most és halálom után sem fog elhagyni.”*²⁹ Ebből a házasságából született az egyetlen törvényes gyermeke, egy kislány. A hadnagy nagyon kötődhetett ehhez a gyermekéhez is, mivel külön kérte, hogy a köreiben szokásos nevelési elveket ne kövessék, húga, a gyermek nagynénje ne vegye el a kicsit az anyjától, hanem maradjon a szülői házban, özvegyének vigaszára.³⁰

²⁶ BFL IV. 1014.b. Tanúkihallgatás Johann Ignaz von Winckler ügyében (1725).

²⁷ BFL IV. 1002.a. 27. köt. (1725. július 3.) fol. 155.v.

²⁸ BFL IV. 1002.y. A I. Nr. 2939., 2942., 2956.

²⁹ „(...) *welche, gleich sie mir in allen bey Meinen Leibszeithen beygestanden, alle Eheliche lieb erwisen, mich auch nun, und nach dem todt nicht verlassen wird.*” BFL IV. 1002. y. A I. Nr. 2956. (Kihirdetve: 1737. április 19.), az első feleséggel közös végrendelet 1722. március 21-én kelt, az asszony 1728-ban hunyt el. (BFL IV.1002.y. I. Nr. 2939.)

³⁰ BFL IV. 1002.y. A I. Nr. 2956.

Összegzés

A korabeli felfogás a feleség szóbeli dorgálását, a nevelő célzattal kiosztott pofonokat úgy értelmezte, hogy a családfő teljesíti a kötelességét, él a neki biztosított jogokkal (*potestas*). A házi fenytőjogot az erőszak legitim formájának tartották, inkább azt vették rossz néven – ahogyan fentebb szóba került –, ha a családfő ezt a feladatát elmulasztotta és büntetlenül hagyta a kihágásokat. Ennek megfelelően a férj által kiosztott, jogosnak vélt testi fenytés nem tartozott a büntetendő cselekmények közé. A jogos büntetésből akkor lett illegitim erőszak (*violentia*), amikor a családfő atyai hatalmával visszaélve a másikat az elkövetett tettehez képest aránytalanul kemény megtorlásban részesítette. Az atyai hatalom alá rendelt személy megalázását vagy a nagy szenvedést okozó bánásmódot már a túlzott és felesleges erőszak körébe sorolták.³¹ A polgár felesége, ha úgy érezte, hogy párjától nem kapja meg a pozíciójának járó tiszteletet, s előtte sem a rokonsága, sem a szomszédok, ismerősök békítő beavatkozása nem hozott változást, végül segítséget kérhetett az egyháztól és a magisztrátustól. Akinek élt férfi hozzátartozója, az nem személyesen ment, hanem megbízottat küldött. Wehingernét ezért képviselte férjével szemben korábban az apja. A polgárasszonyok bejelentésük előtt jól megfontolták, másokkal átbeszélték szándékukat, mert a hatósági beavatkozás következménye, a történetek írásba foglalása sokakat visszatartott. A férjüket bejelentő asszonyok többségének nem volt célja a törvényes különélés kérelmezése, hanem családi vitájuk nyilvánosság elé tárásával az otthoni helyzetüket, érdekérvényesítő képességüket próbálták javítani. Ezt bizonyítja, hogy uruk elmarasztalását követően annak lehetőleg azonnal megbocsátottak. Sem Franz Kokall, sem a veje nem kezdeményezte a törvényes különélést, pedig mindkettő hivatkozhatott volna arra, hogy a másik fél veszélyezteti Isabella életét. A férjet bizonyára az ezzel járó vagyonmegosztás, a feleséget és családját pedig a szegény tarthatta vissza. A tanácsosi helyre aspiráló Kokall számára nagyobb szegényt jelentett volna a családi házba visszaköltöző, elkergetett leánya, mint annak zajos házassága.³² A nő és a férfi becsületének különböző megítélésére példa Isabella és sógora esete. Isabellát már a szóbeszéd nyomán elítélte a közvélemény, aki rossz feleség, hűtlenség gyanújába kerül, az nem lehet tisztességes, bármire képes, akár a férje megölésére is. Apja kiállása nélkül semmi jóra nem számíthatott volna, mivel tőle nőként feddhetetlen erkölcsöket vártak el.³³ Isabellát a közösség, bár igazi bizonyíték nem szólt ellene, kirekesztette, a polgári társadalom perifériáján kényszerült élni, tisztességes emberek, mint a jezsuita atya, megvetésük jeleként még majd két évtizeddel később sem mondták ki a nevét. A feleségekkel szemben a férjeknek jobban elnézték a félrelépést, mivel azt a férfi természetéből adódó szükségletnek tekintették. A férfi szexuális aktivitása egyben a

³¹ *Violentia*, vagyis illegitim erőszak miatt a bántalmazás mértékétől függetlenül azokat is felelősségre vonhatták, akik felhatalmazás nélkül tetszelegtek a családfő szerepében. LUEF 2010. 100–101.; SCHMIDT-VOGES 2011. 99.

³² Andreas Gestrich legfeljebb 5%-ra becsülte azoknak a városi nőknek a számát, akik házastársi konfliktusaik megoldásába bevonták az egyházat és a hatóságokat, a bejelentő asszonyoknak csak a töredéke kérelmezte az elválasztását. GESTRICH 2003. 536.; LUTZ 2006. 213.

³³ Egyesek a ház úrnője tisztességének szimbolikus jelentést tulajdonítanak, ebben az értelemben a ház mint női terület, az asszonyi test leképeződése. A ház egyben megtestesíti a háztartást, mintegy a benne lakók „második bőre”. Ezért a házban történt normasértésekkel szembeni rosszállását a környezet a házban torlotta meg a falra rajzolt, ráutaló képekkel, a fal, a kapu, a kerítés megdobálásával, sárral-trágyával való bekenésével. HALDEMANN 2015. 446–447.; OPITZ-BELAKHAL 2010. 118.; DINGES 1989. 422.

férfiasságát, férfihoz méltó természetét bizonyította. A házaspár környezete ráadásul hajlamos volt a feleséget hibáztatni azért, mert a férj máshol kereste az örömet.³⁴ Susanna Helena talán nővére sorsából okulva hallgatott és tűrte, hogy a férje szinte házasságuk kezdetétől más nőekkel, a saját szolgálóikkal szórakozzon, őt pedig bántalmazza. Apja halála után nem lett volna férfi családtag, aki kiálljon érte. Az egyik fivéről 1716-ból származik az utolsó adat, anyjuk halála idején, ha esetleg éltek, akkor igen távol, mivel anyjuk végrendeletében egyetlen szóval sem említik őket. A felesége és sógornői örökségén nyereszkező von Winckler elmarasztalásához néhány szolgáló vallomása nem volt elegendő, szóbeli megrováson, neheztelésen túl nem tudott, és nem is akart fellépni ellene a magisztrátus. Ha a tanácsban ült volna Susanna Helena apja, más ítélet született volna. Az özvegy von Krempelné bármilyen vagyonos és ügyintézésben jártasnak bizonyult, egymagában nem vehette fel a harcot a férfiak világával. A testvéri szeretet és a női szolidaritás igazi példája, ahogy a megbélyegzett, részben a családból is kiközösített Isabellát húgai, akár a férjükkal dacolva, élete végéig pártfogolták.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

BFL	Budapest Főváros Levéltára
IV. 1002.a.	Buda Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (Magistrats Protokoll)
IV. 1002.j.	Buda Város Tanácsának iratai. Tanácsi levelezések (Correspondentiae magistratuales)
IV. 1002.uu.	Buda Város Tanácsának iratai. Vegyes iratok (Miscellanea)
IV. 1002.y.	Buda Város Tanácsának iratai. Végrendeletek (Testamenta)
IV. 1002.z.	Buda Város Tanácsának iratai. Hagyatéki leltárak (Inventaria)
IV. 1009.b.	Buda Város Telekhivatalának iratai. A Budai Kamarai Adminisztrációtól átvett telekkönyvek
IV. 1009.c.	Buda Város Telekhivatalának iratai. Teleklevelek jegyzőkönyvei (Gewöhr Protokoll)
IV. 1014.b.	Buda Város Törvényszékének iratai. Törvényszéki iratok (Acta iudicialia)

³⁴ Igazi ellentmondás, hogy míg a bohózatok, tudományos művek a nők kielégíthetetlen szexuális étvágán élcelődtek, addig a nőkre a házaseletben valójában passzív szerep várt. A nő nőiességét egyébként nem kérdőjelezték meg, ha nem akart szexuális életet élni, a férjét azonban igen, ha nem teljesítette házastársi kötelességét vagy impotensnek bizonyult. LUTZ 2006. 225., 238–239.

KIADOTT FORRÁSOK

- GÉRA 2009 GÉRA Eleonóra: *Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1704–1707*. Budapest, 2009.
- GÉRA 2016 GÉRA Eleonóra: *Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1708–1710*. Budapest, 2016.
- GÉRA – OROSS – GÉRA Eleonóra – OROSS András – SIMON Katalin: *Buda város
SIMON 2015 tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699–1703*. Budapest, 2015.

IRODALOM

- BÓNIS 1962 BÓNIS György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*. Budapest, 1962. (Budapest várostörténeti monográfiái 23.)
- DINGES 1989 DINGES, Martin: Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte: Eine Semantik im Übergang vom Ancien Régime zur Moderne. *Zeitschrift für Historische Forschung* 16. (1989):4. 409–440.
- DÜLMEN 2005 DÜLMEN, Richard van: *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit. 1. Das Haus und seine Menschen: 16–18. Jahrhundert*. München, 2005.
- GESTRICH 2003 GESTRICH, Andreas: Neuzeit. In: GESTRICH, Andreas – KRAUSE, Jens-Uwe – MITTERAUER, Michael: *Geschichte der Familie*. Stuttgart, 2003. 364–652. (Europäische Kulturgeschichte 1.)
- GÉRA 2014 GÉRA Eleonóra: „Kőhalomból (fő)város.” *Buda város hétköznapijai a 18. század elején*. Budapest, 2014.
- HALDEMANN 2015 HALDEMANN, Arno: Das gerügte Haus: Rügerituale am Haus in der Ehrsgesellschaft der Frühen Neuzeit. In: *Das Haus in der Geschichte Europas*. Hrsg. EIBACH, Joachim – SCHMIDT-VOGES, Inken. Berlin – Boston, 2015. 433–448.
- INGENDAHL 2006 INGENDAHL, Gesa: *Witwen in der Frühen Neuzeit. Eine kulturhistorische Studie*. Frankfurt – New York, 2006. (Geschichte und Geschlechter 54.)
- LÖTHER 1994 LÖTHER, Andrea: Unpolitische Bürger. Frauen und Partizipation in der vormodernen praktischen Philosophie. In: *Bürgerschaft. Rezeption und Innovation der Begrifflichkeit von hohen Mittelalter bis ins 19. Jahrhundert*. Hrsg. KOSELLECK, Reinhart – SCHREINER, Klaus. Stuttgart, 1994. 239–273. (Sprache und Geschichte 22.)

- LUEF 2010 LUEF, Evelyne: „und vom drohen sey noch niemand gestorben”. Häusliche Gewalt im 18. Jahrhundert. In: *Ehe, Haus, Familie: soziale Institutionen im Wandel 1750–1850*. Hrsg. SCHMIDT-VOGES, Inken. Köln – Weimar – Wien, 2010. 99–120.
- LUTZ 2006 LUTZ, Alexandra: *Ehepaare vor Gericht. Konflikte und Lebenswelten in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt – New York, 2006. (Geschichte und Geschlechter 51.)
- OPITZ-BELAKHAL 2010 OPITZ-BELAKHAL, Claudia: *Geschlechtergeschichte*. Frankfurt – New York, 2010. (Historische Einführungen 8.)
- SCHMIDT-VOGES 2011 SCHMIDT-VOGES, Inken: „Weil der Ehe-Stand ein ungestümmes Meer ist...” – Bestands- und Krisenphasen in ehelichen Beziehungen in der Frühen Neuzeit. In: WESTPHAL, Siegrid – SCHMIDT-VOGES, Inken – BAUMANN, Anette: *Venus und Vulcanus. Ehen und ihre Konflikte in der Frühen Neuzeit*. München, 2011. 89–162. (Bibliothek Altes Reich 6.)
- SCHMÖLZ-HÄBERLEIN 2012 SCHMÖLZ-HÄBERLEIN, Michaela: *Kleinstadtgesellschaft(en). Weibliche und männliche Lebenswelten im Emmendingen des 18. Jahrhunderts*. Stuttgart, 2012.
- RUBLACK 1998 RUBLACK, Ulinka: *Magd, Metz’ oder Mörderin. Frauen vor frühneuzeitlichen Gerichten*. Frankfurt am Main, 1998.
- ULBRICHT 2009 ULBRICHT, Otto: *Mikrogeschichte. Menschen und Konflikte in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt – New York, 2009.
- WUNDER 1994 WUNDER, Heide: „Er ist die Sonn’, sie ist der Mond”. *Frauen in der Frühen Neuzeit*. München, 1994.

Forrai Judit

Steinberger Sarolta, az első, Budapesten avatott doktornő

A nők egyetemre jutásának és azon belül az orvosi egyetemre való felvételének hivatalos kezdete Magyarországon a 19. század legvégén, 1895. december 19-én kiadott 65719. sz. törvényrendelettel köthető.¹ Ez a rendelet, mely lehetőséget adott a nőknek egy köz-tisztletben álló szakma megtanulására és végzésére, nagyon hosszú folyamat eredménye volt. A nőképzés e területével az utóbbi félszázadban kezdtek el többen foglalkozni mind nemzetközi (Hawkesworth,² Clement,³ Jefferson et al.,⁴ Lorber,⁵ Riska⁶ stb.), mind hazai kutatók (Szögi,⁷ Gyáni,⁸ Jobst,⁹ Karády,¹⁰ Kéri,¹¹ Forrai,¹² Péter H.,¹³ Kapronczay¹⁴ stb.). Jelen írás az első magyar orvosnők történetének egy fontos mérföldkövét, az első, Magyarországon egyetemre jelentkezett és itt is végzett magyar doktornőt, Steinberger Saroltát (1871. szeptember 12., Tiszaújlak – 1966. november 24., Budapest) mutatja be.

A család

Steinberger Sarolta apja Ugocsa megyei, tiszaujlaki földbirtokos volt. Steinberger Lipót a szabadságharcban részt vett honvéd, egyike volt a vidék legtekintélyesebb és legjótékonyabb földbirtokosainak, akihez bizalommal fordultak nem csupán a község, de az egész környék szegényei is. Később, 1891-től a helyi takarékpénztár részvénytársaságának felügyelőbizottsági tagja volt.¹⁵ Több lexikonban valóban szabadságharcosként említik az apát, azonban nem tudjuk, hogy e megállapítás csak később ragadt-e a családi krónikához, vagy a névazonosság miatt Lukácsy Sándor századfordulón bemutatott népszínművéből kiragadott-e ez a kép.¹⁶

¹ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1895. 1680–1686.

² HAWKESWORTH 2006.

³ CLEMENT 2018.

⁴ JEFFERSON – BLOOR – MAYNARD 2015.

⁵ LORBER 1984.

⁶ RISKÁ 2001.

⁷ SZÖGI 1986.

⁸ GYÁNI 1984.

⁹ JOBST 2000.

¹⁰ KARÁDY 2013.

¹¹ KÉRI 2019.

¹² FORRAI 2019a; FORRAI 2019b.

¹³ PÉTER H. 2018.

¹⁴ KAPRONCZAY 1997.

¹⁵ MIHÓK-FÉLE MAGYAR COMPASS 1896. 429.

¹⁶ Városligeti Színház. A zsidó honvéd. *Színházi Hét*, 1910. február 3. 36.

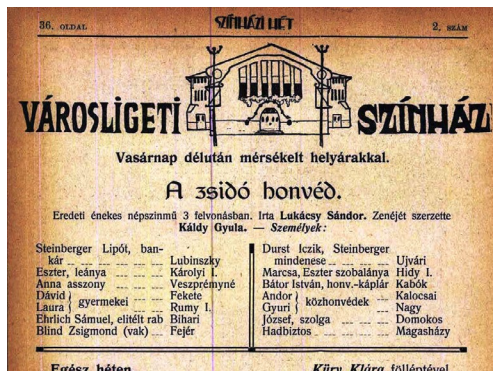
Steinberger Sarolta e jómódú zsidó család nyolc gyermeke közül hetedikként 1875. szeptember 12-én született. Gimnáziumi tanulmányait – miután még a lányok nem járhattak gimnáziumba – magánúton végezte, az év végi vizsgáit a debreceni, majd a máramarosszigeti gimnáziumban kitűnő eredménnyel teljesítette. Érettségi vizsgáját Kolozsváron tette le, azt is kitűnő eredménnyel.¹⁷ Pályájára visszaemlékezve, 1962-ben hosszú interjút adott a *Népszabadságnak*, ekkor megfogalmazott önvallomása szerint egy helyi babona ébresztette rá, hogy valójában gyógyító akar lenni:

„Tiszaújlakon, egy elmaradott kis faluban laktunk. Nyolcan voltunk testvérek, én voltam a hetedik. Ott, a faluban az a babona járta, hogy a hetedik gyerekek mindig gyógyító a keze. Gyerekkoromban nem volt olyan betegség a faluban, ahová el ne cipeltek volna. Meg kellett tapintanom a beteget, hogy meggyógyuljon. Hol meggyógyult, hol nem, de hittek a kezem gyógyító erejében. Ha véletlenül a pap rá nem beszél a szüleimet, hogy taníttassanak, talán éppenséggel javasasszony lettem volna – mondja nevetve.”¹⁸

Tanulás

A Kolozsvári Református Kollégiumban tett érettségi vizsgája eseményszámba ment, melyről így írtak a sajtóban: „Osztályvizsgálatot már tett és pedig fényes eredménnyel, különösen a latin nyelvben és természettanban mutatott szép jártasságot. A kisasszony (...) az érettségi után Párisba megy orvosnövendéknek.”¹⁹ De nem így lett, nem Párizsba, hanem végül Zürichbe ment továbbtanulni. Követte a nagy előd, Hugonnai Vilma útját, ott két félévet járt az egyetemre. Mindenképpen szülész-nőorvos szeretett volna lenni.

Elkezdődött a szorgalmas és kitartó tanulás, a napi elismerésért való megküzdés, és ez bizony az első női orvosnövendékeknek életük végéig tartó, állandó napi harcot jelentett. Steinberger Sarolta életében is végig tudjuk ezt követni. Erről így emlékezett meg: „Több professzor sokszor az órákon megjegyzéseket tett, hogy hova jutott a világ: nő az orvosegyetemen! A férfi hallgatók sem mind fogadtak szívesen. Sokan úgy vették, mintha én, a leendő orvosasszony a kenyerükre pályáznék.”²⁰ Abban az időben még hallatlan konzervativizmus uralkodott a nők társadalmi szerepét illetően. Női egyenjogúságról alig-alig lehetett beszélni, az ezért küzdő mozgalmakkal szemben pedig a férfiak részéről gyakran megfogalmazódott a „jó ízlés” határát túllépő feminizmus vádja.

1. kép – A zsidó honvéd. Népszínmű

¹⁷ Steinberger Sarolta dr. *Pécsi Napló*, 1900. november 4. 6.

¹⁸ SZABÓ László: A doktor néni. *Népszabadság*, 1962. október 9. 6.

¹⁹ Tudós kisasszony. *Budapesti Hírlap*, 1892. május 21. 7.

²⁰ SZABÓ László: A doktor néni. *Népszabadság*, 1962. október 9. 6–7.

2–3. kép – dr. Steinberger Sarolta

Steinberger kisasszony egyetemi időszakában (1896–1900) a sok ismeretanyag befogadásával együtt élte a fiatal hölgyek életét, a tanulás mellett sportolt, táncmulatságra járt, amiről a közérdeklődésre számot tartó, társadalmi eseményekről szóló korabeli beszámolóinkban is olvashatunk: „A Fővárosi Sportkör 1897. a Magyar Vasúti és Hajózási Klub Andrássy-úti helyiségében hangversennyel egybekötött táncestet rendezett”²¹, melyen az asszonyok és leányok között Steinberger Sarolta is részt vett.

Az előadásokon és az orvosi gyakorlatokon Steinberger kisasszony az évfolyamában mint egyetlen női hallgató szerepelt.²² Az utána jövő évfolyamban ketten, Königsberger Lea és Szendeffy Ida már „kitaposott” úton jártak, a professzorok és a hallgatók is hozzá szokhattak a nők jelenlétéhez az oktatás során.

Steinberger Saroltát 1900-ban avatták orvostudorrá, amelyről a napilapok szenzációként tudósítottak. A ceremónia az egyetem központi épületének aulájában előkelő közönség előtt, ünnepélyes keretek között zajlott. Az egyetlen avatandó doktorkisasszony hosszú fehér ruhában jelent meg, ezzel is kirítt a fekete frakkos urak sorából: „valóban, mint egy papnő jelent meg az ünneplő publikum előtt.”²³ A szokásos eskütétel és kézfogás után az orvoskari dékán, Bókay Árpád professzor „lendületes beszédet intézett hozzá, ecsetelvén a hivatás magasztosságát, a melynek a mai napon papnőjévé szegődött.”²⁴

Egy másik „felbolydult”, az addigi rend megváltozását ecsetelő újsághír világosan megírta a női orvosok szokatlan helyzetét:

²¹ Fővárosi Sportkör 1897. *Budapesti Hírlap*, 1903. február 1. 11.

²² Nők az egyetemen. *Gyógyszerészi Hetilap*, 1896. november 1. 717.; Nők az egyetemen. *Budapesti Hírlap*, 1896. október 24. 7.

²³ Steinberger Sarolta dr. *Pécsi Napló*, 1900. november 4. 6.

²⁴ Steinberger Sarolta dr. *Pécsi Napló*, 1900. november 4. 6.

„Arról meg vitatkozni fognak a hozzáértők, helyes-e, nem-e, hogy erről az eddig egészen kizárólag férfinak való pályára asszonyokat, pláne leányokat is bocsátanak, de mindenképpen nagy dolog az, hogy leányok belevágnak a nehéz tanulmányokba, s nemcsak úgy próbaképpen, hanem keresztül is viszik, amibe belefognak. Nagy könyveket bujnak, fáradtsággal jegyzeteket csinálnak, vizsgálnak, tetemeteket bontanak, mindezt annyi esztendőn át úgyszólván reggeltől estig. És végül annyira jutnak, hogy eleven embereket gyógyíthatnak, merész kézzel, éles műtőszerszámokkal azokon operációkat is végezhetnek. (...) [D]r. Steinberger Sarolta kisasszony elérte már ezt a fokot, s hogy esztendőről-esztendőre most már mind több fiatal hölgy megy ambícióval az orvosi pályára, a jövőre ő utána majd többen is következnek, s majd azokkal is, mint ma Steinberger kisasszonynyal, kezét fognak a dékán és a többi tekintélyes tanárok és mondják majd nekik is: – Tudorrá fogadom!”²⁵

Az egyik jól értesült kommentátor nem bírta megállni, hogy valami csipkelődést ne írjon e megható és különös ünnepi alkalommal: „Érdekes epizód, hogy a doktor kisasszony egyikben már mint menyasszony Hymen rózsá-lánczától körülövezve majdnem felesége lett egy szülővárosabeli orvosnak, de tudomány-szomja föláldoztatta vele a földi boldogságot, így nagyobb dicsőséget és hírnevet szerezve úgy magamagának, mint kicsi kis szülővárosának.”²⁶ Az újságírói élcelődés az akkori közvélekedést tükrözte: vagy tudomány, vagy házasság, a kétféle karrier egy nőnél szinte kizárja egymást.

Új fogalmak, elnevezések

A nők doktorrá válásával elnevezésüket is meg kellett határozni. Az új jelenséghez új fogalom, kifejezés, új nyelvi alkotás kellett. A már végzett orvosnők sokat gondolkodtak saját elnevezésükön, hogy a megszólításukban benne legyen a doktori cím is úgy, hogy az addig megszokott és összenőtt „úr” (doktor úr) megszólítás nélkül alkossanak új megjelölést, meghatározást helyzetükre. A következő javaslatok merültek fel: „*doktor nagysád megszólítás. Levelek címzésénél pedig urasszony, urleány [mintájára] orvosasszony, orvosleány.*”²⁷ Később maradt a doktornő, doktorasszony vagy egyszerűen a név után a doktori megjelölés.

tartamára díjazatlan gyakornokká történt megválasztását (1901. nov. 13. – 79471 sz.); — dr. Steinberger Saroltának a budapesti tud.-egyetem II. számú szülészeti és nőgyógyászati tanszéke mellé folyó évi szeptember 1-től számítandó egy év tartamára díjazatlan gyakornokká történt megválasztását (1901. nov. 13. – 79472. sz.); — dr. Pickler

4. kép – Gyakornoki megválasztás

Diplomája megszerzését követően Steinberger Sarolta, 1901-ben, egy évre díjtalan gyakornoki állást kapott a híres, újonnan felépült, korszerű, Tauffer-féle II. számú Szülészeti Klinikán.²⁸ Komoly és kemény munka várt rá a tudományos igénnyel, magas szinten működő intézetben. Ennek megfelelően írta meg első cikkeit, melyek Tauffer segítségével az *Orvosi Hetilap*ban folytatólagosan jelentek meg. A téma az orvosnők története volt a kezdetektől a századfordulóig, melyben a bábaság és a szülés körüli teendők egyetememes fejlődéstörténete is szerepelt.²⁹ Az egyéves gyakornoki idő hamar eltelt, és Steinberger hamarosan máshol került alkalmazásba.

²⁵ Dr. Steinberger Sarolta. *Budapesti Napló*, 1900. november 4. 6.

²⁶ Steinberger Sarolta dr. *Pécsi Napló*, 1900. november 4. 6.

²⁷ Orvosnők. *Független Magyarország*, 1903. december 25. 28.

²⁸ Alkalmazások az egyetemen. *Magyarország*, 1901. október 30. 6.

²⁹ STEINBERGER Sarolta: Az orvosnők története. *Orvosi Hetilap Gynaekologia* melléklete (1902):4. 90–93., (1902):5. 99–105., (1902):6. 120–127.

Munkába állás

1902 májusában a tiszti főorvosnál „okleveleiket e hóban bemutatták: dr. Füredi Sándor, dr. Steinberger Sarolta, dr. Ladányi József, dr. Fischer Dezső és dr. Hazai Sámuel egyetemes orvosdoktorok; és 5 szülésznő”³⁰, s ezzel az orvosi fizetés révén az adófizetők listájára kerültek. Ezt a folyamatot a tiszti főorvos a diploma bemutatása után indította el.

Steinberger Sarolta időközben fiatalabb kolléganőjével, Győri Ilonával az egészségtan tanári kurzust is elvégezte. Gyakornoki állását követően Máramaros egyik női fürdőjében fürdőorvosként³¹ is dolgozott. Akkoriban ritkaságszámba ment, hogy nő léte az elittebb szakmának számító balneológiát művelje. Visk³² fürdőhely igazgatósága meghívta az 1903-as évadra fürdőorvosnak:

„A derék és haladó szellemű fürdőigazgatóság modern gondolkodásának ad kifejezést életrevaló eszméjével és a szenvedő, finom érzékű prude női betegek bizonyára kedves és régvárt hírül veszik a nőemancipáció haladásának emez első fecskéjét annál is inkább, mert dr. Steinberger kisasszonyban nemcsak a komoly tudásnak és alapos készütségnek van meg minden kelléke, de azonfölül a végtelenül kedves, nagyon művelt nőnek minden egyszerű bája is érvényesül benne. A kisasszonynak, aki úgy Tauffer klinikáján, mint Párizsban és Németország nagyobb városaiban két évig gyakorolta magát, máris élénk praxisa van, bár az úttörők nehézségeivel még úgy ő, mint kivüle három orvosnő kollégája, névszerint: dr Königsberger Leon [!] orvostudor, dr Győri Ilona belgyógyász és dr Szende Ida gyermekgyógyász nagyon érzékenyen küzdenek.”³³

5. kép – Visk: várhegy gyógyfürdő, gyógyforrás, fürdő épület, igazgatói lak és iroda

³⁰ Okleveleiket e hóban bemutatták. *Fővárosi Közlöny*, 1902. július 4. 965.

³¹ Orvosnők. *Független Magyarország*, 1903. december 25. 28.

³² Husztól 20 km-re délkeletre, a Tisza völgyében, a Marangos-patak partján fekszik. Visknek több ásványvízforrása van, az ásványvizet a viskiek borkútnak hívják. Az egykori (1818–1918) Magyarország-szerte híres várhegyi fürdő ásványvízforrása a szovjet érában történő higanybányászat következtében kiapadt. Szerépét a Saján-hegyi ásványvízforrások vették át. A gyógyhatású ásványvizek hasznosítása tette ismét országos hírűvé a Saján Szanatóriumot.

³³ Az első nő-fürdőorvos. *Pesti Hírlap*, 1903. június 3. 10.

A fürdőorvoslás, balneológia a legmodernebb szakterület volt, és megkívánta a legkvalifikáltabb orvosokat. Presztízse a szakmai hierarchiában a legmagasabb helyen állt a századfordulón.

Női cölibátus és a tudomány

Tauffer professzor 1911-ben a *Nászutazás higiénéjéről* tartott előadást. Érdekes módon a különböző orgánusok eltérő címekkel hívták fel a figyelmet a rendhagyónak számító előadásra. Például *A nászút*³⁴, *A nászút egészségtana*³⁵, *Intimitások a fórumon*³⁶, *Nászútról és a vénlányokról*³⁷, míg más cikkekben az előadások tartalmát emelték ki: *Menstruatio higiénéjéről, a Nászutazás higiénéjéről, Férfjhez nem ment nők testi és lelki egészségtanáról*³⁸, illetve *Nászutazásról és a pártában maradt nők testi-lelki egészségtanáról (női cölibátusról)*.³⁹ A professzor 1911-ben megtartott előadásának⁴⁰ témája korjelző, s szorosan kapcsolódik Steinberger doktornő és sorstársai, valamint más értelmiségi pályát választott nők elhivatott életére is. Azt a társadalmi jelenséget járta körül orvosi és közegészségügyi szempontból, hogy egyre több lett az önálló nő, akik el tudták tartani magukat, nem a férjhez menés volt az egyetlen céljuk az életben, hanem pályát, hivatást vállaltak a munkaerőpiacra. A kor gazdasági és erkölcsi irányai nem kerültek egymáshoz közel. Egy tisztességes nő dolgozhat, lehet hivatása, többnyire nem megy férjhez, nem alapít családot, ugyanakkor érzelmi és szexuális igényei nem kerülnek kielégítésre. A férfiak megoldották a házasság mellett is e kérdést az évezredek óta működő prostitúció intézményével, amelyet a társadalom teljes mértékben befogadott a mindig meg-megújuló tiltakozás ellenére is. De mi lesz a női cölibátussal? Éri-e valamilyen szervi károsodás az egyedül maradt nőket?

Az Országos Közegészségügyi Egyesület hölgyosztálya az *Anyák Iskolája* című nagy érdeklődéssel kísért előadás-sorozatát Tauffer professzor az egyetem Gólyavárában tartott előadásával zárta. A pesti nők jöttek automobilon, kocsin, gyalog, villamoson tömegével. A „*nászutazás higiénéje*” és a „*férfjhez nem ment nők testi és lelki egészségtana*” volt a tárgya az előadásnak, amelynek „*meghallgatására a pesti hölgyek siettek, tolongtak, taszigálódtak és boxolódtak. Öt órákor már tömve volt a nagy terem (...), főleg asszonyok, aztán lányok és feministák ültek, szorongtak, a padok tetejére álltak, hogy hallhassák Tauffer professzor szavát. Lárma volt, püsszeges, jajgatás, »mindjárt elájulok« kiáltozás.*”⁴¹

A hölgyosztály elnöke, Jakabné dr. Rácz Hanna nyitotta meg röviden az összejevetelt, utána Tauffer professzor megkezdte előadását. Arról a lehetetlen állapotról beszélt, amely még ma is, dacára a komoly helyekről jövő reformtörekvéseknek, a leánynevelés terén fennáll. Előadásának legérdekesebb pontja mégis kétségkívül a női cölibátus kérdése volt. Azt fejtegette, hogy a cölibátus a test egészségére nézve nem válik végzetessé, a legritkább

³⁴ A nászút. Tauffer Vilmos előadása. *Budapesti Hírlap*, 1911. március 16. 7.

³⁵ A nászút egészségtana. *Az Újság*, 1911. március 17. 7.

³⁶ Intimitások a fórumon. *Pesti Hírlap*, 1911. március 18. 8.

³⁷ Nászútról és vén leányokról. Tauffer tanár előadása. *Világ*, 1911. március 16. 7.

³⁸ Tauffer tanár előadása. *Világ*, 1911. március 14. 15.

³⁹ Anyák iskolája. *Magyarország*, 1911. március 17. 11.

⁴⁰ Nászútról és vén leányokról. Tauffer tanár előadása. *Világ*, 1911. március 16. 7.

⁴¹ Nászútról és vén leányokról. Tauffer tanár előadása. *Világ*, 1911. március 16. 7.

esetben idéz elő szervi megbetegedéseket: „*A nők nemi élete szoros kapcsolatban van érzelmi momentumokkal és nem tisztán az érzékek kielégítését szolgálja.*”⁴² Az absztinens életmódot folytató nőnél tehát az érzékek ki nem elégítése nem lesz a gyötrelmek kiapadhatatlan forrása.

Ami szenvedést okoz, az a gyermek utáni erős vágy és a társadalom oktalan megbélyegzése, a „vénlány” státusz. „*Még ennél is súlyosabb megbélyegzés éri a leányanyát, azt, aki a természet parancsának engedelmeskedve, gyermeknek adott életet.*”⁴³ Természettudományi alapon állva, csak barbarizmusnak nevezheti a társadalomnak ezt a cselekedetét: „*unokáink bizonyára olyan csodálkozással tanulmányozzák majd egy civilizált világrend embertelenségét, mint mi szoktuk tenni ezt a középkor egynéhány hajmeresztő dolgával szemben.*”⁴⁴ Hangsúlyozta, hogy a társadalmi felfogásnak meg kell változnia, és reményét fejezte ki, hogy az észszerűbb nevelés ehhez nagymértékben hozzá fog járulni.

Nem a szerelem hiánya, hanem az anyaságra való vágyódás okozza a legnagyobb problémát Tauffer professzor szerint. Kijelentette továbbá, hogy a társadalomnak azon szokása, hogy kilóki a „kebeléről” a leányanyákat, vagyis a „törvénytelen” anyákat, a „legnagyobb barbarizmus”. A természet oltotta be a nőbe az anyaságra való vágyódást. A természet törvényeit pedig társadalmi szabályokkal nem lehet megdönteni.⁴⁵

Diszkrimináció

A női orvosokkal szembeni előítéletekről a következőt mondta Steinberger doktornő a vasdiplomája átvétele (1960) után egy riportban: „*Tény, hogy mind több nő követett az egyetemen, de az arány az utóbbi másfél évtizedig igen rossz volt. S persze, a társadalmi élet egyéb területeiről nem is beszélek, hiszen a kilencszázas évek elején nemcsak a törvényhozással, hanem még a társadalmi előítéletekkel is meg kellett küzdeni, hogy a nők és a férfiak elbírálása, alkalmaztatása egyenlő legyen.*”⁴⁶

1. eset: Az első ilyen komolyabb előítélet a Budapesti Királyi Orvosegyesület Gynekológus Szakosztályának 1901. december 10-én tartott XXXIV. ülésén érte. Kézmárszky Tivadar üdvözlő szavaival megnyitotta a tudományos értekezést, amelyen Steinberger Sarolta doktor kisasszony, valamint Czukor Miklós és Záborszky István doktor urak vendégként voltak jelen. Az eszmecsere a női betegségek balneoterápiájáról és a női bajok helyi gyógyításáról, valamint a fürdőhelyeken kialakult ellentétes nézetekről szólt, melyeket egyrészt a nőorvosok, másrészt a fürdőorvosok e kérdésben vallottak.⁴⁷ Szakmai féltékenységi és erkölcsi kérdések merültek fel a két szakma hatáskörét illetőleg. Ki, mikor, hogyan és hányszor vizsgálja, vizsgálhatja meg a beteget a fürdőhelyen? Mi történik, ha vizsgálat nélkül rendelnek fürdőt, vagyis anélkül, hogy ismert lenne a páciens betegsége?

⁴² Nászutról és vén leányokról. Tauffer tanár előadása. *Világ*, 1911. március 16. 7.

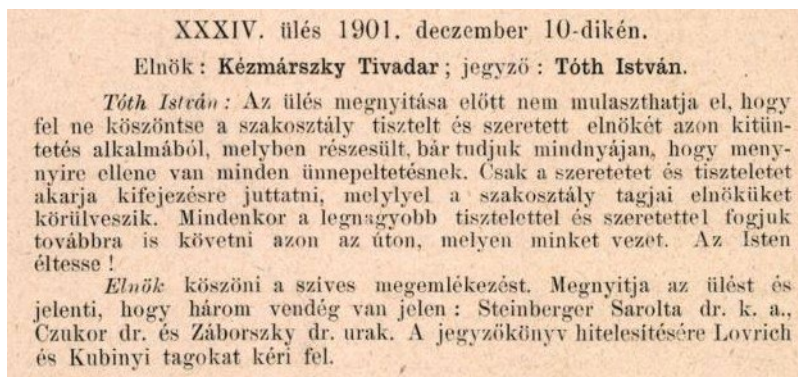
⁴³ Nászutról és vén leányokról. Tauffer tanár előadása. *Világ*, 1911. március 16. 7.

⁴⁴ Nászutról és vén leányokról. Tauffer tanár előadása. *Világ*, 1911. március 16. 7.

⁴⁵ A nászút. Tauffer Vilmos előadása. *Budapesti Hírlap*, 1911. március 16. 7.

⁴⁶ SZABÓ László: A doktor néni. *Népszabadság*, 1962. október 9. 6.

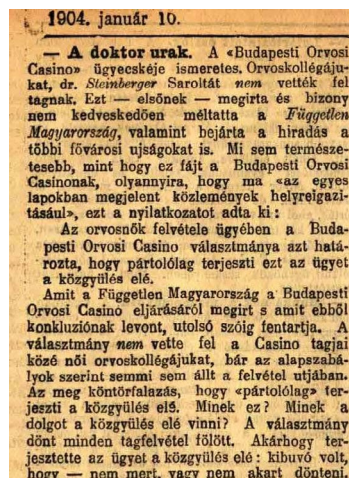
⁴⁷ XXXIV. ülés 1901. december 10-dikén. *Orvosi Hetilap Gynaekologia* melléklete (1902):1. 19.

6. kép – Gynekológus estek

A jegyzőkönyvből kiderül, a Budapesti Királyi Orvosegyesület Gynekológus Szakosztályának nem tagja Steinberger dr., pedig mind gynekológiai, mind balneológiai ismeretei megfelelőek voltak. Meghívott vendég, tehát szakmailag elismerték, de kérése ellenére sem engedték belépni az elit szakosztályba.⁴⁸

2. eset: A Budapesti Orvosi Casinót 1897-ben kiváló orvosok alapították mint szakmai érdekeltségű szervezetet; Széchenyi eredeti elvei alapján egyfajta szakmai elit találkozóhelyeként. Itt kedden délutánonként és vasárnap kellemes körülmények között tematizált szakkérdésekkel foglalkoztak, felolvasóesteket tartottak. A szakmai kaszinó teljesen civil felépítésben működött. 1904-ben Steinberger Sarolta kérte felvételét, amelyet elutasítottak. Az eset a feministák segítségével óriási sajtóvisszhangot kapott. Keményhangú cikkek jelentek meg,⁴⁹ kritizálva a „férfi-clubot” védőket, akik genderkérdéssé változtatták a szakmai kérdést, vagyis a szakmát „androgenizálták”. Egy ifjú női orvos kolléga, dr. Rácz Hanna⁵⁰ mint az egyetlen női hozzászóló egy latin közmondással kezdte: *Lucus a non lucendo* (azaz világos, mint a vakablak). Az alapszabályra hivatkozva sorra döntötte meg az elutasítás törvényességét, ugyanis a felvétel kritériuma az volt, hogy az orvos feddhetetlen jellemű legyen, ez *lucus*, vagyis világos. Egyszerre két orvos jelentkezett felvételt: elvégezték az egyetemet, szigorlatoztak, diplomájuk van, csak az egyik férfi, a másik nő. A férfit felvették, a nőt nem, ez *non lucendo*. Szavazást rendeltek el a felvételtől, az eredmény 14 ellene, 18 mellette. Mivel 2/3-os igen szavazat kellett a felvételhez, így „*medicinae universae doctor Steinberger Saroltát a Budapesti Orvosi Casino választmánya nem vette fel tagjai közé.*”⁵¹

7. kép – A Budapesti Orvosi Casinoba való belépés elutasítása

⁴⁸ XXXIV. ülés 1901. december 10-dikén. *Orvosi Hetilap Gynaekologia* melléklete (1902):1. 19.

⁴⁹ A doktor urak. *Független Magyarország* 1904. január 10. 9.; Dr. Steinberger Sarolta ügyében. *Független Magyarország*, 1904. január 8. 8.

⁵⁰ Dr. Rácz Hanna (dr. Jakab Lászlóné) gyermekorvos, több orvosi könyve jelent meg.

⁵¹ *Lucus a non lucendo*. Dr. Steinberger Sarolta esete. *Független Magyarország*, 1904. január 6. 9.

A lap prominens professzorok véleményét is kikérte az ügyről, akik a következő válaszokat adták: Müller Kálmán főrendiházi tag, az Országos Közegészségügyi Tanács elnöke, miniszteri tanácsos, a Dunabalparti Kórházak igazgató főorvosa elmondta, hogy a vezetése alatt álló kórházakban már két nőorvost alkalmazott. Müller úgy vélte, hogy amelyik nőnek diplomája van, természetes, hogy minden irányban ugyanazok a jogai vannak, mint a férfi orvosdoktornak – Steinberger felvételét tehát támogatta. Korányi Frigyes egyetemi orvosprofesszor, főrendiházi tag: „*A női kérdés egy általános kérdés, amelyből egyes részeket kiszakítani nem lehet, különösen pedig nem egyes esetekről, amelyeknek a körülményeit nem ismerem*”⁵² – nyilatkozta Korányi Frigyes egyetemi orvosprofesszor, főrendiházi tag, amit a *Független Magyarország* újságírója mellébeszélésnek, „circumspectus”-nak minősített.

Bókay János (1858–1937) egyetemi orvosprofesszor, a Stefánia-gyermekekórház igazgató-főorvosa nem nyilatkozott, de szerinte várni kell, miképp válnak be az orvosnők, tehát ellenezte felvételüket a Casinoba. Navratil Imre egyetemi sebész professzor szerint az alapszabályt revideálni kell, fel kell venni a nőket. Bársony János egyetemi professzornak közömbös volt, felveszi-e a Budapesti Orvosi Casino tagnak a nőket vagy sem; Feleki Hugo egyetemi magántanár a kaszinóbeli társalgásnak esetleges szabadabb hangja miatt aggódott, de azért az volt a nézete, hogy a nőket fel kell venni tagnak, ha már folyamodnak – bár szerinte az nem helyes, hogy folyamodtak. Nékám Lajos egyetemi tanár azt helyesnek tartotta,⁵³ hogy felvették a nőket a tisztán tudományos célzatú orvosi egyesületekbe, de a kaszinóban előfordulható szabadabb beszéd gondolkodóba ejtette. A komoly, fondorlatos diplomáciai nyelvezet többnyire – bár finoman – az elutasítást takarja.

3. eset: Az évek múlásával a megalakult biztosítótársaságok alkalmazott orvosai között ott találjuk Steinberger doktornőt, aki az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) nőgyógyász főorvosaként rendelt. Orvosi munkájáról, a korabeli sajtót vizsgálva, szinte szenzációként írták a lapok 1937-ben, hogy gondatlanságból okozott emberölés vétsége címén indult bűnvádi eljárás dr. Steinberger Sarolta, az OTI osztályvezető főorvosa ellen.⁵⁴ Az orvosnő az OTI nőgyógyászati osztályán megvizsgált egy beteg asszonyt, és miután csak kezdődő betegséget állapított meg, arra utasította, hogy egy-két hét múlva újból jelentkezék. Az asszony nem fogadta meg a tanácsot, csak hetek múlva jelent meg ismét a rendelőben, de ekkor már olyan rosszul volt, hogy azonnali műtéttel sem tudtak rajta segíteni, így meghalt. A törvényszéki orvos, dr. Orsós Ferenc szakvéleménye szerint⁵⁵ Steinberger Sarolta már az első vizsgálat alkalmával megállapíthatta volna, hogy milyen betegségről van szó. Tehát gondatlanul járt el, amikor a beteget későbbi jelentkezésre utasította. Ezért gondatlanságból okozott emberölés vétségében bűnösnek mondták ki a doktornőt, és ezer pengő pénzbüntetésre ítélték.⁵⁶

⁵² Lucus a non lucendo. Dr. Steinberger Sarolta esete. *Független Magyarország*, 1904. január 6. 9.

⁵³ Dr. Steinberger Sarolta ügyében. *Független Magyarország*, 1904. január 8. 8.

⁵⁴ Gondatlan emberöléssel vádolt főorvosnő. *Új Nemzedék*, 1937. október 27. 9.

⁵⁵ Orsós Ferenc dr. (1928–1945), aktív szélső jobboldali politikai szerepvállalásáról is ismert, fajvédő magyar patológus, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁵⁶ Orsós professzor lesújtó véleménye az OTI-ről egy törvényszéki tárgyaláson. *Magyarország*, 1937. október 27. 14.

**Gondatlan
emberöléssel vádolt
főorvosnő**

Gondatlanságból okozott emberölés
vétsége címén indult meg a bün-
vádi eljárás

**dr. Steinberger Sarolta, az OTI
osztályvezető főorvosa ellen.**

Még május elején történt, hogy
Fábián Györgyné budapesti asz-
szony vizsgálatra jelentkezett az
OTI rendelőjében.
Az asszonyt dr. Steinberger Sa-
rolta vizsgálta meg, de az ügyesség
vádírata szerint

**a súlyos beteg nőt nem utalta
azonnal műtetre.**

A beutalás csak 2-én történt meg
és Fábián Györgyné

operáció közben meghalt.

A büntető törvényszék Krayzell-
tanácsa ma délelőtt 10 órára tüzött
ki főtárgyalást dr. Steinberger Sa-
rolta bűnügyében.

8. kép – Gondatlan
emberöléssel vádolt főorvosnő

**Orsós professzor
lesújtó véleménye
az OTI-ról
egy törvényszéki
tárgyaláson**

**Feltételezen 1000 pengőre ítélték
egy OTI orvosnőt**

Dr. Steinberger Sarolta, az OTI osz-
tályvezető orvosa ellen az ügyesség
gondatlanságból okozott emberölés cí-
mén emelt vádat. Az ügyesség vád-
írata szerint az orvosnő hanyagsága
okozta, hogy egy Fábián Györgyné
nevű beteg belső vérzés következté-
ben meghalt.

A budapesti büntetőtörvényszék
Krayzell tanácsa előtt ma megtartott
tárgyaláson Steinberger Sarolta ta-
gadta bűnösségét, kijelentette, hogy
semmiféle mulasztást el nem követett.

Kihallgatják Orsós Ferenc egyete-
mi tanár, törvényszéki orvosszak-
értő, aki azt a szakvéleményt ter-
jesztette a bíróság elé, hogy a diag-
nózis nem kellő időben történt és az
operációtól is késlekedtek.

— Nem akarom megnehezíteni kol-
legáim helyzetét, — mondotta az
orvosprofesszor — de ki kell jelle-
nem, hogy az OTI nem teljes a mai
rendszer mellett azt az ideális se-
gítségnyújtást, amit a mai orvos-
tudomány feltételei megkövetelnek. A
vádlatnak azonban meg kellett vol-
na alapítania a diagnózist, gyanu-

jának feltételül ki kellett volna
terjednie arra, hogy milyen beteg-
séggel áll szemben és ehhez képest
kellett volna sürgősen intézkednie.

A perbeszédok elhangzása után a
törvényszék bíróságnak mondotta ki
dr. Steinberger Saroltát a vádbeli
csalékményben és 1000 pengő pen-
büntetésre ítélté, a büntetés végre-
hajlását azonban háromévi próba-
időre felfüggesztette.

Az ítélet nem jogerős.

Feltételezett szerkesztő:
Dr. MIHÁLYFI ERNŐ
Feltételezett kiadó: **SÜMEGI VILMOS**

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
VII. kerület, Báncsák ut. 54. sz. szm

(jegyzetár, hirdetésár, előfizetés, üzletár és
kiosztóár): VII. kerület, Erzsébet körút 18-20

KIADJA A MAGYARORSZÁG NAPILAP R.T.

Szerkesztőség: Bécsben 1., Kohlmarkt 7.
Képfeltöltés nem önmagában megde nem adunk cizsag

9. kép – Orsós professzor véleménye

Azt nem tudjuk, Orsós Ferenc professzor véleményét mennyire befolyásolta ez ügyben a zsidókról kialakított általános véleménye, és ez esetben Steinberger Sarolta zsidó orvosnő ügye, de azt igen, miként érvelt a teljes faji elkülönítésről a későbbi harmadik zsidótörvény (fajvédelem) tárgyalásán az Országgyűlés felsőházában, az Orvosi Kamara képviselőjében.⁵⁷ Az is közsímert volt róla, hogy hivatali képviselőként 1944-ben, a német megszállás után Csik Lászlóval, az Orvosi Kamara akkori elnökével együtt a belügyminisztériumhoz benyújtott közös kérvényben sürgették⁵⁸ a hatóságokat, hogy az addig megkímélt, polgári munkaszolgálatban alkalmazott zsidó orvoskollégáikat mielőbb deportálják. Ennek az akciónak a háború után végzett becslések szerint mintegy 2500 orvos esett áldozatul, az ország zsidó orvosainak több mint a fele. Nem véletlen, hogy a németek visszavonulásával együtt Orsós örökre elhagyta Magyarországot. Ám dr. Steinberger Sarolta főorvos ügyében másodfokon, magasabb szinten tovább folyt a vizsgálat. A Legfelsőbb Igazságügyi Orvosi Tanács szakvéleménye alapján a Tábla megállapította Steinberger Sarolta ártatlanságát és jogerősen felmentette.⁵⁹

⁵⁷ A házassági jogról szóló fajvédelmi rendelkezésekről kiadott, a nürnbergi törvényeken alapuló 1941:XV. törvénycikk már a zsidók és nem zsidók közötti társadalmi kapcsolatok felszámolását tekintette céljának. Az 1941. augusztus 8-án, Bárdossy László miniszterelnöksége alatt életbe lépett törvény megtiltotta a zsidók és a nem zsidók házasságkötését, illetve a házasságon kívüli nemi kapcsolatot börtönbüntetéssel szankcionálta. Teljessé vált a magyar zsidóság törvényileg szabályozott elkülönítése a hazai társadalomban a nemzsidók részétől: „Ami most a fajvédelmi javaslat 9. §-át illeti, itt több oldalról elhangzott az, hogy beleütközik a természeti törvénybe, ha megakadályozza a zsidók és keresztények házasságkötését. A természet törvényeiben a tudomány a faj legmesszebbmenő védelmét figyelte meg. A faji korlátok áttörése nem a természeti törvény, hanem az egyéni nemi ösztön természet elleni jelensége, tapasztalat szerint káros kivétel.” — hangzott el Orsós Ferenc érvelése. Orsós 1942. 296. Lásd még: PELLE 2018; ORSÓS 1937.

⁵⁸ MAGYAR 2018. 100–104.

⁵⁹ Felmentettek egy OTI orvosnőt az emberölés vádjá alól. *Friss Újság*, 1938. december 24. 5.

Szülész-nőgyógyászati munka

Steinberger doktornő a Budapesti Kerületi Munkás-Biztosító Pénztár rendelőintézetei⁶⁰ közül először a Dob utcai, később a Csengery utcai nőgyógyászaton dolgozott. A biztosító egyéb egészségügyi szolgáltatásainak helyei a fővárosban több rendelőben működtek Budán, Pesten a Ferencvárosban, Kőbányán egyaránt.⁶¹ 1927-ben átszervezték az intézményt, az *Országos Társadalombiztosító Intézet* nevet kapta. Steinberger Sarolta doktor rövidesen az OTI főorvosa lett, munkásnőket kezelt igen nagy odafigyeléssel, kiváló szaktudással. 1962-ben készült riportjában a doktornő így számolt be az ott eltöltött hosszú évekről:

*„Mint egykori munkásorvos, hogyan emlékszik vissza ezekre az időkre? – Igazán kellemesen. Tudja, úgy van ez, hogy minden orvos szereti, ha a betegek szófogadó, aláveti magát az utasításainak, s főleg, ha nem nyafog. Voltak nekem gazdag betegek, s azok között olyanok is, akiket megszerettem. De a munkásasszonyokat valahogy másként szerettem. Jól éreztem magam közöttük, ahogy mondani szokták, igazi jó betegek voltak. S főleg hálásak. Nem anyagilag, hiszen soha nem törekedtem vagyonszerzésre.”*⁶²

Az 1900-tól az 1910-es évekig a nemzetközi és hazai gyógyítás, a szanatóriumi élet fényes korszakát élte, különösen a balneológiát tekintve, amely a kor legmodernebb terápiás eljárása volt. A Munkásbiztosító vezetője, dr. Friedrich Vilmos királyi tanácsos, egyetemi tanár, valamint a nőgyógyászati osztály vezetője, dr. Temesváry Rezső (a Csengery utcai nőgyógyászat vezetője) másik két taggal együtt megalakították a Székesfővárosi Egyetemes Szanatórium és Vízgyógyintézeti Részvénytársaságot, és városi szanatóriumot hoztak létre mérsékelt áron azoknak, akik nem tudták megfizetni az akkor divatos hegyvidéki helyeken lévő szanatóriumi árakat. Nem csodálkozhatunk, ha az alapító részvényesek között megtaláljuk dr. Steinberger Saroltát is.⁶³

— Felmentettek egy OTI orvosnőt az emberölés vádjá alól. Dr. Steinberger Sarolta OTI orvos Steinberger Sarolta osztályvezető OTI orvos ellen gondatlanságból okozott emberölés vétsége címén bűnvádi eljárás indult. Az orvosnő az OTI nőgyógyászati osztályán megvizsgált egy beteg asszonyt és miután csak kezdetleges betegséget állapított meg, arra utasította, hogy egy-két hét múlva njából jelentkezék. Az asszony nem fogadta meg a tanácsot, hetek múlva jelent meg ismét a rendelőben, de ekkor már olyan rossz szul volt, hogy azonnali műtéttel sem tudtak rajta segíteni és a szerezésén asszony meghalt. A törvényszéki orvos szakvéleménye alapján Steinberger Sarolta már az első vizsgálat alkalmával megállapíthatta volna, hogy milyen betegségről van szó. Tehát gondatlannul járt el, amikor a beteget későbbi jelentkezésre utasította. Ezért gondatlanságból okozott emberölés vétségében bűnösnek mondták ki és ezer pengő pénzbüntetésre ítélték. A Tábla a legfelsőbb igazságügyi orvosi tanács szakvéleménye alapján megállapította Steinberger Sarolta ártatlanságát és jogerősen felmentette.

10. kép – Dr. Steinberger Sarolta felmentése

⁶⁰ BUDAPESTI CZIM- ÉS LAKÁSJEGYZÉK 1910. 306.

⁶¹ Az említett rendelőintézetek: Damjanich u. 5., Dob u. 74., Hársfa u. 13–15., Damjanich u. 36., Ferencvárosi rendelőintézet: gr. Haller u. 48., Budai rendelőintézet: Margit körút 25.; Kőbányai rendelőintézet: Martinovich tér 3. Főorvosok: dr. Friedrich Vilmos kir. tanácsos, egyetemi magántanár, dr. Csillag Zsigmond. Helyettes főorvosok: dr. Mándoki Mór, dr. Jurkinyi Emil, főorvosi titkár: dr. Hajnik Emil. Nőgyógyászat (Dob u. 74.): dr. Temesvári Rezső, egyetemi magántanár, dr. Breitenfeld Ferencz, dr. Steinberger Sarolta, dr. Rotter Henrik. BUDAPESTI CZIM- ÉS LAKÁSJEGYZÉK 1910. 306.

⁶² SZABÓ László: A doktor néni. *Népszabadság*, 1962. október 9. 6–7.

⁶³ Felhívás a Székesfővárosi Egyetemes Szanatórium és Vízgyógyintézet Részvénytársaság részvényeinek jegyzésére. *Pesti Hírlap*, 1907. augusztus 18. 50.

FELHIVÁS

a Székesfővárosi Egyetemes Szanatorium és Vizgyógyintézet R.-T. részvényeinek jegyzésére.

A főváros közepénjében oly **betegothont** létesítünk, amely a technika legújabb haladásának megfelelő berendezésénél fogva, továbbá a legkiválóbb orvostanárak és szakorvosok támogatásával és közreműködésével hivatva lesz a polgári osztály azon részét is befogadni, melynek vagyoni helyzeténél fogva a szanatoriunak magassága folytán eddigre nem volt módjában egészségének helyreállítása vagy egy műtét végrehajtása, céljából szanatoriumot felkeresni: miután az **Egyetemes Szanatorium és Vizgyógyintézet r.-t.** amellett, hogy a modern orvosi tudomány összes vívmányaival lesz felszerelve, igen **mérsékelt árakat fog szabni.** (6, 8 és 10 korona.)

A részvénybirtokosok vagy azok engedményével a szanatoriumot évente minden részvény után 7 napig, a szanatoriunak 25%-ának engedményével vehetik igénybe.

A szanatoriumba való felvételnél első sorban csak a részvényeseket vagy azok engedményeseit fogjuk tekintetbe venni.

Az egyesesen ezen célra épülő központi fűtéssel, villanyvilágítással, valamint villamos fűny-, szénaavas-fűrdőkkel, avé tornateremmel felszerelt, egy szinten teljesen berendezett vizgyógyintézettel, Röntgen-laboratoriummal, modern műtőtermekkel ellátott ezen Egyetemes Szanatorium eminek megfelelőleg befogad mindkét nembeli bejáró és bennlako sebesíteti, női és férfi betegségeiben szenvedő betegeket, kik az általuk szabáson választott bármely fővárosi orvos gyógykezelés mellett az intézetben állandóan lakó orvos felügyelete alatt állanak.

A szanatoriumok tekintetében mutatkozó **állandó szükséglet fokozatos emelkedéséből** biztosítottak látszik, hogy vállalkozásunk folytonosan és állandóan teljes mértékben igénybe lesz véve, mely esetben 80-ágas teljes berendezést véve alapul, ha egy-egy részvényes a minden egyes részvény után évi 7 napos szanatorium igénybevételi jogot nem is gyakorolná, a 100 korona **részvénye** utáni haszonrészese révén is körülbelül 17½ korona hasznot remélhet, a mi 17,5%-os kamatozásnak felel meg.

A részvénytőke K 200.000, azaz gőszázezer koronában állapítatik meg, mely 5000 db egyenként **száz koronás névértékű részvényre** oszlik.

A jegyzésnél egyediül 10%, további 20% pedig az alakuló közgyűlést megelőző 15 napon belül fizetendő a **jegyzési helyen** vagy meghatalmazással ellátott megbízottaknak nyújtva ellenében, további 30% pedig az alakuló közgyűlést követő 30 napon, végül 40% újabb 30 napon belül fizetendő.

A részvényjegyzés határideje 1907 október 31.

Az alapítók fenntartják maguknak a jogot, hogy az igazgatóságot az első 3 évre kinevezzik.

Budapest, 1907. július hó.

Befizetési hely: Belvárosi takarékpénztár részvénytársaság IV. ker., Kigó-tér I. szám.

A z a l a p í t ó k:

Dr. Friedrich Vilmos királyi tanácsos, egyetemi m. tanár, főorvos.	Dr. Temesváry Rezső egyetemi m. tanár.	Dr. Wein Manó opérateur.	Dr. Dillnberger Emil tb. megyei főorvos.
--	--	------------------------------------	--

Azonkívül: dr. Adler Nándor, belgyógyász; dr. Adler Oszkár, nőorvos; dr. Bácskai Vilmos, gy. orvos; dr. Bauer Samu, fogorvos; dr. Barabás Arnold, gy. orvos; dr. Béla Pál, szemorvos; dr. Brünner Pál, gy. orvos; dr. Bresitenfeld Ferencz, nőorvos; dr. Büchler Lipót, gy. orvos; dr. Csiky Ferencz, gy. orvos; dr. Deutsch Arthur, szakorvos; dr. Ercsey Jenő, karlbadi fűrdőorvos; dr. Farkas Ignác, gy. orvos; dr. Ferenczi Sándor, ideggyógyorvos; dr. Fischer Aladár, opérateur; dr. Fischer Henrik, gy. orvos; dr. Fleischmann Már, gy. orvos; dr. Fraenkel Lipót, gy. orvos; dr. Gáspár Ferencz, v. cs. és kir. fregattorvos, fogorvos; dr. Gerő Armin, gy. orvos; dr. Glasz Izor, gy. orvos; dr. Glük Soma, gy. orvos; dr. Grossmann Arthur, gy. orvos; dr. Guth Samu, fűrdőorvos; dr. Halm Dező, szakorvos; dr. Hercz Rezső, fogorvos; dr. Himmel Izor, gy. orvos; dr. Holló Arthur, gy. orvos; dr. Illési Jakab, körorvos; dr. Ittu Miklós, gy. orvos; dr. Jelinek Adolf, gy. orvos; dr. Kelen István, karlbadi fűrdőorvos; dr. Korn Géza, nőorvos; dr. Koulósi Béla, szakorvos; dr. Leht József, gy. orvos; dr. Lenert Ferencz, gy. orvos; dr. L. Lengyel Lajos, gy. orvos; dr. Liszkay József, gy. orvos; dr. Lucy Gusztáv, járási orvos; dr. Mandl Géza, gy. orvos; dr. Mohr Mihály, egy. m. tanár, szemorvos; dr. Neubauer Adolf, fűrdőorvos; dr. Oppenheimer Zsigmond, gy. orvos; dr. Pártos Henrik, gy. orvos; dr. Ráskai Dező, opérateur, szakorvos; dr. Reinfeld Bertalan, gy. orvos; dr. Reitzer Már, gy. orvos; dr. Reisz Mór, gy. orvos; dr. Révész Gyula, gy. orvos; dr. Roth Alfréd, szakorvos; dr. Sebő Henrik, gy. orvos; dr. Selli József, szakorvos; dr. Steinberger Adolf, gy. orvos; dr. Steinberger Sarolta, nőorvos; dr. Stricker Mór, opérateur; dr. Szalai Jenő, gy. orvos; dr. Szántó Dező, gy. orvos; dr. Szerényi Gyula, főorvos; dr. Szóka Bertalan, belgyógyász; dr. Tausz Ferencz, kir. tan. egy. m. tanár; dr. Varga Géza, gy. orvos; dr. Vitzleki Frigyes, gy. orvos; dr. Widder Adolf, gy. orvos; dr. Wolfner Jakab, gy. orvos; dr. Zilzer Arnold, gy. orvos; dr. Zoltán Elek, gy. orvos jegyztek részvényeket.

Bővebbet a Székesfővárosi Egyetemes Szanatorium és Vizgyógyintézet Részvénytársaság Előkészítő Bizottságánál,
Budapest, IV., Koronaherceg-utca 6. 4340

11. kép – Felhívás a víz- és gyógyvíz-részvény jegyzésére

Társadalmi, civil tevékenység

Steinberger doktornő elkötelezett híve volt a civil munkának, előadásokat tartott nőknek, fiatal lányoknak nemi felvilágosítás, higiéné, fertőző betegségek stb. témákban hosszú éveken keresztül. A Feministák Egyesületénél,⁶⁴ a Nőtisztviselők Országos Egyesületében és mindenhol tartott előadást, ahová meghívták.

Alapító tagja volt az 1903-ban indult Magyar Nők Közmívelődési Körének. Már a megalakulás előtti szervezésben és az alapszabályok lefektetésében is aktívan részt vett. Ezeken a megbeszéléseken jelen voltak: gróf Teleky Sándorné, Emich Gusztávné, Zipernovszky Károlyné, Szende-Dárdai Olga, özv. Komócsy Józsefné, Drescher Irma, Hertzka Elza, dr. Györy Ilona, dr. Steinberger Sarolta, Geöcze Sarolta, dr. Simay Gyuláné.⁶⁵

A Magyar Nők Közmívelődési Köre alakuló közgyűlését 1903. december 14-én tartották az Otthon-kör dísztermében. Szép számú, előkelő hölgyközönség jelent meg az ülésen, melyen báró Dániel Ernőné elnökölt. A közgyűlést özv. Zempléni P. Gyuláné nyitotta meg, majd Tutsekné Bexheft Lilly érdekes, szép beszédben fejtette ki az egyesület célját; a kör otthona lesz a szellemi munkával foglalkozó asszonyoknak; emellett a társadalmi

⁶⁴ Egészségtani előadások nők számára. *Magyarország*, 1906. január 21. 11.

⁶⁵ A Magyar Nők Közmívelődési Köre. *Pesti Napló*, 1903. november 28. 15.

pozíciójuk megerősítését, érdekeik megóvását tűzte ki céljául: „Azok, akik *kint* küzdenek az életben, egyedül, önállóan, találják meg a körben azt az úri tónust, szórakozást, melyhez, mint szellemi munkával foglalkozó nőknek jussuk van. A társaság asszonyainak alkalmuk nyílik megismerkedni a szellemi munkával foglalkozó világ női képviselőivel.”⁶⁶ Székhelyük Budapesten, a Váci utca 9. szám alatt volt.

Az egyesület tisztikara így alakult meg:

Elnök: báró Dániel Ernőné.

Tiszteletbeli elnökök: gróf Apponyi Albertné, Beöthy Zsoltné, Gyarmathy Zsigáné, Rákosi Jenőné, gróf Teleki Sándorné, Széll Kálmánné.

Alelnökök: Gömbösné Galamb Margit, Fröhlichné Móricz Paula, ifj. Lónyay Sándorné, Tormay Cecil.

Dísztagok: Beniczkyné Bajza Lenke, Csiky Kálmánné, Emich Gusztávné, Gineverné Györy Ilona, Haracsek Lászlóné, Hernádi Mórné, Hertzka Elza, Jelinek Arthurné, Kasztner Janka, dr. Mandello Gyuláné, Rudnay Józsefné, dr. Schwarcz Gusztávné, gróf Vigyázó Sándorné, Zipernovszky Károlyné.

Ügyvezető: özv. Zempléni P. Gyuláné.

Titkár: Tutsekné Bexheft Lilly.

Jegyző: dr. Maksziányi Dezső.

Pénztárnok: dr. Farkas Gyuláné.

Orvosok: dr. Rác Hanna és *dr. Steinberger Sarolta*.

Könyvtáros: Barkóczy Jolán.

A választmány tagja lett: Barkóczy Angyalka, b. Braun Decker Stina, Bruck Hermin, B. Büttner Helén, Császárné Alszege Irma, Csillag Teréz, Czóbel Minka, D. Ligeti Juliska, Drescher Irma, özv. Fadrusz Jánosné, Felekyné Munkácsy Flóra, gr. Festetics Andorné, Feszty Árpádné, dr. Fried Margit, Geöcze Sarolta, dr. Györy Ilona, Hampelné Pulszky Polixena, Hentaller Elma, Horváth Janka, dr. Katonáné Madarász Adeline, özv. Komócsy Józsefné, Kruzsélyi Erzsike, Lengyel Laura, Lux Terka, Márkus Emília, Molnár Lászlóné, özv. Nendtwich Gusztávné, Arth Ambrusné, Pártosné Bartolucci Viktória, özv. Paulay Edéné, Ráthonyiné Maróthy Margit, Ritoók Emma, Rosenberg Augusztá, Sárosi Bella, Schönherr Antalné, Sebestyén Stetina Ilona, Somlóné Vadnay Vilma, Blaha Lujza, Strobel Zsófi, Szacsvainé Emma, Szabóné Szentpály Janka, Szabóné Nogall Janka, Szegedi Maszák Hugóné, Szende Dárday Olga, dr. Szendeffy Ida, Szilágyiné Drescher Jenny és Táboriné Tutsek Anna.⁶⁷

⁶⁶ A Magyar Nők Közművelődési Köre. *Pesti Hírlap*, 1903. december 14. 7.

⁶⁷ A Magyar Nők Közművelődési Köre. *Független Magyarország*, 1903. december 14. 8.

Steinberger Sarolta folyamatosan tartotta az előadásait a női szervek anatómiai és funkcionális helyzetéről, az ún. női higiéniáról, s minden olyan témáról, amelyről nem hallhattak sokat addig az orvosoktól hallgatói. A doktornő könnyebben találta meg a hangot a női hallgatóságával. Felvilágosító előadásait esténként a napi munka után tartotta olyan helyiségekben, ahova a dolgozó nők szívesen elmentek, szütyenkezés nélkül beszélhettek ún. „női” témákról: *„A Feministák Egyesületének egészségtani tanfolyamán Steinberger Sarolta dr., gyakorló-orvos szombaton, január 20-án este hetedfél órakor folytatja előadásait a Közgazdasági Társaság termében (IV., Ferenciek-tere 4.) Ezúttal az anyaság higiéniájával foglalkozik.”*⁶⁸ – hirdette előadását 1906-ban a *Budapesti Hírlap*.

12. kép – A Magyar Nők Közmívelődési Körének zsúrjáról

A Magyarország a doktornő egészségtani előadásaira hívta fel a figyelmet: *„Steinberger Sarolta dr. gyakorló-orvos január hó 27-én szombaton este fél 7 órakor fejezi be a Feministák Egyesületében nők számára tartott tanfolyamát a Közgazdasági Társaság termében. (IV., Ferenciek tere 4. em. balra.)”*⁶⁹ A női élet funkciójáról pedig 1907-ben tartott előadást.⁷⁰

A női funkciókkal foglalkozó előadások mellett társadalmi női szerepekkel, tanulás-sal, munkeroőpiaci megjelenéssel, jogi és politikai nézetekkel, szervezkedéssel is foglalkoztak ezek az előadások, így a felelős, társadalomba integrálódott nőtípusok széles skáláját tárták a hallgatóság elé. A Magyar Nők Közmívelődési Körének tagsága a megalakulástól kezdve igen aktív munkát végzett. Az 1910-es tudományos előadás-sorozatot a munkás-egyesületek számára rendezték január 21-én, pénteken este 20 órakor. Az előadók és az előadások a következők voltak: Somogyi Béla: *A nő az iskolában*; Kunfi Zsigmond: *A nő és a választójog*; Weltner Jakab: *A külföldi munkásnőmozgalom*; Ladányi Ármin: *A nő jogi helyzete*; Pfeifer Sándor: *A nő és a szövetkezeti mozgalom*; Steinberger Sarolta: *A nő egészségtana* (ez utóbbi csakis nők számára szólt); Gárdos Mariska: *A szocializmus*; Stein Fülöp: *Az idegbetegség megelőzése*.⁷¹

1912-ben a Nőtisztviselők Országos Egyesületében a XIV. rendes közgyűlés alkalmával a Kereskedelmi és Iparkamara helyiségében a munkahelyi higiéniáról tartott előadást Steinberger Sarolta, a tagok élénk részvétele mellett. Képviseltette magát a közgyűlésen a Magántisztviselők Országos Szövetsége is. Gergely Janka elnöki megnyitójában kiemelte azokat az érdekes jelenségeket, melyek a tisztviselők szervezkedése terén a közelmúltban észlelhetők voltak. Azután Wilhelm Szidónia, az egyesület titkára terjesztette elő a választmány jelentését. Steinberger Sarolta előadása pedig az irodahelyiségek higiéniájáról szólt.⁷²

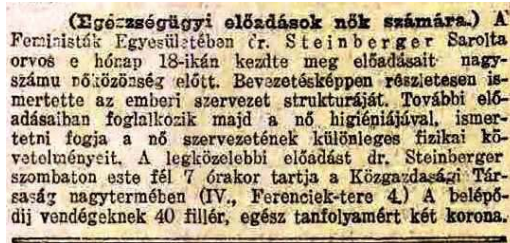
⁶⁸ A Feministák Egyesületének egészségtani... *Budapest Hírlap*, 1906. január 20. 12.

⁶⁹ Egészségtani előadások nők számára. *Magyarország*, 1906. január 21. 11.

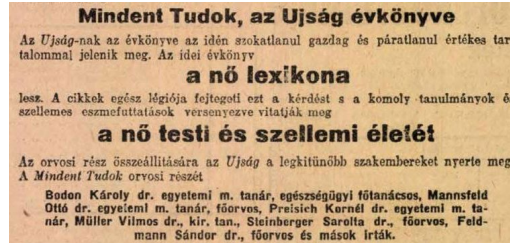
⁷⁰ Egészségügyi előadások munkásoknak. *Népszava*, 1907. január 17. 9.

⁷¹ A munkásnőegyesület tudományos előadás-sorozatát rendez... *Népszava*, 1910. január 21. 10.

⁷² Az irodahelyiségek higiéniája. *Világ*, 1912. április 26. 11.

13. kép – Egészségügyi előadások nők számára

14. kép – Mindent Tudok-előadások

1913-ban Budapesten tartották meg a Nők Világkongresszusát, melynek szervezésében aktívan részt vettek a női egyesületek, feministák, és mint előkészítő-bizottság, meghatározták a kongresszus munkaprogramját.⁷³

A nők iskolázásának kérdéséről előadás-sorozatot szervezett a Feministák Egyesülete 1925-ben, ahol többek között a közegészségügyi és szociális munkára való képzésről is beszéltek. Míg Ibrányi Alice az ápolónők képzésével foglalkozott, addig Steinberger Sarolta a bábaképzést tárgyalta. Lukács Sarolta a család gondozásáról, Göttl Mária pedig a pártfogó tisztviselőknők képzéséről tartott előadást.⁷⁴

1928-ban *Az Ujság* sorozatot indított felvilágosító témában az olvasók számára, a legjobb szakembereket szerződtette, így Steinberger doktornő is számos cikket írt.⁷⁵

Önvallomás

Nem tudjuk, hogy a háborút, a vészkorszakot hogyan vészelte át, erre 1962-ben így emlékezett: „A háború alatt leégett a lakásom, és mindenemmel együtt elégték a korábbi levelek is. A napokban Amerikából kaptam levelet egykori betegemtől. Megtudta a címemet és írt. (...) Egyedül vagyok, teljesen egyedül. A háború alatt mindenem és mindenkim elveszett.”⁷⁶

Munkájáról és a tudomány fejlődéséről is beszélt a vele készült interjúbán: „[N]em is lehet egy napon említeni a század eleji gyermekhalandóság számát a maival. Persze nemcsak az orvostudomány fejlődése játszott ebben szerepet. Emlékszem rá, a kilencszázas évek elején gyakran előfordult, hogy be sem engedtek a lakásba a szülést levezetni: irtóztak az orvostól. Sok családhoz meg el sem jutott az orvos, különösen vidéken. Kevesen voltunk. (...) Már gyerekkoromban is hittek a kezem gyógyító erejében.”⁷⁷

A háború után visszavonult Pesthidegkútra. Később megkapta az arany-, gyémánt- és vasdiplomáját is. Egy vele készült interjúbán beszámolt elég szűkös életéről, különösen a nyugdíjas koráról: „A nyugdíjamból [élek], szerényen. Ha nem lennék egyedül, persze más lenne a helyzet. De az én koromban már fizetni kell a mosásért, a főzésért, mindenért. De hát összehúgom kissé magam, egész életemben irtóztam a fénycsőztől. Persze, nehogy azt higgye, hogy az ember, így én is, nem vágyik többre, jobbra...”⁷⁸ Utolsó pillanatig olvasott, fejlesztette és művelte magát, lépést tartott a szakirodalommal. Végül teljesen magányosan halt meg 1966-ban.

⁷³ A nők világkongresszusa. Háromezer külföldi Budapest. *Magyarország*, 1913. június 14. 4.

⁷⁴ A nők iskolázásának kérdéséről. *Az Ujság*, 1925. január 10. 9.

⁷⁵ Mit kap Ön... *Ujság*, 1928. december 8. 42.

⁷⁶ SZABÓ László: A doktor néni. *Népszabadság*, 1962. október 9. 6–7.

⁷⁷ SZABÓ László: A doktor néni. *Népszabadság*, 1962. október 9. 6–7.

⁷⁸ SZABÓ László: A doktor néni. *Népszabadság*, 1962. október 9. 7.

Az első magyar orvosnő

15–16. kép – 100 éves emlékezés

17. kép – Steinberger Sarolta sírja a Kozma utcai zsidó temetőben (5B-7-10).

KÉPJEGYZÉK

1. kép *A zsidó honvéd.* Népszínmű. Forrás: *Színházi Hét*, 1910. február 3. 36.
2. kép Dr. Steinberger Sarolta. Forrás: RADNÓTI 2012. (<http://rabbi.zsinagoga.net/2012/11/26/a-legujabbkori-sara-elete-az-eletet-ado-eletmesek-xv>) [2020.06.25.]
3. kép Dr. Steinberger Sarolta. Forrás: RADNÓTI 2012. (<http://rabbi.zsinagoga.net/2012/11/26/a-legujabbkori-sara-elete-az-eletet-ado-eletmesek-xv>) [2020.06.25.]
4. kép Gyakornoki megválasztás. Forrás: *Hivatalos Közlöny* 1901. 825.
5. kép Visk: várhegy gyógyfürdő, gyógyforrás, fürdő épület, igazgatói lak és iroda. Forrás: (<https://www.darabanth.com/hu/gyorsarveres/241/kategoriak-Kepeslapok/Karpatalja-200009/Visk-Varhegy-gyogyfurdo-gyogyforras-Furdo-epulet-Igazgatoi-lak-es-iroda-spa-direc-II1124943/>) [2020.06.25.]
6. kép Gynekológus estek. Forrás: *Orvosi Hetilap Gynaekologia* melléklete (1902):1. 19.
7. kép A Budapesti Orvosi Casinoba való belépés elutasítása. Forrás: *Független Magyarország*, 1904. január 10. 9.
8. kép *Gondatlan emberöléssel vádolt főorvosnő.* Forrás: *Új Nemzedék*, 1937. október 27. 9.

9. kép Orsós professzor véleménye. Forrás: *Magyarország*, 1937. október 27. 14.
10. kép Dr. Steinberger Sarolta felmentése. Forrás: *Friss Újság*, 1938. december 24. 5.
11. kép Felhívás a víz- és gyógyvízrészvény jegyzésére. Forrás: *Budapesti Hírlap*, 1938. augusztus 18. 25.
12. kép A Magyar Nők Közmívelődési Körének zsúrájáról. Forrás: Fotó: Sorger Sándor, *Vasárnapi Újság*, 1906. január 21. 45.
13. kép *Egészségügyi előadások nők számára*. Forrás: *Pesti Napló*, 1905. november 24. 15.
14. kép Mindent Tudok-előadások. Forrás: *Újság*, 1928. december 8. 42.
15. kép 100 éves emlékezés. Forrás: *Magyar Ifjúság*, 1965. december 17. 4.
16. kép 100 éves emlékezés. Forrás: *Szabad Föld*, 1985. szeptember 14. 7.
17. kép Steinberger Sarolta sírja a Kozma utcai temetőben. Forrás: RADNÓTI 2012. (<http://rabbi.zsinagoga.net/2012/11/26/a-legujabbkori-sara-elete-az-eletet-ado-eletmesek-xv>) [2020.06.25.]

SAJTÓFORRÁSOK

Az Újság, 1911, 1925
Budapesti Hírlap, 1892, 1896, 1903, 1906, 1911, 1938
Budapesti Napló, 1900
Fővárosi Közlöny, 1902
Független Magyarország, 1903, 1904
Friss Újság, 1938
Gyógyszerési Hetilap, 1896
Hivatalos Közlöny, 1901
Magyar Ifjúság, 1965
Magyarország, 1901, 1906, 1911, 1913, 1937
Népszabadság, 1962
Népszava, 1907, 1910
Orvosi Hetilap, 1902
Pécsi Napló, 1900
Pesti Hírlap, 1903, 1907, 1911
Pesti Napló, 1903, 1905
Szabad Föld, 1985
Színházi Hét, 1910
Új Nemzedék, 1937

Ujság, 1928

Vasárnapi Ujság, 1906

Világ, 1911, 1912

FORRÁSOK

- BUDAPESTI CZIM- ÉS LAKÁSJEGYZÉK 1910 *Budapesti Czim- és lakásjegyzék. 22.* (1910) 306.
- MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA 1895 A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1895. évi 65.719. szám alatt a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett rendelete, a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphetése tárgyában. *Magyarországi rendeletek tára* 29. (1895.) 1680–1686.
- MIHÓK-FÉLE MAGYAR COMPASS 1896 *Mihók-féle Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv* 24. Szerk. GALÁNTAI NAGY Sándor (1896):1.

IRODALOM

- CLEMENT 2018 CLEMENT, Grace: *Care, Autonomy, and Justice: Feminism and the Ethic of Care*. Routledge, 2018.
- FORRAI 2019a FORRAI Judit: Dr. Kunvári Bella, a modern fogorvosnő, műgyűjtő, kultur-mozgalmár, polihisztor, múzsa. *Kaleidoscope* (2019):18. 279–290. (<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=474>) [2020.03.29.]
- FORRAI 2019b FORRAI Judit: Orvosnők társadalmi és szakmai szelekciójának ontológiája. A kezdet. *Kaleidoscope* (2019):19. 32–58. (<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=498>) [2020.03.29.]
- GYÁNI 1984 GYÁNI Gábor: A bábától az orvosnőig. *História* 6. (1984):1. 31–34.
- HAWKESWORTH 2006 HAWKESWORTH, Mary E.: *Globalization and Feminist Activism*. Lanham, 2006.
- JEFFERSON – BLOOR – MAYNARD 2015 JEFFERSON, Laura – BLOOR, Karen – MAYNARD, Alan: Women in medicine: Historical perspectives and recent trends. *British Medical Bulletin* 114. (2015):1. 5–15.
- JOBST 2000 JOBST Ágnes: Emancipáció és orvoslás. *Lege Artis Medicinae* 10. (2000):2. 171–174.
- KAPRONCZAY 1997 KAPRONCZAY Károly: Hugonnai Vilma emlékezete. *Orvosi Hetilap* 138. (1997):48. 3060–3061.

- KARÁDY 2013 KARÁDY Viktor: Kolozsvár, mint iskolaváros a Kárpát-medence elitképzési piacán. In: *140 éves a kolozsvári magyar nyelvű egyetemi oktatás*. Szerk. BATIZ Enikő – NAGY László – SOÓS Anna. Kolozsvár, 2013. 237–244.
- KÉRI 2019 KÉRI Katalin: Viták az orvosnők képzéséről a XIX. század második felében. *Orvosi Hetilap* 160. (2019):47. 1881–1884.
- LORBER 1984 LORBER, Judith: *Women Physicians: Careers, Status, and Power*. New York, 1984.
- MAGYAR 2018 MAGYAR László András: Egy vitéz doktor. *Kaleidoscope* (2018):17. 100–104. (<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=418>) [2020.03.27.]
- ORSÓS 1937 ORSÓS Ferenc: *Európa biológiai veszélyeztetettségének leküzdése. MONE 1936. XII. 12. tartott közgyűlésén*. Budapest, 1937. (Klny. MONE)
- ORSÓS 1942 Orsós Ferenc felszólalása az országgyűlés felsőházának 49. ülésén, 1941. július 18. In: *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója*. II. kötet. Budapest, 1942. 296.
- PELLE 2018 PELLE János: A magyar orvostársadalom és a „végső megoldás”. *Életünk* 56. (2018):5–6. 118–144.
- PÉTER H. 2018 PÉTER H. Mária: Nők az egyetemen. Az első okleveles orvosnők és gyógyszerésznők a budapesti felsőoktatásban és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. *Erdélyi Múzeum-Egyesület* 80. (2018):1. 137–151. (<https://eda.eme.ro/xmlui/handle/10598/30921>) [2020.03.27.]
- RADNÓTI 2012 RADNÓTI Zoltán: *A legújabbkori Sára élete – Az életet adó – (Életmesék XV.)* (<http://rabbi.zsinagoga.net/2012/11/26/a-legujabbkori-sara-elete-az-eletet-ado-eletmesek-xv/>) [2020.06.25.]
- RISKA 2001 RISKA, Elianne: *Medical Careers and Feminist Agendas: American, Scandinavian, and Russian Women Physicians*. New York, 2001.
- SZÖGI 1986 SZÖGI László: A nők egyetemi tanulmányainak kérdése a Budapesti Orvostudományi Karon 1896–1926. *Orvostörténeti Közlemények* 32. (1986):115–116. 139–142.

VISSZAPILLANTÓ

Méreg Martin

Bábaképző intézettől a szülészeti klinikáig

Velits Dezső szerepe az Erzsébet Tudományegyetem pozsonyi korszakában

Az 1912-ben Pozsonyban alapított, de 1923-ban Pécsre költözött Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Tanszékének megnyitó előadását Scipiades Elemér tartotta *Emlékezés Velits Dezsőről*¹ címmel 1924. október 24-én. Velits Dezső volt ugyanis az, aki Pozsonyban a bábaképző intézet továbbfejlesztésével 1914-ben létrehozta a Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikát. Az első világháború miatt az orvosi képzés azonban csak 1918 őszén indulhatott el, és mindössze három szemesztert tudtak megtartani. Miután a csehszlovák állam 1919 szeptemberében lefoglalta az egyetemet, Velits pályafutása egyik pillanatról a másikra kettétört. Súlyosbodó betegsége miatt már nem tudta tanártársait követni Budapestre. 1921-ben Pozsonyban halt meg. A tanszéki utód, Scipiades Elemér 38 oldalas előadásának szövege azonban nem egyszerű emlékezés, hanem Velits tudományos munkáinak ismertetése, amely életművén keresztül egyben a szüléset és nőgyógyászat előző évtizedekben végbement fejlődését is felvázolta, és kijelölte azokat az alapokat, amelyekre építve a tanszék a Velits által elkezdett munkát folytatni tudta.

Velits Dezső 1860. április 23-án² született Kolozsváron. Édesapja Velits Lajos mérnök, édesanyja Hints Berta. Középiskoláit szülővárosában, az evangélikus algimnáziumban, majd az unitárius főgimnáziumban végezte. Érettségi után a budapesti egyetem orvoskarára iratkozott be, de közben néhány szemesztert (2–6.) a kolozsvári egyetemen végzett. 1882-ben, harmadéves orvostanhallgató korában a kolozsvári egyetem élet- és szövettani intézetében végzett kutatásai alapján jelentette meg *A szénsav és az éleny hatása az emlős-szív működésére* című dolgozatát. Budapestre visszatérve nagy hatással voltak rá Kézmárczky Tivadar szülészeti és nőgyógyászati előadásai, aki Semmelweis tanait nemcsak előadta, de a gyakorlatban is eredményesen valósította meg. 1884 szeptemberétől díjas gyakornokként kezdett dolgozni Tauffer Vilmos alatt a II. Nőgyógyászati Klinikán. Felismerve, hogy szakmai tudását egy segédtudományban való alapos elmélyedéssel alapozhatja meg, két évet a Victor Babeş által vezetett kórszövettani intézetben töltött, ahol „a

¹ SCIPIADES 1925. Az előadás szövegének elektronikus elérhetősége: <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/emlekezés-velits-dezsorol-5169> [2021.04.16.]

² Velits Dezső pontos születési dátumát illetően különböző adatokat találhatunk: a *Magyar Életrajzi Lexikon* (MÉL: Velits Dezső – <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> [2021.03.01.]), Szabó Pál 1940-es egyetemtörténeti monográfiája (SZABÓ 1940. 1018.) és – utóbbi nyomán – a Pécsi Egyetemi Almanach (PEA: Velits Dezső – <https://almanach.pte.hu> [2021.03.01.]) szerint 1860. április 28-án született. Scipiades szerint viszont április 23-án. Scipiades Limbacher Rezső *Lászlófalvi Velits Dezső* című különlenyomatára hivatkozva írta, hogy „*Lászlófalvi Velits Dezső, mint arról a kolozsvári evangélikus egyházi könyvek IV. kötetének 101-ik lapja tanuskodik (...) Kolozsvárott, 1860. április 23-án született.*” (SCIPIADES 1925. 4.) A Velitsről legújabbban megjelent életrajz szerzője, Kiss László is ezt a dátumot fogadja el Scipiades adataira hivatkozva (Kiss 2005. 772.).

nőgyógyászatnak akkoriban leginkább igényelt segédtudományában, a kórszövettanban”³ képezte magát. 1886-tól kezdve folyamatosan jelentek meg a petefészek-daganatokkal kapcsolatos publikációi,⁴ amelyekben a feltárt klinikai észleléseket kivétel nélkül szövettani vizsgálataira alapozta.⁵ Munkája elismeréseképpen 1887-ben második, majd első tanársegéddé nevezték ki, 1890-ben pedig Tauffer kezdeményezte Velits magántanári kinevezését a „Bevezetés a szülészetbe és nőgyógyászatba” című tárgykörből. A habilitáció végül saját kérésére elmaradt, mert közben elnyerte a pozsonyi bábaképző intézet igazgatói pozícióját.⁶ Bár egyetemi karrierje ezzel látszólag véget ért, Velits 14 évnyi gyógyító, oktató és kutató munkája eredményeképpen elérte, hogy ebből a bábaképző intézetből alakulhasson meg az Erzsébet Tudományegyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikája.

1. kép – Velits Dezső

A pozsonyi bábaképző intézet 1873-ban jött létre a városi közkórház 13 ágygal rendelkező szülészeti osztályán Ambró János igazgatótanár vezetésével. Az osztályon azonban a visszatérő gyermekágyiláz-járványok miatt a felvételt 1876-ban megszüntették. Az elméleti képzést a kórházzal szomszédos épületben bérelt két szobában folytatták. A szülészetre jelentkező nőket a városi bábák lakásán szállásolták el, itt folytak le a szülések a növendékek jelenlétében. Ezen az állapoton kívánt javítani Ambró, amikor *A pozsonyi orsz. közkórház és bábaképezde hiányai* címen 1880-ban röpiratot nyújtott be a Belügy-minisztériumhoz és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz. A röpirat hatására a vallás- és közoktatásügyi miniszter utasította Ambrót, hogy tegyen javaslatot az intézet

³ SCIPIADES 1925. 7.

⁴ SCIPIADES 1925. 6–8.

⁵ RAVASZ 1983. 36.

⁶ SCIPIADES 1925. 17.

számára alkalmas épület bérlésére vagy építésére. Végül új épület felépítése mellett döntöttek; Pozsony szabad királyi város törvényhatósági bizottsága egy 900 négyszögöl területű telket adott át az egykori Pálffy-kert helyén, az építési költségeket pedig hosszú lejáratú állami kölcsönből fedezte a város. Az építkezés 1883-ban kezdődött, az új épületet 1885 januárjában adták át. Az intézet berendezése fokozatosan történt, 1890-ben csak a szülészeti működtött, a második emelet helyiségei pedig üresen álltak. Velits ebben az állapotban vette át az intézet vezetését.⁷

Ambró János, aki a szlovák és magyar nyelven egyaránt megjelent *Szülészeti tankönyv bábák számára* szerzője volt, csak szülész volt, nőgyógyászattal egyáltalán nem foglalkozott. A nőgyógyászat iránt mind a betegek, mind pedig a város gyakorló orvosai bizalmatlanok voltak.⁸ Velits ezen az állapoton kívánt változtatni, amikor engedélyt kért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, hogy az intézetben – Tauffer Vilmos klinikájának mintájára – a szülészeten túl nőgyógyászati tevékenységet is folytathasson. Indoklása szerint a bábaképzés is akkor lehet sikeres, ha a növendékek a két területet egymással összefüggésben tanulhatják. A minisztérium a kért engedélyt megadta, ezért az intézetbe 1890 októberétől már nőgyógyászati betegeket is felvettek, ezen kívül ingyenes nőgyógyászati rendelőt is hirdettek. Velits tovább folytatta az 1885-ben átadott épület korszerűsítését hideg- és melegvízes-blokkok kiépítésével, műtők, rendelőhelyiségek, laboratórium kialakításával és új műszerek beszerzésével. 1895-ben már viszonylag modernebb körülmények között 45 ágyon folyt a betegellátás és a gyakorlati képzés.⁹

Miközben a városban elsőként biztosította a nőgyógyászati ellátást, tovább folytatta szervező munkáját: arra hivatkozva, hogy az országos szülésznői tanintézetek ideiglenes szabályzata szerint „a tananyag szaporítása és a bábák kiképzésének tökéletesbítése végett a szülésznői tanodákkal poliklinicum áll kapcsolatban”,¹⁰ 1891 júliusában memorandumot nyújtott be Pozsony város tanácsához, hogy engedélyezze és támogassa egy szülészeti poliklinika megszervezését. A poliklinika a klinika egy sajátos formáját jelentette a korszakban, amelynek keretében a gyógyítást és oktatást nem egy adott épületben végezték, hanem a beteg lakásán: „A poliklinika igazi jelentősége az, hogy tanítási szempontból a tanár vagy tanársegéd orvostanhallgatókkal szegény betegeket lakásukon felkeres és ott rendes kezelés alá vesz.”¹¹ A város végül 50 forinttal járult hozzá az intézet működéséhez.¹² A poliklinika a gyakorlatban úgy működött, hogy ha hívás érkezett, az eset ellátására egy tanársegéd két bábánövendék kíséretében a város bármely pontjára kivonult.¹³

Bár az új intézménynek a helyi orvosok nem sok jövőt jósoltak, Velits 1899-ben megjelent cikkében már beszámolhatott *A pozsonyi m. kir. bábaképezdével kapcsolatos „szülészeti poliklinikum” első hat és fél évi működéséről*. Az intézmény létrehozásának okai között említette a humanista elveket, hiszen az intézmény a szegény nőknek kínált szakszerű, ingyenes ellátást: általában azok vették igénybe, akik nem tudták az orvost megfizetni. A

⁷ SCIPADES 1925. 17–18.

⁸ KISS 2004. 1384.

⁹ SCIPADES 1925. 18–20.

¹⁰ Idézi SCIPADES 1925. 19.

¹¹ PNL 1895. X. kötet. 633–634. *Klinika* szócikk.

¹² SCIPADES 1925. 19–20.

¹³ KISS 2004. 1385.

beszámoló szerint az 1891. október 21. és 1898. június 8. között eltelt hat és fél évben 700 esethez vonultak ki. Az intézmény társadalmi szerepe a beszámoló statisztikai elemzésében is tükröződik; legnagyobb arányban a város szegényebb kerületeibe hívták őket, leginkább iparos, kisiparos, napszámos nejéhez vagy hajadon gyári munkásnőkhöz. Az alapítás másik fontos indítéka a bábaképzés színvonalának emelése volt. Velits szerint a hat és fél év alatt előfordult összes esetet 890 bábatanuló képzéséhez használták fel. Mivel általában komplikáltabb szülésekhez hívták őket, az esetek 58%-ában kisebb-nagyobb műtétekre is sor került. A beavatkozások típusainak részletes bemutatása arról árulkodik, hogy az intézmény valóban nagy szerepet tölthetett be a bábák gyakorlati képzésében.¹⁴

A gyógyítás mellett Velits a kutatómunkát is folytatta, publikációi folyamatosan jelentek meg, többek között az *Orvosi Hetilap*, a *Gyógyászat*, a *Zeitschrift für Geburtshilfe und Gynäkologie* és a *Zentralblatt für Gynäkologie* című szakfolyóiratokban. A petefészek betegségei mellett érdeklődése kiterjedt a szülészetre és a nőgyógyászatra egyéb kérdéseire is. Foglalkozott például a szülés után fellépő vérzésekkel, a magzatburok visszamaradásával, a csontlágylúlas gyógyításával és a császármetszés irányelveivel.¹⁵ Tanulmányai gyakran az intézetben előforduló esetekből, illetve azok elemzéséből indultak ki, egyfajta klinikai jelleget adva az intézetnek. Annak ellenére, hogy felbecsülhetetlen értékű munkát végzett Pozsonyban, Velits nem érte be egy vidéki bábaképző intézet igazgatójának szerepével. A kezdetektől egyetemi tanári ambíciói voltak; már 1892-ben benyújtotta pályázatát a kolozsvári egyetem szülészeti tanszékére, de az állást végül nem ő kapta meg. 1902-ben a pesti egyetemen a Kézmárszky halálával megürült tanszékre pályázott eredménytelenül, 1906-ban pedig a minisztérium utasította vissza a nyilvános rendes tanári cím elnyerésére vonatkozó kérelmét. Ezekért a visszautasításokért valószínűleg csak kevésbé kárpótolta az 1909-ben elnyert királyi tanácsosi cím.¹⁶

Ilyen irányú reményei akkor éledtek újjá, amikor 1912-ben a harmadik egyetem létrehozásáért folytatott évtizedes küzdelem eredményeképpen törvény született két új egyetem alapításáról, amelyek közül az egyiknek Pozsony városa adhatott otthont.¹⁷ Velits még ebben az évben megjelentette *Huszonegy év tapasztalásai a pozsonyi m. kir. Bábaképezdébe elhanyagoltan beszállított szülési esetekből* című tanulmányát az *Orvosképzés* című lapban. Ebben felhívta a figyelmet arra, hogy az orvostanhallgatók gyakorlati képzése nem megfelelő színvonalú, ami intézete halálozási adataiban is tükröződik. Ezért ezen a területen gyors intézkedéseket várt a döntéshozóktól. Itt volt ugyanis számára a lehetőség, hogy intézetéből klinika, belőle pedig egyetemi tanár válhasson. Munkássága elismeréseként 1913-ban Ferenc József magyar királyi udvari tanácsosi címet adományozott neki, 1914-ben pedig nyilvános rendes tanárrá nevezték ki a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Tanszékére. Ezzel együtt az Orvostudományi Kar megnyitásaig – amelyre csak 1918 áprilisában került sor – az állami kórház igazgatói teendőit is el kellett látnia.¹⁸ Az általa irányított bábaképző intézetből 1914 januárjában alakult meg a Szülő- és Nőbeteg Klinika.

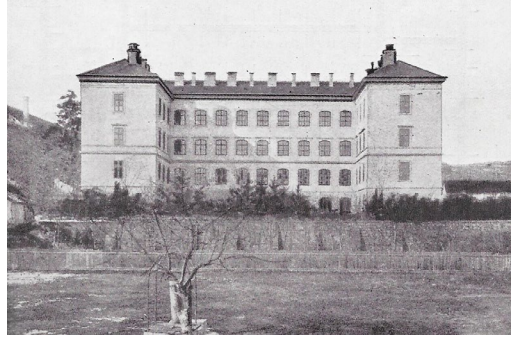
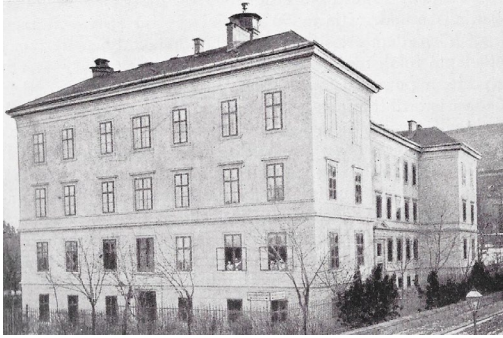
¹⁴ VELITS 1899. 44–54. Az intézet történetéhez részletesebben lásd: VELITS Dezső: *A pozsonyi m. kir. bábaképezde 1873–1895 között*. Pozsony, 1896.

¹⁵ RAVASZ 1982. 36.

¹⁶ SCIPADES 1925. 27–32.

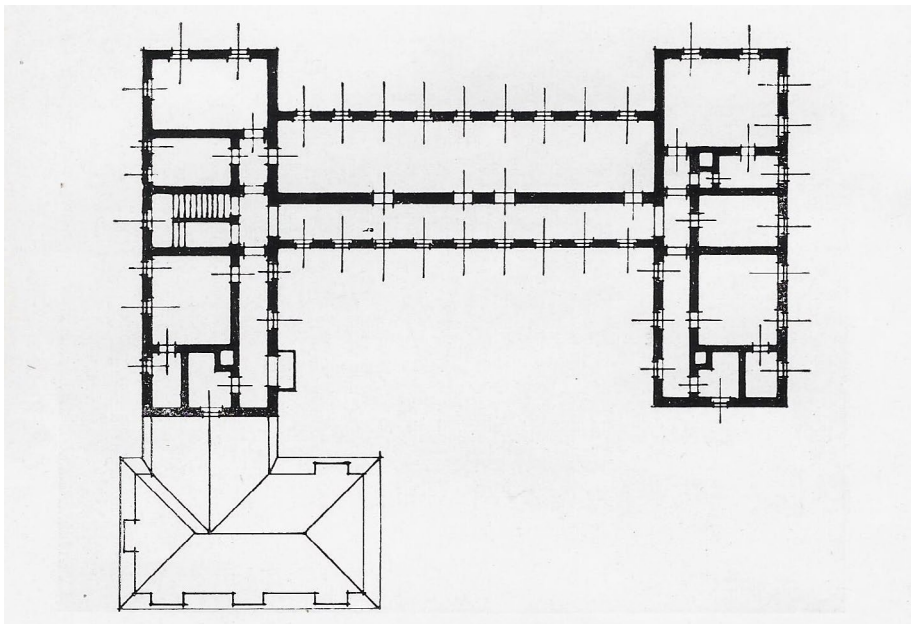
¹⁷ RAVASZ 1983. 2–10.

¹⁸ SCIPADES 1925. 33–34.

2-3. kép – A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem pozsonyi Szülő- és Nőbeteg Klinikája és hátsó homlokzata

Az Orvostudományi Kar az első világháború miatt azonban csak 1918 októberében kezdhetette meg tényleges működését. A köztes idő alatt Velits azon dolgozott, hogy intézetét az egyetemi oktatás céljainak megfelelően szervezze át. Az épület bal szárnyára egy teljesen új épületrészt húzatott fel, amelynek pincehelyiségeiben mosókonyha, kazánház, raktárak, míg alacsony földszintjén főzőkonyha, étkezők és a bábánövendékek internátusa kaptak helyet. Magasföldszintjén aszeptikus műtőt, röntgenkamrát és betegszobákat rendezett be.¹⁹ Közben több publikációja is megjelent, közöttük olyanok is, amelyek a háború hatásaival foglalkoztak: *Védekezés háború idején a fertőző betegségek ellen* (Pozsony, 1915), *A háború befolyásáról a szülők sorsára* (*Gyógyászat*, 1918). 1916-ban jelent meg Tauffer Vilmos és Tóth István szerkesztésében *A nőgyógyászat kézikönyve* című tankönyv, amelyben ő írta *A meddőségről* és *A petefészkek betegségei* című részt.²⁰

4. kép – A klinika vázlatos alaprajza az utóbb készített pótépületszárnyal

¹⁹ SCIPIADES 1929. 4-6.

²⁰ SCIPIADES 1925. 34-35.

A klinikán az oktatómunka 1918. október 7-én kezdődött Velits ünnepélyes székfoglaló előadásával, amelyet az intézet történetéről és Semmelweis Ignác munkásságáról tartott.²¹ Velits negyedéves medikusokat oktatott heti öt napon, másfél órában szülészeti és nőgyógyászat tantárgyból.²² A karon a világháborút követő összeomlás miatt azonban csak három félévet tudtak megtartani: az 1918/19-es tanév két szemeszterét és 1919 nyarán a háborúból visszatért hallgatók számára indított ún. háborús félévet. Scipiades Elemér adatai szerint a klinikán 1918. július 1-jétől 1919. szeptember 22-ig a szülészeti osztályon 597, a nőgyógyászati osztályon 254, az ambulancián 3733 esetet láttak el, miközben 49 hallgatónak 119 előadást tartottak és 17 jelöltet le is szigorlatoztattak.²³

5. kép – Az egyetem orvosi kara. Pozsony, 1918. Velits Dezső az alsó sorban balról a 8. helyen látható

A csehszlovák hadsereg 1919. január 1-jén szállta meg Pozsonyt. A nehézségek ellenére kezdetben az egyetem tovább működhetett, de miután a prágai nemzetgyűlésben elhatározták egy új, csehszlovák egyetem létrehozását, az Erzsébet Tudományegyetem sorsa is megpecsételődött. A csehszlovák hatóságok szeptember 22. és 25. között lefoglalták az egyetem épületeit.²⁴ A Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika lefoglalására szeptember 23-án, a délutáni órákban került sor.²⁵ Ez az esemény kettétörte Velits Dezső pályáját, mindent, amit hosszú évek kitartó munkájával felépített; a bábaképzőből kifejlődő klinikát, az egyetemi tanári állását egy pillanat alatt elvesztette. Miközben tanártársai és a hallgatók Budapestre menekültek, hogy ott működtessék tovább az egyetemet, Velits Pozsonyban maradt. A veszteségek lelkileg annyira megtörték, hogy egészségi állapota hirtelen romlani kezdett. A kortársak ezeken a tényeken túl már csak az 1921. február 7-én bekövetkezett halálát jegyezték fel.²⁶ Hatvanéves volt ekkor.

²¹ SCIPIADES 1929. 6.

²² TANREND 1918. 15.

²³ SCIPIADES 1929. 6–7.

²⁴ RAVASZ 1983. 48–49.; POPÉLY 2001. 388–390.

²⁵ SZABÓ 1940. 41–42.

²⁶ SCIPIADES 1925. 36–37.; SZABÓ 1940. 51.

Ha az újrakezdésben tevőlegesen már nem is tudott részt venni, a Pécsre költözött Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karán a Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika részben az ő örökségére építve kezdte újra működését. Ezt fejezte ki Scipiadés Elemér, amikor így kezdte tanszékének megnyitó előadását: „*Úgy véltem ezért, Karom szellemét abban a történelmi pillanatban, midőn az Erzsébet egyetem orvosi facultásán a szülészeti tanszék, Pécsen, legelső előadását tartja meg, méltóbban nem szolgálhatom, mint azzal, hogy ezt a megnyitó előadást az ezen Karból ma még egyedül elhalt tanár s tanszékemen, még pozsonyi működése idején, közvetlen elődöm, Velits Dezső emlékének szentelem.*”²⁷

FŐBB MŰVEI:²⁸

A szénsav és éleny hatása az emlős-szív működésére. Kolozsvár, 1882.

A pozsonyi m. kir. bábaképezde 1873–1895 között. Pozsony, 1896.

A pozsonyi m. kir. bábaképezdével kapcsolatos „szülészeti poliklinikum” első hat és fél évi működése. In: *A pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei 1897–98.* Pozsony, 1899. 44–54. (X. kötet)

A rákos méh teljes kiirtásáról. *Verhandlungen des Vereins für Natur- und Heilkunde zu Pressburg.* 1900. 124–126.

A symphyseotomiáról. *Verhandlungen des Vereins für Natur- und Heilkunde zu Pressburg.* 1904. 155.

Über histologische Indizien des Chorioepithelioma „benignum”. *Zeitschrift für Geburtshilfe und Gynäkologie*, 1904. (52. kötet, 2. füzet)

Ovariectomia a terhesség alatt. *Verhandlungen des Vereins für Natur- und Heilkunde zu Pressburg.* 1905. 84–96.

Az ovariectomia eredményeiről. Budapest, 1906.

A máj- és vese-echinococcus a nőgyógyászat körében. Budapest, 1906.

Védekezés háború idején a fertőző betegségek ellen. Pozsony 1915.

A meddőségről. In: *A nőgyógyászat kézikönyve I.* Szerk. Tauffer Vilmos – Tóth István. Budapest, 1916. 614–618.

A petefészek betegségei. In: *A nőgyógyászat kézikönyve II.* Szerk. Tauffer Vilmos – Tóth István. Budapest, 1916. 620–710.

²⁷ SCIPIADES 1925. 3.

²⁸ Műveinek teljesebb listáját lásd: SZABÓ 1940. 1020–1021.

KÉPJEGYZÉK

1. kép Velits Dezső. Forrás: SCIPIADES 1925.
- 2–3. kép A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem pozsonyi Szülő- és Nőbeteg Klinikája és hátsó homlokzata. Forrás: SCIPIADES 1929. 4–5.
4. kép A klinika vázlatos alaprajza az utóbb készített pótépületszárnnyal. Forrás: SCIPIADES 1929. 6.
5. kép Az egyetem orvosi kara. Forrás: Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény

IRODALOM

- KISS 2004 Kiss László: Velits Dezső (1860–1821), a nőgyógyászat felvidéki úttörője, a pozsonyi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem első nőorvosánára. *Orvosi Hetilap* 145. (2004):26. 1383–1386.
- KISS 2005 Kiss László: T. Szerkesztőség! [Válasz dr. Vértés László észrevételeire]. *Orvosi Hetilap* 146. (2005):16. 772–773.
- MÉL 1994 *Magyar Életrajzi Lexikon*, Budapest, 1994. (<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>) (2021.03.01.)
- PEA *Pécsi Egyetemi Almanach*. (<https://almanach.pte.hu/>) [2021.03.01.]
- PNL *A Pallas Nagy Lexikona*. X. kötet. Budapest, 1895. 633–634.
- POPÉLY 2001 POPÉLY Gyula: A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem végnapjai az impériumváltás után. In: *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. Szerk. FISCHER Ferenc et al. Pécs, 2001. 379–394.
- RAVASZ 1983 RAVASZ János: *Pécsi Tudományegyetem 1923–1950*. Pécs, 1983.
- SCIPIADES 1925 SCIPIADES Elemér: *Emlékezés Velits Dezsőről*. Pécs, 1925.

- SCIPIADES 1929 SCIPIADES Elemér: A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem szülő- és nőbeteg klinikájának története. In: *Dolgozatok a m. kir. Erzsébet Tud. Egyetem szülő- és nőbeteg klinikájáról az Orvoskar 10 éves fennállásának alkalmából.* Kiad. SCIPIADES Elemér. Pécs, 1929. (A Magyar Királyi Erzsébet Tudomány Egyetem 1928–29. tanévi irataiból, 6.)
- SZABÓ 1940 SZABÓ Pál: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága.* Pécs, 1940.
- TANREND 1918 *A pozsonyi M. Kir. Erzsébet-Tudományegyetem tanrendje az 1918–19. tanév első felére.* Pozsony, 1918.
- VELITS 1899 VELITS Dezső: A pozsonyi m. kir. bábaképezdével kapcsolatos „szülészeti poliklinikum” első hat és fél évi működése. In: *A pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei 1897–98.* Pozsony, 1899. (X. kötet)

„Ha elég nyitottak vagyunk, sokat tanulhatunk pácienseinktől”

Beszélgetés Dr. Gáti Ágnes pszichiáterrel, pszichoterapeutával

Kérem, mutassa be családját, gyermek- és ifjúkorát! A családi hátterével – gondolom – egyértelmű volt, hogy orvosi pályára készül...

Beléptem a 70. életévembe, s szembesülök azzal, hogy bár legtöbbször gyorsnak tűnik az idő múlása, az életem bizony már történelem, szóval tartok tőle, hogy nem leszek rövid. Pécsi vagyok, itt születtem, nem éltem sehol máshol, legtöbbször szeretem is ezt a várost. Édesapám szülész-nőgyógyász volt,¹ és tudomásom szerint szakmájában az egyetlen akadémikus. Persze emögött rengeteg munka húzódott, abszolút munkamániás volt, nyilván ennek megvoltak az előnyei, a család számára pedig inkább a hátrányai. Furcsa, de jó érzés, hogy még ma is találkozom olyanokkal, akik örömmel említik, hogy nála születtek. Bonyhádi sváb családból jött legidősebb fiúként, még két húga volt. Lakatos nagyapám iparos családból származott, a szerteágazóan nagy családban volt például pék, de a bonyhádi cipőgyár egyik társtulajdonosa is. Az apai nagyszülők, ha nem is napi szinten, de azért jelen voltak az életünkben. Szerettük az öcsémmel az ott töltött nyári időket, a kalandokat az unokatestvérekkel. Nagyanyám egy igen határozott, mondhatni domináns, de ugyanakkor jó humorral megáldott asszonyság volt, aki ellentmondást nem tűrően, simán félresöpörte az öröket, amikor a gettóban lévő ismerőseinek ételmezt vitt (Bonyhádon jelentős számú zsidó lakosság élt). Nagyapám ezzel szemben igen jámbor ember volt, aki a lakatosmesterséget magas szinten művelte, kovácsoltvas kerítései művészeknek számítottak. A műhelye is a háznál volt, s mindig volt néhány inasa és egy-két segédje is. Emlékszem, a nagymama nagyon finomakat főzött, amit a gangon elhelyezett asztalon ettünk, a kihelyezett vasak szomszédságában. Apám születése előtt egy évvel nagyanyám egy kisfiúnak adott életet, aki csak néhány órát élt. Édesapám lett aztán nagyanyám szeme-fénye, büszkesége. A mai pszichoterapeuta fejemmel úgy gondolom, az, hogy apám igen ambiciózus volt és orvos lett, abban jelentős szerepe volt annak, hogy tudattalanul kárpótolni szerette volna nagyanyámat az elvesztett babáért. Ezt ma a pszichológia „helyettesítő gyermeknek” nevezi. Emellett persze az sem volt elhanyagolható, hogy nagyapám nyaranta bevonta a nehéz fizikai munkába, ez jelentős motiváció volt arra, hogy inkább a tanulást válassza.

1. kép – Dr. Gáti Ágnes (2018)

¹ Gáti István (1922–2007) szülész-nőgyógyász, endokrinológus és gyermeknőgyógyász szakorvos. Az orvostudományok kandidátusa (1965), az orvostudományok doktora (1975). A Magyar Tudományos Akadémia 1987-től levelező, 1993-tól rendes tagja.

Édesanyám tanító családból származott, Somogy megyéből kerültek Pécsre, a nagyapám itt tanított már, amikor anyám 13–14 éves volt. Az anyai nagymamámat nem ismertem, nagyon korán meghalt, édesanyám 14 éves volt, amikor nagyapámmal és két bátyjával anya nélkül maradt. Szüleim házasságában előbb én, aztán két évvel fiatalabb öcsém született. Születésünk után édesanyám otthon maradt, erre igen nagy szükség is volt, miután apám élete nagyobbik részét a klinikán töltötte, így az élet praktikus oldala és a gyereknevelés mind anyámra hárult, no meg néhány évig még anyai nagyapámat is gondoznia kellett. Apámra a gyereknevelésben nem nagyon lehetett számítani, ami fontos volt neki, hogy rendben menjenek a dolgaink, főként a tanulás. Ha azt kérdezem magamtól, mit hoztam otthonról, az a szorgalmas munka, a becsület és az igazság fontossága. Így idősödő fejjel nem biztos, hogy nem jártam volna jobban, ha a munka mindenekelőtt valóságát, a teljesítményorientáltságot kevésbé csepegtették volna belém. A saját gyerekeimnél ezt igyekeztem lazábbra venni, persze egyáltalán nem biztos, hogy ezt ők is így gondolják.

Így tehát én Pécsen nevelkedtem, az Alkotmány utcai gyakorló általános iskolába jártam, ami nem is volt olyan egyszerű, mert elég messze laktunk, a mostani Szigeti úti elméleti tömb környékén, és eleinte elég sok szorongással járt, hogy alsósként délutánonként kellett iskolába járni. Akkor nem volt divat, hogy kísérgessék a gyerekeket. Elvittek két napig, de utána már mentem egyedül, és hát gyalogolni kellett az Alkotmány, illetve az Ifjúság úton, ahol még nem volt meg a 400 ágyas klinika, hanem a Hadapródiskola fala, meg nagy zöld terület a mostani II-es Belklinika helyén, tehát egy elég vad tájon kellett esténként átmenni sötétben. A fantáziánkat beindította például az, hogy az egyik ajtó mögött, a romos házban egy boszorkány lakik, és akkor nagy kerülőket tettem, nehogy ott kelljen elmenni. Szóval így zajlott az általános iskola, amit alapvetően szerettem. Az első tanító nénim, Bóhm Márta meghatározó volt számomra. Ő arról nevezetes, hogy Stark András² – akit mindenki ismert – nagynénje volt. András édesanyja és Mártó (aki egyedül élt élete végéig) megjárta Auschwitzot, és utána Márta tényleg az egész életét a gyerekeknek és a tanításnak szentelte. Csak elsőben tanított, mégis egy olyan kapcsolat maradt köztem és Márta, sőt, közte és anyám között is, ami gyakorlatilag haláláig fennmaradt, még akkor is látogattam, amikor ágnak esett. A fiaimat is ő tanította írni és olvasni, szóval fontos volt számomra. Gimnáziumba a Nagy Lajosba kerültem angol tagozatra, ami akkor nagyon jó nevű és elit iskola volt. Előttünk két évvel kezdődött a fiú gimnázium koedukációja. Jó osztályunk volt, a mai napig elég gyakran, ahogy öregszünk, egyre sűrűbben próbálunk találkozni. Ott volt számomra három nagyon meghatározó tanár. A Nagy Lajosban – ezt a régi pécsiek tudják – az angol tagozat, meg a kémia–fizika volt kiemelkedő. Utóbbit Kromek Sándor³ vitte, ő ugyan tanított bennünket, szerettem is, de hát mi nem kémiasok voltunk. Az én osztályfőnököm Bécsy Tamás⁴, a jónevű irodalmár volt és nagyon fontos figura számunkra. Az angol tanárunk pedig Bognár József⁵ volt. Ők azért voltak alapvető személyek, mert teljesen másképp működtek, tanítottak, mint a legtöbb

² Stark András (1948–2017) pszichiáter, pszichoterapeuta, egyetemi oktató, a Baranya Megyei Kórház Mentálhigiénés Intézetének munkatársa (1977–) majd vezető főorvosa (1984–2012).

³ Kromek Sándor (1937–2019) kémia–fizika szakos gimnáziumi tanár, több tankönyv szerzője.

⁴ Bécsy Tamás (1928–2006) egyetemi tanár, színháztörténész, esztéta, kritikus, 1972-től az irodalomtudományok kandidátusa, 1978-tól az irodalomtudományok doktora.

⁵ Bognár József (1933–2015) nyelvtanár, nyelvész, egyetemi oktató, az alkalmazott és kontrasztív nyelvészet, pszicholingvisztika szakembere.

tanár, és emberileg is nagy hatással voltak ránk. Bécsy megszerettette velünk a modern irodalmat: emlékszem, hogy a 20. századi drámairodalmat gyakorlatilag végigolvastam gimiben. Bognár pedig könyv nélkül tanította az angolt, laza stílusban, de úgy, hogy le tudtuk tenni a nyelvvizsgát a negyedik év végén. A harmadik, akit én nagyon szerettem, ezzel nem volt mindenki így, az Vörös György⁶ matematika tanár volt, őt emberileg nagyra becsültem. Karakán ember volt, aki a szocialista érában a vallásosságát és ideológiai elveit nagyon nyíltan és szókimondóan hangoztatta. Matekból jó voltam, de ez csakis neki köszönhető, mert valahogy ezt ki tudta varázsolni belőlem. Szerencsénk volt ezekkel a kiváló tanárokkal, hiszen az érettségink után mindhárman elkerültek az akkortájt főiskolából alakuló egyetemre. Az osztályunkból gyakorlatilag mindenki továbbtanult, miután 1969-ben leérettségiztünk.

Hogy mit akartam én? Egész gyerekkoromban állatokkal akartam foglalkozni, és volt egy romantikus elképzelésem, hogy én majd vadállatokkal fogok dolgozni... na, ebből lett a pszichiátria elég gyorsan, úgy gimnázium közepe táján, amikor fél évig pszichológiát tanultunk. Abban, hogy orvos legyek, nyilván benne volt apám mintája, de így felnőtt fejjel azt gondolom, hogy még inkább az apámnak való megfelelés vágya. Örült a választásnak, bár kezdetben inkább óvott, és semmiképpen nem presszionálta a döntést. Az biztos, hogy én nagyon meg akartam felelni. Öcsém, aki fül-orr-gégész főorvos, színesebb egyéniség, hisz' nagyon jó volt sportban is, bár én is úsztam, meg korábban vívtam egy kis ideig, tehát nem volt teljesen távol tőlem ez a vonal. Apám nagy sportember volt, és neki az egy nagyon nagy dolog volt, hogy az öcsém nemcsak jó tanuló volt, hanem ifjúsági megyei magasugró bajnok is, szóval büszke tudott lenni a fiára. Mindez belejátszott abba, hogy az orvosira mentem. Viszont, hogy egy kicsit lázadozzak is a szülőkkel szemben, az megnyilvánult abban, hogy a pszichológiát-pszichiátriát választottam, mert azért az az igazság, hogy egy szülészember vagy – sajnos azt is mondhatjuk, hogy – az orvostársadalom jó része a pszichiátriát olyan nagyon sokra nem becsülte, úgyhogy ez volt az én fű alatti lázadásom.

Milyenek voltak az egyetemi évek?

A választást tekintve lehetett volna az ELTE-re menni pszichológia szakra, ami teljesen reménytelennek tűnt, oda nagyon kevesen kerültek be, és otthonról sem engedtek volna túl könnyen el. Nekem adódott egy amerikai lehetőségem is az érettségi után. Apám egyik húga nagyon fiatalon a háború alatt kiment Amerikába. Abszolút ott gyökeresedett meg, és egy nagyon intelligens, rendes, fogorvos férje volt, meghaltak már mindketten. Amikor eljöttek Magyarországra, én tudtam angolul beszélni velük, így megkedveltek; és beíratlak engem Amerikában egyetemre érettségi után. Ott volt a lehetőség, hogy ne menjek orvosira, hanem egy általános egyetemre, mert ott az volt az első két évben. Viszont apám nem engedett ki, nyilván ő meg attól félt, hogy ugyanúgy ott maradok, mint ahogyan a húga tette. Tehát itthon maradtam, és kézenfekvő volt, hogy Pécs, meg orvosi egyetem. A pszichiátria az mégiscsak közel van a pszichológiához, úgyhogy én végignyüglődtem

⁶ Vörös György (1930–2016) matematikus, a Nagy Lajos Gimnázium (1961–1968) tanára, a Pécsi Tanárképző Főiskola, majd a JPTE Tanárképző Kar Matematika Tanszék oktatója (1968–1995), főiskolai docens.

az orvosit. Nem voltam túl szorgalmas, meg utáltam is tanulni ezeket a magolós tantárgyakat, úgyhogy az első két év, ahogy az lenni szokott az orvosi egyetemen, nem túl jó teljesítménnyel, de megvolt. A klinikumban már jobban megkedveltem a szakmát, és azt hiszem negyedéves lehettem, amikor úgy gondoltam, hogy jelentkezem tudományos diákkörösnek a pszichiátriára. Gyerekkorom óta ismertem Stark Andrást, még Böhm Márta segedelmével. András nekem ilyen „utáltam” volt, mert nálunk ő „bezzeg”-fiú volt, aki bezzeg zongorázik, meg bezzeg filmezik és mindent csinál, meg okos, meg jó tanuló. Andrásnak meg állítólag én voltam a „bezzeg”-lány... Mindenesetre miután ő volt az egyetlen ismerős, megkerestem Andrást. Nagyon rendes volt, szárnyai alá vett, szoktam mondani, hogy nagyon jó érzékkel, a gyengéimre rátapintva beetetett, egész konkrét formában is, mert nagyon szeretett főzni. Emlékszem, az első közös munkánk ott született náluk. Feleségével sütogetett valami húst, amit én nagy megilletődöttséggel ettem, így lettem beetetve konkrétan a pszichiátriára.

Milyennek látta a pécsi pszichiátriai szakmát, amibe bekerült?

A Rét utcai tömb a híres-neves Környey-klinika volt. Környeyt⁷ ismertem még, de nem dolgoztam már a keze alatt, hála Istennek talán, mert azért az egy kemény iskola volt. Ugyanakkor nagyon jó szakemberek kerültek ki onnan, szerte az országba. Kezdetben diákkörösként láthattam bele és vehettem részt a pszichiátriai osztály munkájában. Ekkor a pszichiátria egyik része nagyon hagyományos volt. Ott volt elektrosokk, atropin kóma stb., de a másik „oldal”, a férfi pszichiátria (ez fizikailag is a klinika két szárnya volt, női és férfi osztályra osztva), ahol András is dolgozott, és amit az én későbbi férjem, Trixler Mátyás⁸ vezetett, már egy egészen új szellemiségben kezdett el működni, és nagyon jó emberek csoportosultak ott össze. Mátyás volt az osztályvezető, András a motor, ha lehet így mondani, Jádi Feri⁹, aki később aztán Németországban lett professzor, de a képzőművészetben is jeleskedett és mi többen, fiatal diákkörösök. Egy teljesen új szellemű, dinamikus pszichiátriát lehetett ott tanulni; azért is, mert Pálffy¹⁰ professzor, aki akkoriban a klinikát vezette, megengedő és toleráns volt. Elkezdődött egy jófajta csapatmunka, csoportozás, irodalmak keresése. Egy biztos, hogy a személyiségem érlelődésében igen nagy szerepe volt a klinikának, azoknak a fiatalok éveknek. Az egész háznak volt egy különös légköre, mai napig érzem az orromban az akkori szagokat, amik számomra nem tűntek kellemetlennek, és nekem, a kezdő kíváncsiskodónak inkább a misztikumot, a varázslatot közvetítette. Azt gondolom, a személyiségemnek ez egy elég éretlen, nárcisztikus szelete volt, amikor az ember úgy gondolja, hogy ha valaki ilyen különleges helyre bejáratos, az maga sem hétköznapi.

Egyértelmű volt, hogy amikor végeztem 1975-ben, úgy éreztem, hogy a helyemen

⁷ Környey István (1901–1988) orvos, neuropatológus, idegsebész, az MTA levelező (1947) majd rendes tagja (1973).

⁸ Trixler Mátyás (1940–2010) orvos, neurológus, pszichiáter, az orvostudomány kandidátusa (1984), az MTA doktora (2001).

⁹ Jádi Ferenc (1952–) pszichiáter, pszichoanalitikus, 1984 óta Németországban él, a berlini Hochschule der Künste művészetelmélet és művészetterápia tanára.

¹⁰ Pálffy György (1920–2011) belgyógyász, neurológus, pszichiáter, az orvostudomány kandidátusa (1969), az MTA doktora (1987).

2. kép – Csoportkép a klinikáról (kb. 1980)
Felső sor: Telkes József, Szirmai Imre (†), Kuntár Lajos (†), Czopf József (†), Gáti István,
Jádi Ferenc, Parádi József, Hada Zsuzsa. Alsó sor: Koltai Mária, Kartai Zsuzsa, Kotsy
Bogáta, Antalicz Mariann (†), Bánki Eszter, Gáti Ágnes,
Trixler Máttyás (†), Papp Erzsébet (†)

vagyok. Ez csak a látszat volt, mert akkoriban még együtt volt az ideggyógyászattal a pszichiátria, és elvárás volt, hogy megszerezze az ember mindkét szakvizsgát. Hiába akartam pszichiáter lenni, majdnem nyolc évet töltöttem az idegosztályon. Szakvizsgáztam, és még osztályt is vezettem, amit – az az igazság, hogy – nem bántam meg soha, mert ad egy nagyon nagy biztonságot az embernek, hogy nemcsak a lélektani dolgokat látja át, hanem diagnosztikailag el tud különíteni például egy agydaganatot a pszichiátriai betegségtől. A munka is érdekes volt, és nagyon jó kollegáim lettek. Szerettem a neurológiát, mert izgalmas volt kitalálni, hogy mi is a beteg baja. Anatómiai rajzokat készítettünk, találgattuk, hova lokalizálható az idegrendszeren belül a betegség, hiszen nem voltak még a mai korszerű vizsgálati eszközök; CT-nek, MRI-nek hírért sem hallottuk. Röntgeneztünk, csináltunk angiográfiákat, meg a híres levegőtöltéses vizsgálatokat, de ezek mellett jóval többet kellett a fejünket is törni. Úgyhogy én nagyon megszerettem, azzal együtt, hogy ott találkoztam először a halállal a maga valóságában. Hála Istennek, családon belül addig nem volt komoly veszteség, nagyszüleim elmentek ugyan, de betegségben, idősen, nem volt ennyire traumatikus. A neurológiai osztályon nagyon sok szenvedést látott az ember. A szenvedés, a halál elfogadása nem könnyű egy kezdő orvosnak, ezt nem lehet könyvekből megtanulni. A hárítás, az érzelmi távolságtartás az, ami kezdőként a rendelkezésünkre áll, persze nem működik mindig. Voltak olyan történetek, amik nagyon igénybe vették az ember lelkét. A mai napig van facebook-os kapcsolatom egy akkor fiatal nővel, aki most már a 60-as éveit tapossa, szklerózis multiplexben szenved, mind a négy végtagja gyenge volt, alig látott, de emellett verseket írt, ma is mesekönyvei jelennek meg és publikál. Vele például nagyon személyes kapcsolat alakult ki, de ne felejtjük el, hogy ez nem pszichiátria, ahol a távolságtartás jobban követelmény. Fiatal doktorként ezt a lányt pátyolgattuk, nem csak én, többen. Az ő légzése például időközönként fél éjszakára leállt, ilyenkor a rutin az volt, hogy átküldtük az intenzívra, hogy ott lélegeztessék géppel. Mivel ő ettől nagyon

félt és nagyon utálta, ketten, Koltai Marival¹¹ felváltva lélegeztettük ambuval, ami egy irtó fárasztó dolog volt. Az idősebb kollégák egyszerűen bolondnak néztek bennünket. Sokat kellett dolgozni, az teljesen természetes volt, hogy késő estig a klinikán voltunk. Ugyanakkor volt vidámság is, ügyeleti együttvacsorázások, tollaslabdázás, hiszen a mai Diagnosztikai Központ helyén még tenispálya volt. Ott tanultam meg viasszal tojást festeni, a kémiai laborban bűdösítettünk éjszakákon át, mert a gyanta igencsak bűdös volt, amikor a láng fölött néha odaégettük. A portásnak, amikor gyakran éjjel 3-kor végeztünk, odaadtuk a legszebb tojást, hogy kiengedjen bennünket és ne morogjon nagyon. Nagyon nagy ajándéknak tartom azt is, hogy felnőtt koromban, végzett orvosként máig meghatározó élmények ezek.

Az 1970-es években, amikor a pályája kezdődött, mennyire volt elfogadó az akkori orvosszakmai közeg az új megközelítésekkel, a külföldi szakirodalommal szemben, volt-e ideológiai elnyomás, vagy a klinikán tudtak szabadon dolgozni?

Ahogy említettem, amikor én odakerültem, már beindultak a változások, volt egy ilyen hasadás; a női osztályon más volt az osztályvezető, ők másképp, hagyományosan működtek. Valójában Pálffy professzor nyitottsága tette lehetővé hogy Stark András és Trixler Mátyás felváltva elmehettek a kicsit furcsán hangzó és akkor induló pszichoterápiás hétvégekre itthon és Németországban. Akkor indult ez a mozgalom, amiben sok pszichiáter egymás között cserélt tapasztalatot, csoportoztak, de mindez sajátélmény alapú volt, tehát nem egy hagyományos konferencia. Innen aztán hazahozták a dinamikus szociálpszichiátriai szemléletet. Az első TDK-s munkám, amivel egyébként országos első díjat nyertem, egy csoportdinamikai elemzés volt, és ahhoz például az kellett, hogy Günter Ammonnak¹² a *Dynamische Psychiatrie*¹³ című könyvét behozzuk Németországból. Nyilván itthon nem volt még nagyon irodalom, de mindenki ügyeskedett, és sok jó irodalmat össze lehetett szedni, amit aztán 20 év múlva persze már lefordítva is lehetett olvasni. Persze bizonyos konzervatív kollégák furán néztek ránk, amikor éjt nappallá téve megbeszéltük, hogy mi is volt a csoporton. A Környey-iskola magas minőségű, de konzervatív orvosi mentalitást képviselt a pszichiátriában is (ami a neurológiában rendjén volt), de el kellett fogadtatni a pszichoterápiás szemléletet, és a hagyományos kauzális gondolkodást át kellett fordítani a rendszerszemléletű gondolkodásra a pszichológiában, pszichiátriában. Nem véletlen, hogy a családterápia is annyira virágzik, mert azt látjuk, hogy bizonyos betegségeken nem lehet segíteni úgy, hogy a család rendszerét legalább ne lássuk át, ne vegyük figyelembe.

A 90-es évek végén néhány hónapot eltölthettem tanulmányúton egy London melletti, kizárólag evészavaros betegeket gyógyító intézetben, ez a legnevesebb volt akkor Angliában. Itt is megtapasztalhattam a rendszerszemlélet nélkülözhetetlenségét ennél a főként fiatalokat érintő, sokféle háttérproblémával bíró pszichoszomatikus betegségben.

¹¹ Koltai Mária (1948–) neurológus, pszichiáter, addiktológus, pszichoterapeuta szakorvos.

¹² Günter Ammon (1918–1995) német orvos, pszichoanalitikus.

¹³ AMMON, Günter: *Dynamische Psychiatrie – Grundlagen und Probleme einer Reform der Psychiatrie*. Luchterhand, Darmstadt, Neuwied, 1973.

Mikor szűnt meg a Környey által elvárt kötelező neurológusi szakvizsga letétele a pszichiátriai előtt?

Folyamatosan szűnt meg: például Stark Andrásnál úgy alakult, hogy ő előbb tehetette le a pszichiátria szakvizsgát, és átkerült a neurológiára egy darabig, de azt nem vállalta, nagyon elkötelezett volt a pszichiátriában, és ekkor ment el a Mentálhigiénés Intézetbe. Később, 1982-től önálló lett az idegsebészeti, 1987-től pedig a pszichiátriai klinika.

Az én személyiségfejlődésemben, önismeretemben nagy lehetőség volt egy olyan osztályon dolgozni, ahol a klasszikus elmebetegségekben, például szkizofréniában szenvedők akut állapotban, nem pedig kompenzáltan kerülnek az osztályra. Ez nagyon megtanítja az embert arra, hogy transzparens és őszinte legyen, mert a pszichotikusoknak igen kifinomult antennái vannak az őszintétlenségre. Csak akkor tudsz hiteles lenni, ha igyekszel az önismeretben előbbre jutni. Az első betegek mindenkinek örökké megmaradnak, mert nagyon sok mindenre megtanítják az embert. Emlékszem, a nagyon-nagyon „szétesett” állapotú, pszichotikus fiú érettségi előtt állt, állatorvosi egyetemre készült, amiből sajnos nem lett semmi. Volt még két szkizofrén fivére, tehát nyilván genetikai hajlam is volt a betegség hátterében, az ő gesztusaira és szavaira a mai napig emlékszem. Akkor még a gyógyszeres terápia nagyon gyerekcipőben járt, hetekig nem lehetett vele másképp kommunikálni csak rajzolással, vagy lefeküdt a földre, és gesztikulálással próbált társalogni. Szóval ezek a dolgok megtanítják az embert arra, hogyan bánjon a páciensekkel, és arra is, ami a pszichiátriában egész más, mint ahogy a hagyományos orvoslásban: azaz, hogy ne kauzálisan gondolkodjunk, ne ok-okozati összefüggésben. Ahogy így öregszem, nem szeretem azt mondani egy szülőre, hogy ő az oka bárminek is, de ennek a fiúnak tényleg nagyon nehéz természetű anyja volt. A kezdő pszichiáter azt gondolja, hogy ő majd megvarázsolja a beteget, ami persze nem következik be. Ezt a nagy „lelkeseledést” az aszszony nyilván megérezte, és elég ellenségesen viselkedett velem szemben. Akkor én még nem tudtam azt a fontos alapszabályt, ami persze idővel rájöttem, hogy az ember ne akarjon jobb szülője lenni a betegnek, mint amilyen neki van. Később egészen jó kapcsolatba keveredtünk az anyával, megértettem, hogy őt is a saját sorsa tette ilyenné. Ezek a nehéz történetek megtanítottak olyasmire, amit a pszichológia tíz évvel később nevesített. Akkor csak éreztük zsigeri szinten, nem megnevezve, hogy a „találkozás pillanata”, meg az „interszubsztivitás” milyen fontos. Ezeket a későbbi nagy fogalmakat ott mi a gyakorlatban éltük meg. Nos, így dolgoztam a pszichiátrián, aztán férjhez mentem és két fiút szültem.

3. kép – Betegek karácsonya a klinikán (1980-as évek vége). Köszöntőt mond Trixler Mátys, a zongoránál Sasvári Attila (1939–2005), az akkori Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola igazgatója és félállásban a klinika pszichológusa

Egészében, a mai napig nagyon szerencsésnek érzem magam, hogy a pécsi klinikára kerültem, mert itt a pszichiátria szinte egész spektruma képviselve volt és van a mai napig. Mindig fontos volt a pszichoterápia, amiben magam is elköteleződtem, de mindig jelen van a kutatásokban a biológiai pszichiátria, a genetika, a művészetterápia, a szociálpszichiátria.

Hogyan egyeztette össze az anyaságot a szakmai előmenetellel?

Az akkori rendszerben nem volt könnyű az anyaság, persze ma sem az. Szándékosan nem mondom, hogy karrier, mert nem volt ilyen szándékom. A szüleim már Pesten voltak, anyósom falun lakott, mire hozzánk került, addigra már őt is ápolni kellett, tehát gyakorlatilag segítség nélkül voltam. Mindig voltak nénik, akik besegítettek, de azért az nagy belső küzdelem volt, hogy mit veszek el a gyerekeimtől, és csak abban reménykedhettünk, hogy az alapokat talán jól leraktuk, és ha szerencsénk van, az unokáknál tudunk kompenzálni, s visszaadni abból az időből, amit korábban a gyerekeknek nem tudtunk megadni. Emlékszem ilyen történetre; akkor még nem volt szabály, hogy ügyelet után haza kell menni, mert most ez van. Bevonultunk szombat reggel a klinikára kosztal meg pizsamával, és hétfő este mentünk haza. Az első ilyen alkalom után azt kellett tapasztalnom, hogy fűtőül megismerni a gyereket, nem akar pusztit adni, szóval büntetett rendesen, amihez persze joga volt. Az egyensúlyt nem volt könnyű megtalálni. Miután mind a két fiam nagyon jó ember és okosak, jól vezetik az életüket, azt gondolom, hogy olyan nagyon sok tévesztésünk az ő nevelésükben nem volt, de nyilván csinálhattuk volna sokkal jobban is. Akkor, amikor a férjem, Trixler Mátyás lett a klinika igazgatója, én jó tíz évre átmentem a Magatartástudományi Intézetbe, ami akkoriban helyileg ugyanott volt, de kicsit változott a tevékenységem. Mivel nem volt már osztályos feladatom, így elsősorban ambuláns betegeket tudtam ellátni. Ügyelnem sem kellett ebben a beosztásban, ez a családi életnek is jót tett.

Miképpen alakult a további élete, benne szakmai munkája?

Amikor átkerültem az orvosi pszichológiára, más tantárgyat kellett tanítanom az orvos-tanhallgatóknak, de egyébként a klinikai tevékenység gyakorlatilag ugyanaz volt. Ez egybeesett a különböző pszichoterápiás módszerek tanulásával, illetve az akkortájt bevezetett pszichoterápiás szakvizsgára készüléssel az 1988–90-es években. Mint már említettem korábban, a pszichotikus betegek pszichoterápiája, illetve a csoportterápia már jelen volt az osztályon. Emellett több más pszichoterápiás módszerrel kezdtem ismerkedni. Fontos, hogy többféle módszert ismerjünk, hogy személyre szabhassuk a terápiát, de azért a pszichoterápiában azt gondolom, a kulcs mégis csak a kapcsolat. A munkám alapját a pszichoanalitikus elméletből kialakuló pszichodinamikus, illetve az egzisztenciálpszichológiai megközelítés adja, azzal együtt, hogy nyilván használok más technikákat is. Az egyik fő módszerem az álmokkal való munkálkodás. Ami igazán nagy intellektuális kaland volt, az a hipnózissal való megismerkedés. Számomra ez az a módszer, ami a legnagyobb lehetőséget nyújtja a legkülönbözőbb problémáknál, úgyhogy elkezdtem ezt is tanulni. A módosult tudatállapotokban történő munka sok lehetőséget rejt. Nagyon izgalmas, kombinálható az álmokkal is, és gyakran szimbolikus szinten dolgozunk.

Manapság a pszichoterápiát magánrendelés keretében, egy csapatban csinálom. Nagyon sajnálatos, hogy az állami ellátás túlterheltsége miatt, s azért, mert a pszichoterápia nagyon időigényes, gyakorlatilag kiszorult az állami ellátásból. Ez volt talán a legfőbb oka, hogy amint lehetett, egyetemi docensként elmentem nyugdíjba. Azért heti egy napon megmaradt a kapcsolatom a klinikával, ez érzelmileg is nagyon fontos nekem. Emellett elég sokat tanítok; az orvosi karon, a bölcsészkar pszichológia szakán, a pszichoterapeuta képzésben és a művészetterapeuta képzésben. Bevallom, hogy mostanában főként a posztgraduális képzéseket szeretem, ezek többnyire azok. Valahogy úgy érzem, a graduális oktatásban lévők már túl fiatalok hozzám, vagy én vagyok túl öreg hozzájuk, annak ellenére, hogy általában megtaláltam a közös hangot. Amit a legszívesebben csinállok, azok az önismereti csoportok. A Művészeti Karral közös művészetterapeuta képzésben is vannak ilyen csoportok, ezek különösen gazdagítók. Az oktatás elég nagy szelete az életemnek, és felváltva csinálni a terápiákkal, nos, azt hiszem ez is segít abban, hogy ne égjen ki az ember.

Azt gondolom magamról, hogy nem égtem ki, nem fásultam bele, és a mai napig nagyon szeretem a szakmámat. Nagyszerű dolog egy közös munkában valamihez hozzásegíteni a klienseket, és itt a hangsúly a közös munkán, a kapcsolaton van. Az én szakmai utamban az is szerencsés volt, hogy mindig voltak olyan fókuszok, amik menet közben változtak. Ahogy például fiatalon nagyon szerettem az akut pszichotikusokkal dolgozni, most már régóta nem dolgozom ilyen betegekkel. Az idők folyamán mindig más betegcsoportok kerültek az érdeklődésem fókuszába. Ez részben rajtam múltott, részben a körülmények hozták a váltásokat. Manapság sokféle klienssel foglalkozom, de amit a legjobban szeretek, az a szülés, születés, meddőség, az anyaság problémaköre és a transzgenerációs traumák.

Néhány évig alapvetően elég simán zajlott az életem, szeretek utazni, a férjemmel és egy baráti házaspárral volt néhány nagyon szép utunk, miután a fiaink felnőttek, s anyósomról sem kellett már gondoskodni. Sajnos 2005 és 2010 között, öt éven belül nem csupán szüleimet, de váratlanul a férjemet is elvesztettem. Néhány nagyon nehéz év következett, félbehagyott építkezéssel, s még a fiaimnak is nagyon szükségük lett volna az édesapjukra. Nagy ajándéknak tartom, hogy az utóbbi években sikerült egy-két nagyon vágyott, nagy utazásom: Indiába, ahová fiatal korom óta el akartam jutni, aztán Peruba. Megemlékez egy nagyon érdekes zarándokutat Japánba. Scorsese *Némaság*¹⁴ című filmje alapján Sajgó Szabolcs jezsuita szerzetessel összesen tizenketten végigjártuk azt az utat, amelyen 26 keresztény vértanú (ferences és jezsuita szerzetesek és japán hívők) egy hónapra keresztül meneteltek Nagaszakiig, ahol aztán 1597-ben kivégezték őket. Így Japánban olyan helyekre mentünk, ahová turista egyébként be nem teszi a lábát. Nagyon megindító dolog volt látni, hogy ott, abban a közösségben, kvázi kicsit ellenszélben, a kereszténység hogy tud mégis működni, és mennyire identikus az a kis csoport. Persze megnéztük Hiroshima II. világháborús múzeumát is, életre szólóan megrendítő látvány volt.

Ahogy az ember korosodik, szerencsés esetben megéli az életközép nehézségeit – s nem csak átnyargal rajta –, a számvetést az addigiakkal, ahogy C. G. Jung mondja a fájdalommal teli nyitottságot, hogy szembe tudjunk nézni személyiségünk addig nem elfogadott részeivel. Az életközép időszakán persze régen túl vagyok, de hiszem, hogy a belső

¹⁴ A filmről bővebben: <https://www.imdb.com/title/tt0490215/> [2020.09.11.]

változás, szerencsés esetben a fejlődés élethosszig tart. A saját spirituális fejlődésemben biztos, hogy igen jelentős és sorsfordító volt, hogy a szüleimet és talán még fájóbban a férjemet rövid időn belül vesztettem el. Valahol olvastam, hogy egy szenvedéssel teli időszakban döntés előtt állunk. Döntenünk kell, hogy hiszünk-e abban az Istenben, aki ezt megengedte. Én úgy voltam a vallással, hogy gyerekkoromban vallásosan neveltek, a Pius templomba jártunk, ott voltam elsőáldozó, bér mátkozó. Azért ez egy éretlen vallásosság volt, főként a szülők elvárása miatt. Később, ahogy egy rendes kamaszhoz illik jócskán elfordultam a katolikus vallástól, főként a rituálékat nem szerettem. A keleti filozófiák érdekelték, szóval végigmentem ezen a szokásos létrán. Azt gondolom, a sorozatos veszteség volt az, ami így visszatértített egy sokkal felnőttebb szintű, érettebb, immáron nem csak formai vagy gyermeki vallásossághoz. Biztos, hogy nem csak rajtam múlt ez a döntés, ezt tekintem én kegyelemnek vagy ajándéknak, hisz' hányan éppen a nagy bajok közepette veszítik el hitüket. Sorba kaptam az ajándékokat: egy szentföldi zarándoklat Korzenszky Richárd atya profi vezetésével, rátaláltam olvasmányokra, például Thomas Merton könyveire. Hál' Istennek nagyon sok olyan könyv van, ami a vallás, teológia mellett a pszichológiát is érinti, ezek az utóbbi években különösen érdekelnek. Be tudtam fejezni az építkezést. Fiaim is sikerrel viszik az életüket, megtalálták hivatásukat és párjukat. A nagyobbik mérnök és közgazdász, emellett pszichológiai érdeklődését pszichodráma-vezetőként érvényesíti. A kisebbik klinikai pszichológus, idén megvédte a PhD-értékezését, és évek óta tanít az orvosi egyetemen pszichológiát német és angol nyelven. Unokának is örülhetek már, de közös reményünk szerint lesz folytatás. Szóval elég jól elrendeződött az életem az-za együtt, hogy tény és való, hogy még mindig sokat dolgozom, nehéz elhatározás, hogy ebből lejjebb kell adni, mert azt tudjuk, hogy a sok munka kiválóan alkalmas arra, hogy ne kelljen saját magunkkal foglalkozni. Több időt kellene szánni a mozgásra, szerencsére az utóbbi időben rátaláltam a nordic walkingra, ami a koromnak és a fizikai állapotomnak is megfelelő, és így sok időt tölthetek a természetben.

Ami a szakmai változásokat illeti, az utóbbi években az egzisztenciális pszichológia több képviselője hatott rám, akit mégis kiemelnék, az Irvin D. Yalom¹⁵, egy ateista, idős, óriási leülepedett tudással bíró pszichológus, akinek a munkáira a gyakorlatban is tudunk támaszkodni, azzal együtt, hogy regényei is igen élvezetesek. Yalom központi fogalma a születésünktől meglévő, más-más formát öltő halálszorongás, a halálfélelem, ami egyben lehetőséget ad egy tartalmasabb életre, az élet kihasználására. Sokat idézett mondása, hogy *„a bizonytalanság elviselésének képessége jelenti a felnőtté válást”*. Azt gondolom, a mostani, vírussal terhelt időben ennek különösen nagy jelentősége van. Szóval, az egzisztenciális pszichológia, párhuzamban a saját korosodásommal és spirituális fejlődésemmel, nyilván a hétköznapi pszichoterápiás munkában is nyomot hagy. Yalom úgy fogalmaz, hogy *„a pszichoterápia célja eljuttatni a páciens arra a pontra, ahol szabadon választhat”*.

Nem olyan régen még „bio-pszicho-szociális” modellről beszéltünk a pszichológiában, ma már „bio-pszicho-szocio-spirituális” modellben gondolkodunk. A terápiákban számomra mindig fontos feltérképezni a kliens világnézeti, spirituális nézeteit, hiszen ma már az irodalom is állítja, hogy ez befolyásolja a kliens betegségről való gondolkodását. Azt viszont nagyon fontosnak tartom, hogy megtartva a nyitottságunkat, minden esetben

¹⁵ Irvin David Yalom (1931–) amerikai egzisztenciál-pszichológus, emeritus professzor, több szakkönyv és regény szerzője.

elfogadjuk a másik nézőpontját. Persze nem tagadom, hogy hívő terapeutaként mindig öröm, ha a közös munkába beszűrődhetnek ilyen aspektusok. Volt olyan kliensem, aki gyakran biblikus álmokat hozott, messze jártasabban a Bibliában nálam. Ha mi nyitottak vagyunk, akkor rengeteget tudunk magunk is fejlődni a páciensekkel való kapcsolatban, nemcsak a bibliai tudás gyarapítására gondolok természetesen, hanem az önismeret mélyítésére. Erre egyébként ebben a szakmában mindannyian sok pénzt és időt áldozunk, én minden évben egyszer legalább elmegyek, elvonulok csendes meditációra. Ezt konkrétan a jezsuitáknál lehet megtalálni, úgy nevezik, szemlélődő imamód, amely mélyíti az istenkapcsolatunkat is. Sokat bírálják, mert nagyon hasonlít a zen meditációhoz, de nem az a lényeg, hogy milyen technikát használj. Egy ilyen munka mellett, ami elég nagy terheket ró az emberre érzelmileg, valami hasonlóra, erre vagy másra, de nagy szükség van. A lényege, hogy tíz napra elvonulunk, és senkivel lehetőség szerint még szemkontaktust se tartasz a csoportban, és meditálunk, ki mennyit bír, 6–8 órát. Mindennap van mise vagy tanítás, és nyilván a vezetővel lehet beszélni, de nem ez a legfőbb cél. Már 10 éve járok rendszeresen, de mindig meg tudom lepni magam.

Úgy tűnik, hogy keresztény hite nem okozott feszültséget szakmai munkájában. Vagy volt idegenkedés kívülről ezzel kapcsolatban?

Egy szóval válaszolva, a hitem a munkámban nem okozott gondot. Hogy ki, mit gondol ez ügyben, azt nem mindig kötik az ember orrára. Ahogy talán már kiderült, az én nagy fordulatom ezen a téren gyakorlatilag tíz éve történt, amikor elkezdtem intenzíven a saját hitemmel foglalkozni, fontossá vált, hogy abban érlelődjek és fejlődjek. Ez számomra egyáltalán nem könnyű még ma sem, gyakran harccal és kétségekkel teli. Ismert dolog, hogy sok hívő pszichológus, pszichiáter van, ahogy a természettudósok között is jócskán találkozunk hívőkkel. Épp a napokban kattintottam rá a tv-ben Freund Tamásnak¹⁶ egy riportjára, melyben nagy természettudósok is vallottak az istenhitükről. Egy jezsuita, Mustó Péter¹⁷ könyvében olvastam azt, hogy megköszöni Istennek a hitben való elbizonytalanodás kegyelmét. Nekem ez egy kulcsmondat, mert megerősíti azt, hogy elfogadhatók a küzdelmeim és elbizonytalanodásaim, akár az istenhitben is. A kollégáim általában tudják, hogy vallásos vagyok, emiatt soha nem kaptam negatív megjegyzést, nem ért bántás. Ugyanakkor a környezetemben, akár általuk is, gyakran éri kritika a kereszténységet. Az előbb említett Mustó-féle mondat ebben is segít, hogy elfogadóbb legyek a más vélemény-nyel szemben. Egyébként az idősödés, ahogy mondani szokták, nem sok mindenre jó, de arra igen, hogy a korral az ember lecsillapodik, türelmesebb, megbocsátóbb lesz. Ezt a változást tetten érem magamon is, hiszen fiatalon elég impulzív, indulatos tudtam lenni és nagy igazságkereső.

Nőként érzett valamikor hátrányt pályája során? Vagy ez a pszichiáterek között kevésbé merül fel?

Az orvosi hivatás a háború előtti időben inkább a férfiaké volt. De nem vagyok ám ennyire öreg, szóval az én időmben, a hetvenes évek elején az orvosi egyetemen valamelyest

¹⁶ Freund Tamás (1959–) neurobiológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja (2004), 2020 júliusától elnöke.

¹⁷ Mustó Péter (1935–) magyar jezsuita szerzetes.

túlsúlyban voltak már a lányok. Azt hiszem, abban lehet igazság, hogy a pszichiátriában kevésbé jelent gondot, ha nő valaki. Lehet, hogy például a manuális szakmákban ez inkább jelenthetett hátrányt, legalábbis amikor én kezdő orvos voltam. Ma azt látom, hogy bátran választják ezeket a szakmákat is a lányok, például egyre több szülész-nőgyógyász van. A pszichiátriában vagy a pszichológiában meg azt szoktuk mondani, hogy nincs túl nagy jelentősége, hogy férfi vagy nő a terapeuta, legalábbis az esetek nagy részében. Annál is inkább, mert a terápiás folyamatban nagyon sokszor, főleg ha az ember analitikusan orientált módszerrel dolgozik, olyan projekciókat kap, ami nem igazán neki szól, hanem a kliens múltjából jön, általában a számára fontos személyek iránti érzéseiből fakad. Ez az indulatáttételnek nevezett jelenség egy fontos munkaeszköz adott esetben. Így tehát érezhet irányomban a kliens például dühöt, akivel harcolni kell, mint az apjával vagy gyengeséget, amit anyjától kapott. Ezek persze most nagyon leegyszerűsített példák. Öszszességében nem éreztem nőként hátrányt a szakmámban.

Lát fejlődést a mentálhigiénés kultúrában Magyarországon az elmúlt 45 évben? Változott-e a pszichiátria társadalmi megítélése?

Azt kell, hogy mondjam, hogy látok, elég nagy baj lenne, ha nem látnám, mert akkor elég nehezen tudná az ember csinálni. Persze vannak sztereotípiák, az „agyturkász” szövegek mellett szokták azt is mondani, hogy „amit én nem tudok megoldani, azt miért várom egy idegentől...”. Van egy olyan vélekedés, hogy a „pszichiáter a vesémbe lát”, emögött – én azt gondolom – nagymértékben az a félelem áll, ami mindannyiunkban benne van, hogy ha elkezdünk magunkkal foglalkozni, akkor mivel szembesülünk, mit fedezek fel magamban. Hozzám elég sok pszichológus és pszichoterapeuta jelölt jár önismeretre, náluk is vannak megtorpanások, vannak hárítások, akár tudattalanul is. Ugyanakkor alapvető, hogy aki ebben a szakmában, illetve bármilyen segítő szakmában dolgozik, vállalja az önismeret sokszor fájdalmas útját. Szembesülni saját magunkkal persze nem könnyű.

Biztos, hogy a szakma társadalmi megítélése, ha nem is viharos gyorsasággal, de javul. Ez abból is lemérhető, hogy iszonyú sokan keresik a magánrendeléseket. Tehát én hajlamos vagyok azt mondani, hogy a társadalom, ha lassan is, de változik. A szomorú az, amit már említettem, hogy miután az OEP nem támogatja a magánrendelések finanszírozását, sajnos a pszichoterápia valamennyire egy réteg lehetőségévé redukálódik. Természetesen vannak olyan pszichiátriai betegségek, amik nem igényelnek hosszas pszichoterápiát, hiszen a farmakoterápia rengeteget javult, ezeknek a betegeknek az ellátása megoldott az állami intézményrendszerben.

Pedig a lelki bajok is népbetegségek, legfeljebb kevésbé mérhetők darabszámra úgy, mint például a daganatos betegségek. Talán a helyzet javulásának konkrét anyagi kihatásai is lehetnek az egyén és környezete számára, akár úgy is, mint kevesebb táppénz...

Elöljáró pszichiáterek újra és újra lefordítják forintra is a lehetséges előnyöket, amikor valamit el kell érni, aztán vagy sikerül, vagy nem. A társadalmunkban a perspektivikus látásmód más területen sem mindig jellemző, hogy amit most beleteszek, az majd 20 év múlva megtérül, ez annyira nem jellemző e téren sem. De én tényleg úgy érzem, hogy

van fejlődés. Rengeteg magánrendelő van és mindegyik funkcionál, és aki azt nem tudja megfizetni, az előbb-utóbb bejut a gondozókba, ahol a nagy leterheltség miatt hosszabb ugyan a várakozási idő, de amelyek szakmailag teljesen jól működnek.

Köszönöm a beszélgetést!

(Az interjút készítette és lábjegyzetekkel ellátta: Lengvári István.
A fotókat dr. Gáti Ágnes bocsátotta rendelkezésünkre.
Pécs, 2020. június 11.)

Holisztikus szemlélet és aromaterápia

Interjú Horváth Györgyivel, a PTE Gyógyszerésztudományi Kar egyetemi docensével

1. kép – Horváth Györgyi

Kezdjük a beszélgetésünket a családi háttérrel, honnét jössz, milyen ösztönzést kaptál családodtól pályaválasztásod során?

Először is, köszönöm a felkéréseket, nagyon örülök az ilyen jellegű megkereséseknek. A gyógyszerész karon biológusként dolgozom, de ezt nem érzem hátránynak. Az az igazság, hogy ez egy multidiszciplináris terület, tehát itt a vegyészek, gyógyszerészek, orvosok, biológusok dolgoznak együtt, ez másképp nem is működhetne.

A biológiához való vonzalom tényleg gyerekkoromban alakult ki. Ebben biztos, hogy a szüleimnek is szerepe volt, mert mint megtudtam az anyukámmal való beszélgetésből, imádta az élővilágot. A szüleim már hetvenen felül vannak, sőt, közelebb a nyolcvanhoz, abban az időszakban elég nehéz politikai viszonyok uralkodtak, és nem volt lehetőségük továbbtanulni. Tulajdonképpen a természettudományokhoz való vonzódásom mégis egy kicsit a szüleimnek köszönhető, de a családban nincs hasonló végzettségű személy. Amit viszont mindenképpen szeretnék kiemelni a családi hagyományoknál, hogy az emberek iránti tiszteletet és azt, hogy erkölcs nélkül nincs ember – ahogy Márai Sándor is mondta –, ezt tőlük hozom. Úgy gondolom, hogy ez meghatározó volt a tanulmányaim során. A munkatársaim iránt mutatott tisztelet, tudományos alázat számomra nagyon fontos értékek, és ezeknek a gyökerei tényleg a családhoz nyúlnak vissza. Úgy gondolom, ha innen nézzük, akkor sok családi értéket hozok magammal, sok szeretetet kaptam a szüleimtől, és a mai napig is rendkívül jó a kapcsolatunk egymással.

Akkor térjünk rá az iskolákra!

Kaposváron, a Gárdonyi Géza Általános Iskolában végeztem, és onnan mentem tovább a Táncsics Mihály Gimnáziumba. Ott 1990 és 1994 között tanultam. Számomra meghatározóak voltak a gimnáziumi évek, megalapozta természettudományos érdeklődésemet. Nagyon jó szemléletet adott ez a gimnázium, mert erős volt a természettudományos vonala, tehát a biológia, a kémia oktatása. A fakultációkra világosan emlékszem a mai napig. Két tanáromat szeretném kiemelni; az egyik az osztályfőnököm, aki sajnos már nincs velünk, Szőke Attiláné. Ő biológiát tanított nekünk, és hozzá jártam külön kémiaórákra is. Miklós Endréne pedig a biológia fakultációt tartotta nekünk. Mindkettőjük zseniális oktató volt, mind a tudásuk, mind a személyiségük meghatározó volt számomra. Biztos, hogy ráerősítettek arra, hogy végül milyen irányba mentem tovább. Érdekes volt, hogy amikor az egyetemre kerültem, kiderült néhány kollégával való beszélgetésből, hogy a kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium fontos személyiségeket adott a Pécsi Tudományegyetemnek. Többek között Miseta Attila¹ rektor úr is ott végzett, Pethő Gábor² professzor úr a Gyógyszerhatástani Tanszékről, Szeberényi³ professzor úr, a sejtbiológia egyik meghatározó alakja és Vermes Csaba⁴ ortopédsebész főorvos úr. Felértékelődött bennem így a gimnázium, hiszen nekem nagyon fontos volt, hogy ilyen elődök után tanulhattam ott.

Miért pont a pécsi egyetemre jöttél továbbtanulni?

Ennek részben anyagi okai is voltak. Családi szempontból mérlegelni kellett, hogy az érettségi után hova megyek továbbtanulni. 1994-ben még nem volt annyi lehetőség, mint most. Először gyógyszerésznek készültem egyébként, de akkor csak Budapesten és Szegeden volt ilyen képzés. A szüleimmel megbeszéltük, hogy a család ezt sajnos nem biztos, hogy anyagilag tudja vállalni. Szerettem volna viszont mindenképpen a biológia, kémia vonalán maradni. Az orvosi pálya nem annyira vonzott, bár most így utólag visszagondolva, gyerekorvos még szívesen lettem volna. De maradtunk a biológiánál és a kémiánál, és ilyen képzés indult akkor a Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Karán. Mivel kaposvári vagyok, ez közel van földrajzilag, és megmaradt az érdeklődési körömnél a választásom. Így kerültem Pécsre.

Milyen volt a képzés JPTE TTK-n? Kik voltak a számodra meghatározó professzorok?

Ötéves volt a képzés, akkor még nem volt bolognai rendszer és kreditrendszer, tehát nagyon szorgalmasan kellett tanulni. Aki egy vizsgával vagy egy tantárggyal kapcsolatban kikérte a negyedik dékáni méltányossági lehetőségét, és az sem sikerült, akkor eltanácsolták az egyetemről. Akkor még teljesen más volt a rendszer. Azt veszem észre, hogy sokkal

¹ Miseta Attila (1960–) laboratóriumi szakorvos, biokémikus, a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Laboratóriumi Medicina Intézetének professzora, 2018-tól a Pécsi Tudományegyetem rektora.

² Pethő Gábor (1963–) a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Farmakológiai és Farmakoterápiai Intézetének professzora.

³ Szeberényi József (1950–) a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Orvosi Biológiai Intézetének emeritus professzora.

⁴ Vermes Csaba (1972–) a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Ortopédiai Klinikájának egyetemi tanára.

összetartóbbak voltak ezáltal az évfolyamok. Ez a kreditrendszer nem biztos, hogy ilyen szempontból szerencsés. Elindulnak egy évfolyamban, de nem biztos, hogy egyszerre fog-nak végezni a diákok, tehát személyes kapcsolataik is megszakadnak emiatt. Nem biztos, hogy ez ilyen szempontból jó. Akkor, akik egy évfolyamba kerülünk, együtt is fejeztük be az egyetemet, legalábbis azok, akik komolyan gondolták ezt a szándékukat. Nagyon szerettem a képzést, sok biológia- és kémiaóráim volt, amelyek változatosak voltak. Több tárgyat az orvoskaron hallgattunk. Itt szeretném kiemelni Németh Péter⁵ professzor urat, aki az orvoskar dékánja is volt, ő immunológiát tanított nekünk. Nagyon szerettem az élettan tantárgyat, amit Lénárd László⁶ akadémikus professzor úr oktatott, még a mai napig is előttem van, ahogy az előadásokat tartotta. Illetve Hámori József⁷ akadémikus urat is megemlíteném a TTK-ról, valamint Fischer Emil⁸ professzort, aki a sejtbiológiát tartotta nekünk. Én érdeklődéssel fordultam minden tantárgy iránt, de talán őket tudnám kiemelni, akik emberileg és tudásukkal is igazi példaképek voltak számomra és ma is azok.

A képzés vége felé már kialakult, hogy maradni fogsz az egyetemen, vagy voltak más elképzelések is?

Amikor a növényélettan tantárgyat tanultuk, akkor a vizsga után Szabó László⁹ profesz-szor úr, az akkori Növénytan Intézet vezetője – aki aztán az első főnököm is lett később – megkérdezte, hogy lenne-e kedvem nála szakdolgozni. Innen indult, hogy nem az állat-tan, hanem a növénytan irányába fogok menni. Már a szakdolgozatom alatt beszéltünk arról, hogy esetleg egy doktorandusz képzésben részt vehetnék. A tanulmányi eredménye-im alapján – 4,9 átlaggal, kiváló teljesítménnyel végeztem az egyetemet – tulajdonképpen meghívást kaptam az intézettől, hogy vágjak bele az akkor még hároméves PhD-képzésbe. Igazából nem gondolkodtam más lehetőségen, mert a kutatás és a szakdolgozatom révén ebbe belepillantottam, megtetszett a laboratóriumi munka, és örültem a lehetőségeknek.

A PhD-dolgozatod alapján alakult ki, mi lesz a fő kutatási területed? Ez adta meg az irányt?

Így van. Jelen pillanatban az illóolajokkal foglalkozom, és a Farmakognóziai Intézetben belül öten vagyunk részesei ennek az illóolaj munkacsoportnak. Gyógyszerész kollégák és egy biológus kollégánál vannak velem. A szakdolgozatom alatt ismerkedtem meg ezekkel a növényi anyagokkal, akkor még egy más aspektusból, növényi betegségek ellen keres-tünk alternatív növényvédő szert. Akkor néztem meg az irodalomban, hogy milyen olyan növényi hatóanyagok vannak, amelyek erős mikrobiológiai hatással, akár növénypato-gén baktériumok, gombák ellen hatásosak lehetnek, és nagyon sok cikket találtam az

⁵ Németh Péter (1948–) a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Immunológiai és Bio-technológiai Intézetének egyetemi tanára. A kar dékánja 2006 és 2010 között.

⁶ Lénárd László (1944–) a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Élettani Intézetének emeritus professzora. 2003–2007 között a PTE rektora.

⁷ Hámori József (1932–2021) biológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 2002 és 2008 között alelnöke. 1992 és 1994 között a Janus Pannonius Tudományegyetem rektora.

⁸ Fischer Emil (1941–) a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar, Farmakológiai és Farmakoterápiai Intézet emeritus professzora.

⁹ Szabó László Gyula (1942–) gyógyszerészkutató, a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar, Gyógyszerésztudományi Szak, Farmakognóziai Tanszék alapítója, a PTE Gyógyszerésztudományi Kar emeritus professzora.

illóolajokkal kapcsolatban. Ha Pellérd felé megyünk, ott van a növény- és talajvédelmi állomás, a szakdolgozatomat részben az egyetemmel, részben pedig velük kooperálva készítettem el. Próbálkoztunk egy Erwinia-ellenes – ez a tűzelhalás baktérium –, természetes alapú növényvédő szert fejleszteni, akkor ehhez készítettünk alapkísérleteket, erről szólt a szakdolgozatom. Utána maradtam ennél a témánál, és egyáltalán nem bántam meg, hogy ebbe az irányba mentem.

Ezek a kutatások sokkal inkább a gyakorlati munkához kapcsolódnak, nem az elmélethez.

Így van, ez azóta is fontos számomra. Amikor a PhD-t befejeztem, illetve még készültem a védésre – 2005-ben lett meg a PhD-fokozatom –, közben 2000-ben indult Pécssett még az orvoskar részeként a gyógyszerész szak. Akkor Szabó László professzor urat felkérték, hogy alapítsa meg a Gyógynövény- és Drogismereti Tanszéket, ezt hívják ma Farmakognóziái Intézetnek. Ilyen nevű tantárgyat tanítunk is a gyógyszerészhallgatóknak. Amikor a professzor úr megalapította ezt az intézetet, szüksége volt fiatal kollégákra, és a volt PhD-hallgatóit hívta meg a tanszékre. Akkor még négyen voltunk az intézetben, én a gyógyszerészhallgatók gyakorlati oktatásában vettem részt. Fitokémiai gyakorlatot tartottam, a professzor úr pedig az előadásokat. Ez különösen fontos volt, hogy egy gyógyszerészképzésben ne csak az alapoktatásra fókuszáljunk, hanem arra is, hogyan lehet a gyakorlatban is alkalmazni ezeket az eredményeket. Én ezt a szemléletet hoztam magammal, és a mai napig igyekszem a kutatásaimat olyan irányba vinni, hogy annak alkalmazott vetülete is legyen.

Tudsz még kicsit beszélni ezekről az illóolaj kutatásokról?

Különösen örülök, hogy az illóolajokat felhasználják terápiás célokra is, ezzel a világon az aromaterápia foglalkozik inkább. A fitoterápiát, akár az aromaterápiát, komplementer kiegészítő terápiának, illetve most már a legújabb publikációkban az integratív medicina részének tekintik. Az illóolajok esetében két fő területre tudunk fókuszálni. Egyrészt a fertőtlenítő hatásukra. Az ezzel kapcsolatos kutatásokban egy nagyon jó kooperáció van lassan már húsz éve az orvoskar Orvosi Mikrobiológiai Intézetével. Ott Kocsis Béla¹⁰ tanár urat szeretném kiemelni, akit én meghatározó személyiségnek, mentoromnak tekintek. Nagyon jó az együttműködés köztünk a mai napig is. Főleg azt vizsgáljuk, hogy a baktériumok ellen mely illóolajok, milyen körülmények között fejtenek ki ilyen jellegű hatást. A légúti baktériumokra fókuszálunk, mert úgy gondolom, hogy a légúti betegségek és sajnos most ez a Covid-járvány is bizonyítja, hogy nagyon sérülékenyek vagyunk ilyen szempontból. A vezető halálokok között szerepel a WHO adatai alapján is a légúti betegségek által kiváltott halálozások száma. A másik rész pedig a gyulladáscsökkentő hatás. Szintén a légúti gyulladáscsökkentő hatását nézzük az illóolajoknak. Itt Helyes Zsuzsanna¹¹ professzor asszonyt emelném ki az orvoskar Farmakológiai és Farmakoterápiái Intézetéből. Vele dolgozunk most már több éve együtt, ott tudjuk végezni az állatkísérleteinket. Egy harma-

¹⁰ Kocsis Béla (1945–) a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Orvosi Mikrobiológiai és Immunitástani Intézetének egyetemi docense.

¹¹ Helyes Zsuzsanna (1971–) neurofarmakológus, a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Farmakológiai és Farmakoterápiái Intézetének egyetemi tanára.

dik lábat is elkezdtünk kiépíteni Sipos Katalin¹² tanárnővel, aki a karon dolgozik nálunk és a Gyógyszerészi Biológiai Tanszék vezetője. Ott pedig sejteken tudjuk nézni ezeknek az anyagoknak a gyulladáscsökkentő hatását, tehát próbáljuk minél szélesebb irányból megközelíteni, hogyan lehetne esetleg később a terápiában felhasználni az illóolajokat. Ezen dolgozunk most, de például a karon kiemelném még a Gyógyszertechnológiai Intézetet, ahol szintén a kollégák segítenek abban, hogy milyen gyógyszerformát kell ezekből az illóolajokból készíteni, hogy mondjuk egy légúti betegség kezelésében az eredményes legyen. Úgyhogy széles körű az együttműködése a munkacsoportomnak, de úgy gondolom, hogy a mai világban máshogy nem is lehet eredményeket elérni, csak összefogással.

Tudom, hogy kis kitérő, de megfogalmazódik bennünk, hogy te mennyit használod a civil életben az illóolajokat, meg egyáltalán van értelme nekünk párologtatni otthon?

Igen, ezeknek az anyagoknak lehet preventív szerepe is, viszont amit látok most a világban, főleg az interneten terjed mindenféle hamis információ, akár az aromaterápiával kapcsolatban is. Azt tudni kell, hogy itt is egy olyan területről van szó, hogy a legtöbb illóolajat főleg tradicionális alapon használják. Több év, több évtized alatt felhalmozódott tapasztalatok alapján tudjuk, hogy az adott illóolaj mondjuk jó egy megfázás, meghűlés esetén. Van, ami már gyógyszerkészítményben is benne van, és bizonyított a hatása akár humán klinikai vizsgálatokban is. Mi éppen erre törekszünk, hogy a jövőben minél több és magasabb szintű bizonyítékot tudjunk szolgáltatni, hogy az adott illóolaj milyen körülmények között fejtheti ki terápiás hatását. Ezek a bizonyítékok fontosak lennének ezekkel az anyagokkal szemben is. Az illóolajok esetében bizonyított az, hogy a stressz által kiváltott tünetek kezelésében is nagyfokú szerepük van.

Nagyon sok nyugtató hatású illóolaj van, vagy ha csak arra gondolunk, hogy egy masszázst milyen hasznos lehet, ami az angol aromaterápiának az egyik iránya is. Ott ezt

2. kép – Horváth Györgyi Nyitott Egyetem előadása (2018)

¹² Sipos Katalin (1961–) a Pécsi Tudományegyetem Gyógyszerésztudományi Kar Gyógyszerészi Biológiai Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense.

évtizedek óta alkalmazzák a gyógyításban, kórházakban, a nővérképzésben benne van az aromaterápia oktatása, nagyon jó eredményekről számolnak be. Nagyon összetett ez a terület, mert az aromaterápiának ma már legalább hat iránya van. Amit külön kiemelnék, az a klinikai aromaterápia például, ahol orvosok dolgoznak illóolajokkal. Ez nem nálunk jellemző, Nyugat-Európában; Franciaországban, Németországban, Angliában és Amerikában az ezzel kapcsolatos klinikai tapasztalatokat összegyűjtik és továbbadják. Én ezt egy fontos területnek tartom, mert úgy gondolom, hogy a betegségek esetében nem „szétszabdalva” kell nézni a páciens, ezért ezeknek a terápiáknak nagy előnye az a holisztikus szemlélet, amikor a testet, a lelket és az ember egészét próbálják figyelembe venni, a fizikális problémák mellett az emberre is odafigyelnek a gyógyítás közben. Ez nagyon fontos lenne, ma már tudjuk azt is, hogy a placeboknak is lehet gyógyító hatása, vagy ha az orvos csak meghallgatja a beteget, már annak is van eredménye.

Elképzelhető, hogy nálunk is be fog kerülni a képzésbe ez a szemlélet és tudás, amely nyugaton már alapvető fontosságú? Terjed erre felé ez a szemléletmód?

Az az igazság, hogy most is lehet aromaterápiát tanulni itt Magyarországon, csak a természetgyógyász-képzés részeként egy kis szelet, pár óra. Nekem nagyon szimpatikus, hogy Nyugat-Európában jóval nagyobb óraszámban, orvosok által oktatott képzésekről van szó. Én nagyon örülnék, ha be lehetne hozni ezt, hiszen az egyetemek azok a tudásbázisok, ahol a megfelelő információt át tudnánk adni a jövő gyógyító generációjá számára, akár az orvostanhallgatóknak, gyógyszerészhallgatóknak, de az Egészségtudományi Kar hallgatóinak is. Ennél a pontnál elmondanám, hogy a magam területén részben elértem már ezt, van egy 28 órás, kreditpontos kurzusom, ez szabadon választható, ami az *Illóolajok* nevet viseli. Éppen ezért indítottam el most már lassan tíz éve ezt a kurzust, hogy a hallgatók itt egyetemes oktatás keretei között kapjanak egy kis betekintést abba, hogy mik ezek az anyagok, hogyan kell hozzájuk nyúlni. Természetesen okozhatnak mellékhatást, mire kell odafigyelni, úgyhogy erről egy alapot próbálok adni. Sajnos vannak olyanok is, akik nem rendelkeznek egészségügyi végzettséggel, vagy még biológiát sem nagyon tanultak, és ők hirdetik, hogy mi az az aromaterápia, ez nem biztos, hogy jó. Én híve lennék annak, hogy ez bekerüljön az egyetemi oktatási keretek közé.

Kiemelted az egyik önéletrajzodban a hét szokás tréninget, ami segített neked a munkádban. Milyen technikák ezek?

2019-ben az orvoskaron, egy kétnapos kurzuson vettem részt, ez „A kiemelkedően eredményes emberek hét szokása” tréning volt, nagyon élveztem. Ez egy Amerikából származó módszer, most a részletekbe nem is nagyon mennék bele. Ha valaki az interneten rákeres, megtalálja az ehhez szükséges tudásanyagot. A legtöbb esetben úgy éljük a mindennapjainkat, hogy az események irányítanak bennünket, sodródunk vele, és ez így nem jó. Látjuk, hogy egy idő után kimerülünk, elfáradunk, nem vagyunk olyan eredményesek. A tanfolyam címe felkeltette az érdeklődésemet, és hallottam, hogy a körülöttem lévő kollégák, akik elvégezték, nagyon pozitív véleménnyel voltak a tréningről. Arról szól, amit most nagyon röviden összefoglalnék, hogy hogyan kell bevinnünk az életünkbe hét alapszokást, ami sikeressé tesz. Egy példát emelek csak ki, például az első szokás, hogy légy proaktív.

Van, akinek kicsit negatív hozzáállása van az élethez, ő azt gondolja, hogy hát ez már így van, nem tudok változtatni semmit. Az eredményes paradigma úgy szól, hogy én vagyok a felelős a saját döntéseimért, és lehet ezt másképp is csinálni, nem kell belenyugodni a folyamatokba. Nekem tetszett, hogy a szokások egy része azzal foglalkozik, hogy te hogyan legyél eredményesebb. Itt egy nagyon erős nézőpont- vagy paradigmaváltásra van szükség, hogy eddig, amit esetleg rosszul szemléltél, azt most teljesen más nézőpontból nézzed. Utána, amikor már magadat helyreraktad, jöhet az, hogy egy közösségben hogyan viselkedjünk. Én is számos kollégával, hallgatóval találkozom, tehát napi kapcsolatban vagyok sok emberrel. Nagyon fontos az, hogy ezek a kisebb-nagyobb közösségek jól tudjanak működni és az, hogy én hogyan tudok ott eredményesebb lenni. Nagyon tetszik még a win-win stratégia, hogy gondolkodj nyeresben. Amikor beletesszük a mi részünket, meg beleteszi a másik kolléga, akkor egy meg egy az nem kettő, ahogy várnánk, hanem három lesz belőle vagy négy vagy öt. Tehát lehet így is nézni a dolgokat. Van egy olyan szokás, hogy előbb érts, aztán értesd meg magad, ez is nagyon hasznos volt számomra. Nem feltétlenül az a jó, ha én kitalálok valamit, és akkor a munkacsoportomra azt erőltetem rá, hanem előbb meg kell hallgatnom őket, ők hogy látnak bizonyos dolgokat, folyamatokat, mit szeretnének. Mikor ezeket az információkat összegyűjtöm, akkor annak alapján megyünk tovább. Tehát figyelembe kell venni, megérteni a másik embert, hogy mit miért tesz, miért viselkedett úgy ahogy, és utána ahhoz alakítani a saját viselkedésformámat. Ebben benne van még az is, hogy élezd meg a fűrészt, nem azért, mert megyünk fát vágni, hanem hogy törődj magaddal. Mindennap legalábbis törekedni kell arra, hogy picit időt fordítsunk magunkra és a megújulásunkra. Én mindig ezt az egy-két órát használom ki sportolásra például. Tehát ez az én-időm, ami szintén nagyon fontos, mert egy idő után kiegészülünk, és utána már nem tudjuk olyan módon folytatni a munkánkat, ahogy szeretnénk. Én most igyekszem mindegyik szokást kicsit beletenni és alkalmazni az életemben. Több-kevesebb sikerrel úgy gondolom, megy is, és most a jelenlegi egyetemi modellváltás időszakában is optimistán nézek a jövőbe.

Az illóolajos kurzusodat már említetted. Kicsit meséld a tanításról! Gyakorlatilag már PhD-s korodban is oktattál. Milyen tárgyakat tanítasz? Szeretsz oktatni?

Abszolút. Ez az oktatás biztos a gyerekkoromból jön. Ahogy a szüleim mesélték, nekem is bevillant néhány kép, hogy a gyerekkoromat összesen két játékbabával együtt töltöttem. Nagyon örültem, amikor az egyik karácsonyra kaptam egy kis rajztáblát krétával. Amikor jó idő volt, kiültettem a babákat az udvarra, és ott magyaráztam el a házi feladatot nekik. Emlékszem, hogy a szüleim mondták; ha ebből a gyerekből nem pedagógus lesz, akkor semmi. Biztos, hogy ez bennem volt már akkor is. Ezt tulajdonképpen akkor úgy éltem meg, hogy ott gyakoroltam és oldottam meg a házi feladatomat. Aztán biztos, hogy vannak már más vetületei is. Nagyon szeretek oktatni. Valóban kihívás, amikor egy előadást kell tartani. Sok hallgatóm van különböző érdeklődéssel, és mindenki figyelmét le kell kötni. A gyakorlati oktatáson, illetve a szabadon választható kurzusokon már több lehetőségem van. Ott egy kisebb csoportot oktatok, és ott mindig igyekszem abszolút gyakorlati részeket is beletenni, amit imádnak. Pont az illóolajos kurzust emelném ki, ahol magyarul és angolul is megy most már ez a képzés. Az angol és a magyar hallgatók is szeretik, amikor van olyan feladat, hogy mindenki a saját keverékét állítja össze. Na-

gyon tehetséges diákok vannak, szabadon engedhetik a fantáziájukat, a kreativitásukat. Persze megbeszéljük, hogy mi az alapja, hogyan kell az egyes illóolajokat összekeverni, mik a szempontok, utána hagyom őket dolgozni. Annyira lelkesen jönnek bemutatni az eredményt! Az őszi félévben van mindig a kurzus, és most egy orvostanhallgató is járt a kurzusomra. Annyira szimpatikus volt, és nagyon örültem neki, hogy kaptam tőle egy olyan üzenetet, amiben a tanári-oktatói képességemet méltatta a hallgató. Számomra ezek a feedbackek az igazán fontosak, hogy igen, megéri ezt csinálni, amikor azt mondja egy hallgató, hogy kapott tőlem valami plusz szemléletmódot a tudásanyag mellett. Én meg szeretem, mikor ilyen széles látókörben gondolkodnak az orvos- és gyógyszerészhallgatók is. A hallgatókat partnernek tekintem ebben a folyamatban, tehát számomra nincsen tehetségtelen diák. Néha egy-két kollégától hallok a panaszkodást, akkor úgy gondolom, ott már érdemes elgondolkodni, hogy esetleg a tanítási módszereken kellene változtatni. Tudjuk azt, hogy amikor hallgató idejön – főleg a külföldi diákoknál tapasztaljuk –, hogy különböző előképzettségűek. Valaki bejön úgy a gyógyszerészképzésre, hogy nagyon kevés biológiát, kémiát tanult, akkor próbáljuk itt felzárkóztatni. Más a motivációjuk, más kultúrából érkeznek, tehát azért nem könnyű nekik sem. Ezeket figyelembe kell venni, mérlegelni kell, és ebből kell kihozni a legjobbat. Bizony többször bele kell tenni plusz energiát, egy-egy diákkal külön is kell foglalkozni, hogy kihozzuk belőle az eredményt. Ugyanakkor ők nagyon hálásak, érzik azt, ha ezt a pluszt beleteszi az oktató is. Mindig szoktam nekik mondani, hogy ez egy közös munka, kooperáció, így lehet ebből egy jó eredményt kihozni, de nem csak úgy, hogy én dolgozom benne, hanem ők is.

A Gyógyszerésztudományi Kar megalakulása mennyire volt jelentős váltás? Hogy változtatta meg a munkádat? Mennyire vettél részt a kar megalakításában?

2016. január 1-jétől létezik az önálló Gyógyszerésztudományi Kar. 2000-től van gyógyszerész szak, korábban az Általános Orvostudományi Karhoz tartozott ez a képzés. Megtiszteltetésnek éreztem, mikor az első dékánunk, Perjési Pál¹³ professzor úr felkért, hogy vállaljam el a tudományos és diákjóléti dékánhelyettesi tisztséget. Kértem tőle gondolkodási időt, mert tudtam, hogy ez már nagyobb felelősséggel jár. A kar megalakulásától kezdve, illetve a szak indításának a pillanatában is Szabó professzor mellett ott voltam, és az elejétől nyomon követtem a gyógyszerészképzés elindulását. Számomra ez nagyon fontos, ha már ennyi energiát, időt, anyagiakat befektettünk egy képzésbe, akkor annak igenis menni kell tovább. Nem szoktam hamar feladni dolgokat, és megtiszteltetésnek éreztem ezt a felkérést. Végül is egy jó hét gondolkodás után ígént mondtam a professzor úrnak. Úgy gondolom, hogy a motivációm, az addig elért eredményeim alapján kért fel a tisztségre. Harminchat éves voltam, amikor 2012-ben habilitáltam, viszonylag sok energiát fektettem a karrierembe annak idején, és igyekeztem a legtöbbet kihozni magamból. Most a második dékánunk, Botz Lajos¹⁴ professzor úr mellett is ezt a pozíciót töltöm be, tehát maradtam a tudományos és diákjóléti dékánhelyettesi pozícióban. Igyekszem az ő munkáját is a legjobb tudásom szerint segíteni és együttműködni vele.

¹³ Perjési Pál (1956–) a Pécsi Tudományegyetem Gyógyszerésztudományi Kar Gyógyszerészi Kémiai Intézetének egyetemi tanára. 2016 és 2019 között a PTE GYTK dékánja.

¹⁴ Botz Lajos (1958–) a Pécsi Tudományegyetem Gyógyszerésztudományi Kar Gyógyszerészeti Intézetének és a Klinikai Központi Gyógyszertár intézetigazgatója és egyetemi tanára. 2019-től a PTE GYTK dékánja.

Azért két elég különböző dolog, a tudományos vonal meg a diákjóléti. Két nagy terület, ahol egyszerre kell vinned az ügyeket, ez nem lehet könnyű.

Viszont mindkettő közel áll a szívemhez. Az oktatásról már beszéltem, hogy hogyan élem meg a hallgatókkal. A diákjóléti vonal a hallgatókkal való foglalkozást, törődést jelenti, ez számomra egy abszolút testhezálló feladat volt. Igazából a mai napig a kutatás is érdekel, saját tudományos kíváncsiságom feltárása érdekében is, úgyhogy ennek a tudományos vonalnak is örültem. Már jó pár pályázatot sikerült elnyernem, és a jövőben is azon leszek, hogy ne csak az egyéni pályázatok, hanem a karunk is egyre sikeresebben tudjon szerepelni a hazai és a nemzetközi pályázatokon. Ez egy nagy kihívás is számomra. De ebben a pozícióban folyamatosan tanulok, az élethosszig tartó tanulás nálunk a karon nagyon fontos és alapvető dolog, igyekszem ennek megfelelni.

Mennyire nehéz ezt összeegyeztetni, hogy oktatsz, kutatsz és még egyetemi tisztséget is ellátsz? Azért ez így elég nehéz csomag, nem? Segítenek például az elsajátított technikák? Egyszerre kell mindenhol megfelelni. Valamikor az egyik kicsit jobban előtérben van? Okoz neked nehézséget?

Van olyan, amikor az egyiket muszáj előbbre venni. Azért ha megnézzük, ha mind a három területet száz százalékosan művelné az ember, az háromszáz százalék, az már egy emberfeletti teljesítmény. De amit mondtál is, egyetértek vele, hogy sokat segített ez a kurzus is. Ebben pont olyan technikák vannak, hogy mit helyezzél egy kicsit előtérbe. Tehát ne a folyamatok irányítsanak és elkezdj kapkodni, hanem mindennek van határideje, és azokat tudod rangsorolni, hogy melyiket kell előbbre venni, melyik az, amelyik még egy-két napot várhat. Ezt próbálom én is megtartani, a hatékony időbeosztáson sok múlik. Közben kialakult a teljesítményértékelési rendszer, röviden TÉR a Pécsi Tudományegyetemen is. Az oktatási, kutatási és az intézménymenedzsmenti feladatainkat, tehát ezt a három területet nézik és mérik. Én úgy gondolom, hogy a modellváltásnak is ez lesz az alapja, tehát a jövőben is ezeken a területeken fognak minket megítélni, a munkánkat díjazni. Számomra ez nem meglepetés, hogyha megnézzünk egy nyugat-európai egyetemet, vagy egy teljesítményorientált céget, akkor ott ugyanezek az elvárások a kollégákkal szemben. Ez a jövő, erre fel kell készülni, de valóban nem lehet mindent százszázalékosan csinálni. Egyik nap nekem is inkább az adminisztratív teendők jönnek elő, ilyenkor kicsit a kutatást szükséges háttérbe szorítanom. De most már a munkacsoportomra tudok hagyatkozni, olyan tehetséges négy fiatal kolléga van mellettem, akikre a kutatást abszolút rá tudom bízni, nekem tényleg csak egy összefogó szerepem van.

A szakmai szervezetekről és a tanulmányutakról tudsz egy kicsit beszélni? Ezeken saját magadat és kart is képviseled.

Így van, valahol elvárás is egy kutatótól, hogy valamilyen szakmai társaságnak tagja legyen. 2015-ben Lengyelországban volt egy nagy illóolaj-kongresszus, amit minden évben meg szoktak szervezni. Akkor ott odajött hozzám egy norvég professzor, aki sajnos már nincs közöttünk, és gratulált nekem, hogy az illóolaj-kutatás területén addig elért eredményeim alapján beválasztottak ebbe a nemzetközi társaságba. Fantasztikus személyiségeket ismer-

hettem meg ott, tényleg, Amerikától Japánig ez egy abszolút nemzetközi csapat. Nagyon jó a kapcsolatunk, most karácsonykor is írtunk egymásnak, és mindenki biztatja a másikat, hogy tartson ki ebben a nehéz időszakban. Tehát ez már tényleg egy család, úgyis hívjuk magunkat, hogy az illóolajos család. Nagyon örültem, hogy 2017-ben ezt a konferenciát több mint 150 résztvevővel Pécsre tudtam hozni, és nagyon jó visszhangja volt a rendezvénynek. A másik, amit kiemelnék, az a Pécsi Akadémiai Bizottság, tehát a PAB Orvosi Tudományok Szakbizottsága és azon belül a Gyógyszerészeti Munkabizottság elnöke vagyok már pár éve. Nagyon szívesen csinálom az ezzel kapcsolatos feladatokat. Kiemelném, hogy mi szervezzük a *Gyógyszerésztudományok Fórumát*, ami a hallgatóknak egy választható kreditpontos kurzusa is. Itt a fórum során hívunk a gyógyszeriparból, a közforgalomból kollégákat, a klinikai gyógyszerészet területén dolgozókat, és a TDK- és PhD-hallgatóink is tartanak előadást. Ez egy nagyon sikeres előadássorozat, és ezzel szeretnénk megmutatni a hallgatóinknak, hogy diploma után milyen irányban tudnak elhelyezkedni. Itt közvetlenül ezektől a szereplőktől hallhatják, hogy most mi van körülöttük a nagyvilágban. A szívemhez nagyon közel áll ez a fórum, és nagyon örülök, hogy ennek a megszervezéséhez minden szemeszterben dékán úrtól kapok erkölcsi, és ha szükséges, anyagi támogatást is. Ezt a munkabizottság elnöki tisztséget szívesen csinálom szintén.

Tudsz egy keveset a tanulmányutakról is beszélni?

Igen, persze. Úgy gondolom, hogy amikor egy kutató a pályája elején van, akkor van több idő utazni, utána már kicsit más szerepek jönnek be az életébe. Tehát most nekem is nehéz lenne fél évre kimenni valahova. De igyekeztem PhD-s koromban, vagy amikor adjunktus voltam, akkor Erasmus ösztöndíjakkal, vagy Campus Hungary ösztöndíjjal elutazni külföldi társintézetekhez. Nagyon élveztem, mikor Lublinban voltam, az ottani Gyógyszerésztudományi Karon bepillanthattam a munkába, és a mai napig megvan a lengyel kollégákkal az élő kapcsolat. Most közösen szerkesztjük egy nemzetközi folyóirat, a *Molecules Journal* egyik különszámát. Nagyon örültem, mikor kijutottam Bécsbe, és a bécsi egyetem Farmakognóziái Intézetében voltam, de jártam Erdélyben is, Marosvásárhelyen, az ottani Gyógyszerésztudományi Karon. Nagyon fontosnak tartom ezeket a külföldi tanulmányutakat a tapasztalatszerzés miatt is, és hát valahol elvárás is, hogy építsük a nemzetközi kapcsolatokat, tapasztalatokat. Nagyon sokat lehet tanulni a külföldi kollégáktól, hogy ők milyen szemléletet képviselnek, illetve, amire most nagyon büszkék vagyunk, hogy egy közös tananyagfejlesztésbe kapcsolódtunk be. Egy Erasmus pályázat keretében szakemberek, illetve laikusok számára egy gyógynövényismerettel kapcsolatos tananyagot fogunk fejleszteni. Ezt a prágai Charles University irányítja, és a bolognai egyetemtől kezdve, Ljubljana, Pozsony van benne, tehát egy nemzetközi csapat, nyolc európai egyetem vesz részt, és Magyarországról a Pécsi Tudományegyetem Gyógyszerésztudományi Karának ez a kis intézete szerepel benne. Már most is élvezem, és látom, hogy számunkra ez csak előnyökkel járhat, hogy ebbe a pályázatba beléptünk.

Ki tudsz emelni néhány díjat, amit kaptál és neked fontosak?

A Pécsi Akadémiai Bizottság fiatal kutatói díja, aminek nagyon örültem, és nagyon hálás vagyok Molnár Péter¹⁵ professzor úrnak, aki Szabó László professzor után intézetünk második vezetője volt, mert ő terjesztett fel az oktatói, kutatói munkám alapján. A PAB-nál pedig érdemesnek találtak arra, hogy a felterjesztettek közül megkaphassam ezt a díjat. Számomra ez egy nagyon jó visszajelzés volt, hogy így elismerték a munkásságomat. Nagyon örültem akkor is, amikor szakmai konferenciákon részt vettem, és ott poszter díjazásban részesültem. Ez azt mutatja, hogy valóban jó irányba haladunk, vagy fontos az, amit kutatunk. Ezeket tudnám most kiemelni, talán a PAB-díjra vagyok a legbüszkébb.

3. kép – A PAB fiatal kutatói díjával

Előtted Medvegy Gabriellával interjűztunk, aki a műszaki kar dékánja. Biztosak voltunk benne, hogy neki nem volt könnyű nőként ezen a pályán érvényesülni, és teljesen meg voltunk lepődve, hogy soha semmi hátránya nem volt az építészek között. A gyógyszerészek között kicsit több nő van, mint az építészek között, de mint nő, hogy éled meg az egész pályádat?

Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy nekem is jó tapasztalataim vannak. Egy élményt emelnék csak ki, amikor helyettesítettem dékán urat, és egy szenátusi ünnepség volt a Halasy-Nagy Aulában. A dékánok többsége férfi, dékán-helyettesként delegálva voltam az ünnepségre, kiültünk a pódiumra, körbenéztem, és láttam, hogy én vagyok egyedül hölgy. Ez számomra nem negatív volt, én nagyon jól éreztem magam. Nagyon pozitívan fogadnak mindig, amikor dékán úr helyett kiküldetésben vagyok. Jól élem meg. Ha összességében nézzük meg a nők helyzetét a kutatásban, akkor azt mondom, hogy érdemes lenne egy kicsit a női kutatók, oktatók számát növelni. Bár a nők életében a családalapítás, az anyaság ott van, és aki kiesik pár évre a tudományos kutatásból, elég nehéz utána vissza-

¹⁵ Molnár Péter (1948–) a Pécsi Tudományegyetem Gyógyszerésztudományi Kar Farmakognóziái Tanszékének professor emeritusa.

jönni, és az elmaradt éveket pótolni, tehát ez egy nő számára hátrány. Én ezen a téren azt gondolom, hogy érdemes elolvasni Müller Péter *Férfiélet női sors* című könyvét. Nagyon hasznos és alapvető gondolatokat fogalmaz meg az író benne. Azt kell látnunk, és ezt tudományosan is bizonyítják, hogy kicsit másképp gondolkodnak a férfiak, másképp gondolkodnak a nők, de ez nem hátrány a mai világban. Úgy tudnám megfogalmazni, hogy össze kellene fogni, és ha egy csapatban férfiak és nők vannak egészséges arányban, akkor az inkább előnyt jelent. Előítéleteket nem lenne szerencsés megfogalmazni egymás iránt. Én úgy gondolom, hogy ezt kellene tiszteletben tartani, hogy mindenki hozzá tudja tenni magát, mert vannak olyan képességek, amelyek most már tudományosan is bizonyítottak, hogy a nők erősebbek benne, más valamiben pedig a férfiak, és ezt kellene összetenni, és így minden simán működhet.

Mondtad, hogy sportolsz, kikapcsolódásképpen. Amikor nem kutatsz, nem oktatsz és nem az egyetem ügyeivel foglalkozol, mi az, ami ki tud kapcsolni abban a kevés szabadidőben, ami van?

Ezt is igyekszem beosztani. Van, amikor csak egy fél óra jut rá, van, amikor kicsit több idő, ettől függően szervezem meg, hogy mivel foglalkozom. Nagyon fontos most számomra a futás, körülbelül egy éve jött az életembe. Úgy gondolom, hogy azzal tudok a legjobban kikapcsolódni. Azért is jó, mert itt tényleg lehet célokat kitűzni. Az elején még csak úgy indultam, hogy egy kicsit futok. Aztán amikor láttam, hogy ez kicsit jobban megy, kitűztem célként, hogy egy tíz és fél kilométeres futóversenyen is elindulok, mikor ment már az öt kilométer is. Tavaly szeptemberben sikerült is egy tíz és fél kilométeres távot teljesítenem. Minden év elején ajánlott célokat kitűzni, hogy hova szeretnék a munkánkban, életünkben, párkapcsolatunkban eljutni. Nekem a sport területén a 21 kilométeres, a félmaraton a cél, de ott meg fogok állni, mert ismerem a korlátaimat, a képességeimet. Tehát ez is segít abban, hogy célokat tűzök ki, motivációt jelent az életemben, de ugyanakkor a sport nagyon fontos. Szeretek kirándulni, a természetet gyerekkorom óta nagyon szeretem. Ezen kívül még a torna van.

Futás mellett még torna is?

Igen, fontos, mert a futással csak egyfajta tevékenységet gyakorlunk. Egy időben jártam jógázni, amíg nem jött be ez a Covid-időszak, akkor például jógát is gyakoroltam, és a mai napig is próbálom bevinni az életembe. Nagyon holisztikusan próbálok foglalkozni magammal, nemcsak a testet, de az elmét és kicsit a lelkemet is építgetni. A sportolás ehhez járul hozzá.

Gondolom az olvasás is, mert most is hoztál könyvet magaddal.

Igen, így van, már említettem Müller Péter könyvét. Az egyetem alatt szerettem meg a pszichológiát. Ez a terület az utóbbi időben elkezdett egy kicsit jobban foglalkoztatni. Elsősorban olyan céllal, hogy megértssem a világban körülöttem zajló folyamatokat, embe-
reket. Ez az egyik szokásra visszautal, hogy előbb érts, aztán értesd meg magad. Ez nagyon fontos, hogy a munkahelyen vagy egy párkapcsolatban hogyan fordulunk egymáshoz, és

ezekkel kapcsolatban szeretem több szakember véleményét megismerni. Tulajdonképpen mindenki ugyanarról beszél, legyünk optimisták, tűzzünk ki célokat, vannak folyamatok, amelyekre nincs ráhatásunk, de ebből kell kihoznunk a legjobbat. Legyünk türelmesek, akaraterő, motiváció, empátia stb., fel tudnék most sorolni olyan jellemvonásokat, amelyeket igen is be kellene vinnünk az életünkbe, és akkor kevesebb probléma lenne így a világban. Kicsit jobban oda kellene most figyelni egymásra, és gondolkodni ebben a win-win stratégiában. Én úgy gondolom, ez a jövő.

Köszönjük az interjút!

(Az interjút készítette és jegyzetekkel ellátta:

Dezső Krisztina és Gergely Zsuzsanna.

Fotó: 1. és 3. kép: Gergely Zsuzsanna. 2. kép: UnivTv Archívum.

Pécs, 2021. január 9.)

„Elégedett vagyok mindennel”

Interjú Medvey Gabriellával a PTE Műszaki és Informatikai Karának dékánjával

Milyen családból származol? Voltak építésszek a felmenőid között?

Én az Alföldön, a Kiskunságon nőttem fel. Nagyjából ez az a környék, a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl, Szarvas, Mezőtúr, ahol a családi gyökereink vannak. Ez abszolút az Alföld. 1998-ban Pécsre jöttem az egyetem miatt, és utána itt felejtődtem. Talán sok év eltelt, mire úgy fogalmaztam, hogy ha hazamegyek, akkor Pécsre megyek, és nem pedig fordítva.

Nincs építész a családban. Apám mezőgazdasági gépészmérnök, nagyüzemi gazdaságokban dolgozott. Az anyukám óvónő. Egy klasszikus értelmiségi család vagyunk. Három testvérem van, tehát mi négyen voltunk gyerekek a családban. Én vagyok a legidősebb. Hárman vagyunk lányok, és végül az öcsénk a legfiatalabb. Nagyon jó gyerekkorom volt, ha lehet így fogalmazni. Mi játszottunk, iskolába jártunk, nem úgy készültünk az életre, hogy mindenáron tudni akartuk, hogy mik leszünk. Voltak a szüleink részéről elvárások: jól kellett tanulni, de mehettünk mindenhol, elérhettük azt, ami érdekelt bennünket. Zeneiskolába is jártunk, sportoltunk. Nyelvet tanultunk az általános iskolától kezdve. Az általános iskolából a Móra Ferenc Gimnáziumba kerültem Kiskunfélegyházára. Ez egy német, emelt szintű nyelvi osztály volt. Én annak a generációnak a tagja vagyok, akik elkezdtek tanulni az orosz, aztán egyszer csak ez derékba tört, és utána mindent kidobtak, ami az orosz nyelvvel kapcsolatos volt. Két évig tanultam az orosz után németet, ami nem volt jó semmire. A gimnáziumban a németet választottam, mert ott akkor azt gondoltam a rendszerváltás körül, hogy a német nyelv hasznos lesz. Főképpen azért, mert látni lehetett, hogy Németország felől jön az ipar. Aztán később az egyetemen fordultam az angol felé. Én nem mondom, hogy nagy döntések voltak mindig, inkább lehetőségek adódtak az iskolák során, és akkor arra orientálódtam.

1. kép – Medvey Gabriella

Tudnál még egy keveset mesélni a középiskoláról?

A középiskola, ahogy mondtam, egy nyelvi gimnázium volt. Elég hamar felfigyelt rám a rajzszaakkörben a rajz- és művészettörténet-tanárom, aki természetesen személyiségében is olyan volt, hogy hatni tudott rám. Ő bejuttatott egy alkotókörmbe, ezért lehetett saját kiállításom is a középiskola alatt. De akkor ez így nem tűnt különösebben nagy dolognak, ezek szinte öntudatlan dolgok voltak.

Nem gondoltál rá, hogy művészeti pályára menjél?

Az építészet lett végül az. Amikor az egyetemre jelentkeztem, akkor indult Pécssett elsőként vidéken az egyetemi szintű építészképzés. Előtte itt főiskola volt. Egyébként akkor az az induló képzés művészképzésnek volt titulálva, építőművészetként. Ez a mai napig így van, nem tudjuk eldönteni, hogy ez mérnökség vagy művészet. Bár szerintem nem is kellene eldönteni, habár vannak, akik szerint el kellene – nyilván ők nem építészek. A lényeg, hogy ez egy két irányból építkező szakma. Egyébként beírtam a Műegyetem építész szakát is, de csak a második helyen. Oda is simán felvettek. Pécssett tetszett a város, jól emlékszem a felvételire is. Egy egész napos felvételi volt a művészfelvételi: rajz, művészettörténet stb. Nagyon jól éreztem magam. Egyedül vágtam neki az egésznek. Befogadó, jó hangulata volt már a felvételinek is. A mai napig emlékszem arra, hogy kikkel felvételiztem, ott ismerkedtünk meg egymással, és vagy évfolyamtársaim lettek később vagy nem. Emlékszem, hogy a Széchenyi térről hívtam a szüleimet, miután kész lettünk, hogy jöhetnek értem. Akkor láttam, hogy ez egy nagyon jó város és egyetem, kontra Műegyetem, ahol meg olyan begubózott, tiszta „idegembereket” láttam. Ezért jöttem Pécsre, mert tetszett a város. Láttam azt is, hogy itt a művészettörténettel, a vizuális dolgokkal fogok tudni foglalkozni. De az építészet azért használható szakmának is tűnt, mégsem képzőművészet, úgyhogy végül is jól választottam.

Milyen volt itt Pécssett az egyetemi oktatás?

1998-ban – ahogy már említettem – az első egyetemi évfolyam volt, ahová én jártam. Friss volt a képzés, és ez meghatározó volt. Egy érdekes, kettős hangulatú képzés volt, mert egyrészt nagyon szépen rá tudott épülni a Pollack meglévő építész-mérnöki, főiskolai tradícióira. Egy nagyon erős épületszerkezet-tani, klasszikus, mérnöki struktúra már rendelkezésre állt. Másrészt az iskolaalapító, id. Bachman Zoltán¹ professzor révén az alkalmazott művészeti, desing- és kreatívoldalon sok mester csatlakozott be az ötéves képzésbe. Ők megnyitották a műtermeiket, mi negyed-, ötödévtől bekalandoztuk az ilyen irodákat. Például a csoporttársaim Budapesten, Nyíregyházán, az akkori magyarországi, számon tartott építészek irodáiban megfordultak. Én itt maradtam, és Pécssett kezdtem el a tanszéken dolgozni. Tehát nagyon gyakorlati irányba fordult a képzés a vége felé. Legfőbb jellemzője ez a műhelyjellegű képzés volt. Ez a mai napig így működik. Akkor ez egy kényszer is lehetett, mert fontos volt, hogy involválódhassanak ezek a nagy alkotók a képzésbe, mert ők nem tudtak ide, Pécsre költözni. Tehát mi mentünk oda, ami egyébként nem környezetidegen a szakmában. Ma már ez nem így van, mert már egy olyan oktatói generáció nevelődött ki Pécssett saját praxissal, akik stabilan viszik tovább a gyakorlati oktatást.

¹ Bachman Zoltán (1945–2015) építész, a Pécsi Tudományegyetem professzora. Meghatározó szerepe volt abban, hogy a Pollack Mihály Műszaki Főiskolán megindult az építészképzés, 2003-ban szervezte meg az építész szak doktori iskoláját, amely Breuer Marcell nevét vette fel. Munkásságának gerincét műemléki feladatok adták, nevéhez fűződik a pécsi ókeresztény emlékek rekonstrukciója.

Bachman professzor személye mennyire volt meghatározó az itteni oktatásban?

Igen, ő nagyon fontos volt, de a pécsi iskolát három nagy professzorszemélyiség hozta létre. Bachman Zoltán mellett az idősebb Kistelegdi István², illetve Hübner Mátyás³ vezették az építész tanszékeket. Matyi bácsi tanította a városokkal, településekkel kapcsolatos ismereteket, Kistelegdi tanár úr az épületszerkezettel összefüggő tárgyakat oktatta, és Zoli bácsi volt a tervezés felelőse. Igen, ők együtt jegyzik a pécsi iskola létrejöttét, de Bachman professzor volt az, aki vitte a prímet. A képzés szempontjából mindenképpen. Én övele dolgoztam később, tehát nekem ő kifejezetten fontos volt.

Már az egyetemi képzés alatt is részt vettetek olyan gyakorlati munkákban is, amelyek már meg is valósultak?

Igen, ez így volt a képzés alatt és utána is. Különösen a doktori iskolára volt jellemző az, hogy nagy egyetemfejlesztési munkákban és középületi projektekben vettünk részt a professzorokkal és olyan vezető tervezőkkel, akik az oktatásban is megjelentek. De egyébként én másodéves voltam, amikor először bekopogtattam egy otthoni építész irodába, akkor még csak gyakorlati helyet kerestem. Azután minden nyáron ott dolgoztam abban az építész irodában. Az egyetemi tanulmányaimat végigkísérte ez a kapcsolat is. Mai napig kapcsolatban vagyunk és segítjük egymást. Ez akkor nagyon fontos volt, mert tapasztalatot és jövedelmet is adott. A doktori iskola alatt is fontos volt, hiszen valamiből meg is kellett élni.

Miért döntöttél amellett, hogy az egyetemen maradsz és tanítani is fogsz, nem okoz nehézséget emellett építészként is dolgozni?

Ez egy nagyon szabad szakma, kifejezetten jó, hogy az oktatásban is részt veszünk. Azzal, hogy a hallgatók által folyamatosan projektekkel találkozunk, nekünk is előnyös. Természetesen nekünk is megvan a saját szakmai utunk. De a hallgatók sem rosszak, a diploma környékén már merhetnek jónak lenni nálunk/nálam. Én ezt vállalom is. Tehát ettől kezdve egymást inspiráljuk. Az, ami az oktatásban zajlik, az utána a napi munkában is lecsapódik és viszont. Az építész szakma és az oktatás is egy komplex, de közben mégis elég szabad tevékenység. Nem annyira statikus és kőbe vésett kurzusok vannak nálunk. A képzés elején még igen, az alapozó tárgyak ilyenek, de utána olyan komplex kurzusokkal dolgozunk harmadévtől felfelé, ahol egy nagy, féléves projekt keretébe vagy egy komplex tantárgyba akár három tantárgyi kurzust is integrálunk. Ha mondjuk városi kontextusú a projekt, akkor az éppen aktuális urbanisztikai tantárgy kapcsolódik hozzá, a belsőépítészet

² Kistelegdi István (1944–2020) építész, a Pécsi Tudományegyetem professzora, 1993–1995 között a Pollack Mihály Műszaki Főiskola főigazgatója. A pécsi egyetemi szintű építészképzés egyik alapító professzoraként a hazai építészeti közelet és építészoktatás elismert alakja volt, számos meghatározó épület és helyreállítás tervezője, szakkönyv, publikáció és tudományos kutatás szerzője.

³ Hübner Mátyás (1942–) építészmérnök, a Pécsi Tudományegyetem professzora. 1991-től tanít a pécsi Pollack Mihály Műszaki Főiskolán, 2008-tól egyetemi tanár. Munkásságában a történelmi települések szerkezetének vizsgálata, értékelési módszertanának kidolgozása, a történelmi városok tereinek, utcáinak morfológiai és használati értékelése áll.

vagy valami extra. Tehát összedolgoznak, hogy a hallgatók ne száz projektet dolgozzanak ki, hanem egyet rendesen és holisztikusan.

Ezek valós projektek?

Előfordul az is. Olyan témákat szoktunk hozni, ahol meg tudjuk személyesíteni a megbízót. Például ma is a városvezetéssel lesz egy egyeztetésünk erről. Nyilván beazonosítjuk a projektet a hallgatók készségi fokának megfelelően. Harmadéven kis középületet csinálnak, ötödévre pedig már komoly, nagy, városi léptékű feladatok is vannak. Azt szeretjük, hogyha van helyszín, ha van valódi probléma, ha van valaki, aki szóba áll a hallgatókkal és esetleg ismerteti a problémát. Magyarul megszemélyesíti a megbízót. Miután a konzultációk során haladunk, léptéket váltunk, a végén kijön belőle egy ház vagy valami építészeti megoldás. A félév közepén és a félév végén mindig vannak olyan nyilvános review-k, amikor a hallgatóknak ki kell teríteni lapjaikat, és ott makettel, meg kinyomtatott tablókkal bizonyos idő alatt prezentálni kell, hogy hol tartanak. Ott van az egész évfolyam, az összes konzulens, esetleg az a bizonyos megbízói kör is. Ez lehet akár egy civil szervezet, városi idők otthona stb. A hallgatók pedig valós visszajelzéseket kapnak. Nem egyszer történik meg, hogy megrendelés is lesz a munkákból. Ez abból is adódik, hogy ezek a feladatok valós problémákra keresik a megoldásokat. Minden második kolléga valahol főépítész, találkoznak ők is ezekkel a helyzetekkel, meg saját kapcsolatokkal is rendelkeznek. Úgy zárjuk a félévet, hogy minimum egy kiállítással megmutatjuk a munkákat. Ide már azokat is be tudjuk integrálni, akiket érint a projekt. Így ez már egy kicsit társadalmasítási folyamat is. Igyekszünk úgy befejezni, hogy annak is jó legyen, akinek csináltuk, és igen, előfordult már, hogy megvalósult. Volt olyan, aki azzal a céllal jött, hogy ezeket a munkákat felhasználva pályáztak, és utána bevonták azokat a hallgatókat, akik a legjobb tervekét csinálták a tényleges megvalósításba is. Ilyen volt például az orfűi malomfejlesztés. Ez hallgatói tervekkel indult, három új létesítmény épült a mi hallgatóink ötletei alapján. A fogadóépületet például az akkor harmadéves Greg András találta ki. A fejlesztők nyertek forrást, és a megvalósításba is be lettek vonva a hallgatók. András egyébként elvégezte a doktori iskolát is, ez a fogadóépület volt a mestermunkája. Most már az egyik adjunktus kollégánk, szóval ő is itt van. De volt más is. Például általános iskoláknak csináltunk kútereket, beltérek, de ez persze úgy volt kitalálva, hogy a végén társadalmi munkában meg lehetett valósítani. A hallgatóink is odamentek, de nyilván a szülők is, tanárok is. Ennek híre is ment, jött több iskolaigazgató is, aki megkeresett bennünket. A kollégákkal figyelünk, és ha valami olyan szakmai projekt zajlik, amihez jól tudunk kapcsolódni, akkor azt megcsináljuk együtt.

Nagyon sok egyetemi épület megvalósításánál is közreműködtek.

Igen, ez is fontos. Például belső erőforrásként léptünk fel a Modern Városok Programban. 2016 körül, amikor a forrás megérkezett, akkor a kancellár igénybe vette a kar munkatársait mint építész, műszaki szakértőket. Rengeteg megvalósíthatósági tanulmányt készítettünk és persze tervek is. Például a mi terveink alapján készült el itt, a szomszédban, a Damjanich utcában a NOK felújítása, itt a campuson a két fekete épület (É81 és G56), amelyet a kiviteli szintig elvittünk. A kollégiumi felújításokat is mi csináltuk.

A mi terveink alapján épül az orvoskari tömbben a Vírus új oktatási épület, ezt Bachmann Bálint⁴ és én jegyezzük. De mi terveztük korábban a Science Buildinget, a Szentágotthai Kutatóközpontot. Nehéz kikerülni bennünket, mivel mindenki kinn van a piacon, dolgozik és van saját praxisa is, egyszerűen egymásba botlunk.

Építész szemmel lépsz be egy új középületbe?

Az ember kritikus az épített környezettel szemben, mert egyszer felhasználóvá válik, és felhasználói szemmel éli meg a köztereket. Az építészet a környezetünk része, és mindenhol ott van az építész keze. Csakhogy mi másként tekintünk erre, és ez nekünk nem is könnyű. Meg szokta „szakérteni” az ember a köztéri szobrot, hogy ez csúnya vagy szép. De nincs szoborbolt, ahol meg lehet venni ezeket az alkotásokat, így el tudjuk fogadni azt, amit a művész csinál. Az építészzel szemben viszont teljesen más a szemlélet. A jó építésznek az a feladata, hogy megértse az igényeket, de az építészet manipulatív szakma is. Magyarul olyan tereket teremtsen az építész, amelyekben az embereknek pozitív komfortja lesz.

Még az EKF (Európa Kulturális Fővárosa) időszakról szerettem volna mondani, hogy az is egy olyan korszak volt, amikor pályáztatott projektek valósultak meg sorban. Egyébként például a hangversenyteremnél második díjasok lettek a kollégáim, saját építésziródaival pályáztak. De ugyanez a Széchenyi tér rekonstrukciója, ott is második díjas lett a csapat. A Zsolnay Negyedben a bölcsészek épületét is például a mi doktori iskolánkba járó kollégák tervezték. Egyébként szeretjük nagyon azt az épületet. Akár egyetemi vagy intézeti oldalról, vagy saját praxisból, de ott vannak a kollégák a városban. Ez nagyon fontos.

Kicsit kanyarodjunk vissza időben, tudnál mesélni a doktori iskoláról?

2003-ban alakult meg a doktori iskola. Egyébként ott is első generációs voltam. Bachman professzor felhívott – már korábban volt szó róla, hogy a doktori iskola alakul –, hogy jöjjenek. De engem azért sok minden érdekelt, nyilván nézegettem a piacot is, meg talán el is köteleződtem valahova, de aztán annyira imponált, hogy ő hívott a doktori iskolába, hogy végül eljöttem. Akkor már ment a világörökségi projekt, tulajdonképpen erre alakult a doktori iskola is, ha úgy tetszik. Bachman professzornak az életműve pont erről az integrált örökségvédelemről szólt már a 70-es évektől. Például az Ókeresztény Mauzóleum bemutatása. A 2000-es években látszott, hogy Pécs ezt az ókeresztény temetőegyüttest meg lehet csinálni. Ő már az előkészítéstől támogatta a projektet, részt vett benne. Mi terveztük a Cella Septichora védőépületét, az Ókeresztény Mauzóleum rekonstrukcióját. Tulajdonképpen az egész ókeresztény nekropolisz azon részét, amikor összeérték a föld alatt a sírkamrák, a doktori iskolával terveztük, készítettük. Ez azért fontos, mert a doktori iskolánk akkor még csak DLA-fokozatot adott ki, amelynek egy mestermű a vége. Ezeket a nagy projekteket beleforgatta a doktori iskola vezetése az iskolába. Én pont ebben a projektben dolgoztam.

⁴ Bachmann Bálint (1970–) építész-mérnök, egyetemi tanár. A Pécsi Tudományegyetem Műszaki és Informatikai Karának dékánja 2014–2017 között, 2018 októberétől a budapesti Metropolitan Egyetem rektora. Főbb kutatási területei a lakóépülettervezés optimalizálása történeti épített környezetben, a műemlék rekonstrukciók belsőépítészete és az építészeti menedzsment az örökségvédelemben.

Ki tudnál még emelni néhány munkát, amiben részt vettél?

Vannak kedvencek, igen. Az egyetemi projektek mindig meghatározóak. Mi úgy vagyunk, hogy mindig egy projektre állunk újra össze. Gyakorlatilag mindenki csinálja a saját dolgát, meg vannak kis munkák, belsőépítészet, meg ez az, amaz. Itt vannak az egyetemisták, akikkel foglalkozni szükséges, tehát ez nem olyan, mint amikor az ember egy nagy irodát visz. Jellemző, hogy az intézetben belül állunk össze kollegákkal, integrálunk doktoranduszokat a munkákba. Változó konstellációban dolgozunk. Ilyen szempontból persze egy építész életében a középületmérték az, ami nagyon izgalmas. Sokat dolgoztunk Kozármislenyben. Ez egy korábbi korszak, amikor éppen változott faluról városra a település. Ott egy-egy építészirodával összefogva több épület készült.

Nagyon fontos természetesen a doktori iskola alatti munkám, az ókeresztény temetőegyüttes rekonstrukciója, ami két évig tartott. Ki kell emelni ezt a mostani Modern Városok Programot az egyetem keretében, mert itt is rengeteg épületnél közreműködünk. Bennünket a kar oldaláról szerveztek be oda, Bachmann Bálinttal közösen. Végül az én feladatom volt koordinálni az építészcsoportokat. Nem is tudnék kiemelni ezek közül egyet sem, inkább csak a volument: ezek nagyobb volumenű, középületi projektek.

Ezekhez a nagy beruházásokhoz képest a belsőépítészet hol helyezkedik el?

Szeretem ezeket a munkákat is. A buszpályaudvarnál volt egy olyan belsőépítészeti munkánk, ami a várótérhez kapcsolódott. Úgy belsőépítészet, hogy abban a térben valamiféle megoldás született. Mindent integrálni kellett, ami a középületiség: nagy igénybevétel, nagy kopásállóság, vandálbiztosság, akadálymentesség stb. Tehát nagyon kompakt megoldás kellett. És arculatot is szeretünk volna kicsit adni a térnek. Ráadásul rettenetes körülmények voltak ott eredetileg. Ezt belsőépítészeti munkának hívjuk, de szerintem sokkal komolyabb volt. A mai napig nagyon szeretem ezt a munkát, pedig már kb. 10 éve csináltuk. Ma is működik, ahányszor arra járok, úgy látom, hogy minden bejött, amit akkor komolyan gondoltunk. De persze a tipikus belsőépítészeti munkák inkább lakások vagy irodák szoktak lenni.

Azt vallom, hogy a belsőépítészetnek és a várostervezésnek sem szükségszerűen kell szétválnia. Mi azt tanítjuk, hogy a jó építésznek van véleménye az általa tervezett épület, létesítmény belső tereiről is. Hiszen nem lelketlen dolog az sem, amikor az alaprajz születik, hanem az embernek már van elképzelése a terekről is. Ennek ellenére a piacon a lakberendezés és hasonlók önállóan is létező fogalmak, ahogy a belsőépítészet is. Ez sem rossz, de én azért nem szoktam megállni a tervezésnél. A hallgatóknál meg persze vannak kicsúcsosodások, amikor valaki vendéglátás funkciót tervez, és a végén leterzi a vizsgabizottság asztalára a grafikus módon tervezett étlapot is. Szóval akkor ott látszik, hogy hol van a vége a projektnek. Igazából ott, amikor felépül az épület. Tényleg nem lehet megállni könnyen, hogy továbbmenjünk. Szinte saját döntés, hogy ez hogyan lesz komplex, meg hogy nem lesz belőle belsőépítészet például.

Itt Pécsen is van belsőépítész képzés? Ők mennyiben kapnak más képzést?

Ez egy mesterképzés nálunk, tehát ráépül a korábbi építészképzésre. Nálunk van egy belső logika a mesterszakoknál is, hogy irányszámokat tudunk mondani, hogy pl. a belsőépítész mesterképzés hány százalékban rokon az építőművész mesterképzéssel. Sorozatos átlapolódások vannak a mesterképzések között.

Városrehabilitációval is foglalkoztál, tudsz néhány példát ezekre a munkákra is említeni?

Az EKF alatt voltak olyan pályázatok, amikor városi kontextusból indultunk ki. Voltak köztérmegeújítási programok. Például a Komlói út környékén volt egy ilyen köztérmegeújítási program. Voltak alközpontok, amiket az EKF-ben meghatározott a város. Más városokban is indultunk hasonló tervpályázatokon, ami kifejezetten köztérmegeújításra irányult. Városléptékű, urbanisztikai igényességű, de köztereknek az újragondolása volt. Nagyatádon, Kozármislenyben is csináltunk ilyet.

Ez izgalmas kérdés, ezzel kicsit tudományos szempontból is foglalkoztam, mert ez sem olyan egyszerű, mint ahogy gondolja a laikus. Beszéljünk pl. a pécsi Széchenyi térről, mert azt mindenki ismeri. Úgy tervezik ezeket a köztereket, hogy benne legyenek az alapvető funkciók, amiket az ember használ; van pad és arra le lehet ülni, van szökőkút, stb. Ha jó építész csinálja, akkor annak megvan az oka, hogy az miért ott van. És nemcsak azért, mert az útvonalakat, meg az irányokat, a dinamikáját észreveszi a helyszínnel, hanem azért, mert ún. térbeli felesleget, centrumokat is meg tudunk fogalmazni. Amiket ugye nem dokumentálunk, de azt tudjuk, hogy szüksége van a térnek olyan felületekre, ami egy kicsit leesik a forgalomról, vagy szabadon hagyjuk, hogy később definiálódjon majd a használat során. Vannak a Széchenyi téren is ilyen pontszerű dolgok, például van az a kis fórum a kúttal a déli részen, az történelmi pont, mert az egy vízvételi hely volt mindig. Tehát az az oka annak, hogy ott van, mert nem volt vezetékes víz, és tudjuk, hogy hol voltak a városban a kutak. Másrészről pedig annak nincs annyira direkt funkciója, gyakorlatilag pont azt a szabadságot adja meg, amit egy köztérnek kell tudni: gyülekezni, pihenni stb. Olyan rétegeket, meg tapasztalatokat, tartalmakat teszünk mi még rá az ilyen városi léptékű ügyekre, amit egyébként nem veszünk észre, de ettől lesz használhatóbb, komfortosabb, kellemesebb. Lojalitás alakul ki a városlakókban a tér irányába. Egy csomó olyan haszna van, amit az emberek nem tudnak. Ezekkel a bizonyos szűrőrétegekkel komolyan foglalkoztunk. Izgalmas kérdés volt, hogy mi történik egy-egy térformánál.

Ez a középületekre is igaz. Vegyük például a Tudásközpontot. Ahhoz, hogy eljussunk a főbejáratig, azelőtt egy csomó dolog történik velünk, ez a felvezetés. Nem kell ahhoz monumentalistának lenni, hogy pl. látványos lépcsősor kelljen, bár itt pont az is van. Viszont van egy pont, amikor még nem a Tudásközpontoz tartozunk, hanem az utcához, ez egy egészen nyilvános helyzet. Ha a bejárat felé elindulunk, akkor a nyilvánosból egyszer csak félnyilvános tartalmak kezdenek az épület körül kialakulni. Tehát egyre inkább az épülethez tartozik már a látogató. Végül, amikor bemegy, mivel elég transzparens a bejárat és a környezete is, az az üvegfelületes rész sem dönti el, hogy hol a határ, hogy félnyilvános vagy félprivát lesz ez a rész. Amikor bent mozgunk az épületben, nyilván lesznek olyan részek, amelyek tisztán privátnak számítanak, ez a tiszta funkció. De egy jó középületben

ezek a szintek lépcsőzetesen következnek, szépen lassan vezeti át az embert egymásba. És van lehetőség mindig ki is lépni ebből. Tehát nem mindenki akar a Tudásközpontban látható lenni. De van egy olyan funkciója is, hogy találkozási pont, kulturális események, kiállítások színhelye. Ez leírható a közterekre is.

Meghatározóak voltak a pályád során a külföldi ösztöndíjak, kapcsolatok?

A külföld szinte evidencia a mi szakmánkban. De az építész szakmában ez mindig is így volt. Mi például máshogy utazunk, és máshogy is éljük meg az utazás során látott városokat, épületeket. Szeretem egy kicsit kipróbálni, megérezni, hogy mit tud az adott város, a környék. Hogyan élnek az emberek ott, milyen a szerkezete. De nagyon inspiráló tud lenni, ha az ember jó épületeket, házakat lát.

Volt egy ösztöndíjam még az egyetem alatt. Valenciában volt egy szemeszter Erasmus program keretében. A doktori iskola alatt gyakornoki ösztöndíjakat pályáztam meg. Voltam Máltán, ahol egy helyi építészirodában dolgoztam. Aztán visszamentem Spanyolországba, Sevillebe, az is fantasztikus volt. Ott is egy elég nagy építésziroda tervező osztályán dolgoztam. Látni, hogy ott mit csinálnak, mennyire mások a szempontok, és sokat lehetett tanulni interkulturálisan is, meg nyelvtanilag is.

Utána pedig úgy alakult, hogy a napi munkám itt az egyetemen is olyan lett, hogy elég sokat tudtam utazni. Az előző dékán, Bachmann Bálint mellett én már dékánhelyettes voltam, a nemzetközi kapcsolatokért, a nemzetközi portfólió bevezetéséért, felépítéséért feleltem. Ennek apropóján is rengeteget kellett menni, nekem ez nem esett nehezemre, mert építészként is fantasztikus helyekre jutottam el, az emberek is érdekeltek, és az is, hogy máshol hogyan oktatnak.

Milyen fontos nemzetközi és hazai szakmai szervezetek munkájában veszel részt?

Hát, ez is egy jó nagy csomag, mert sok szerepem van. Vannak természetesen tagságok: a kamarai és a szakmai közéleti tagságok. Az építészeknek kötelező a szakmagyakorlási jogosultsághoz a kamarákba lépni, és ott kreditálni magukat bizonyos időnként. Ez inkább a szakmai része, amikor a kamarákról beszélünk. Ez aztán néha összeér más érdekességekkel is. Például tagja vagyok egy kínai belsőépítész szövetségnek. Ez nagyon izgalmas, mert sok ezer tagja van, és a kínai kapcsolataink révén jutottunk el ebbe a körbe. Számon tartanak bennünket, nem sok nemzetközi tagjuk van egyébként.

Ami még a mi szakmánkban jellemző, hogy tervtanácsokba hívnak bennünket. Önkormányzatok, települések működtetnek saját tervtanácsot a kérdésesebb, problémásabb projekteknél, ez egy szakmai fórum, melynek összetétele egy meghívotti körből áll.

Az oktatással összefüggésben is lehet sok szakmai szervezeteket említeni. Tagjai vagyunk az Európai Építész Képzőhelyek Szövetségének, és annak mindenféle alszervezeteiben is dolgozunk. Ez kapcsolatépítés is egyben, de jó látni, hogy Európa más országaiban vagy a világon hogy csinálják az építészképzést. Tapasztalatcseréket szerveznek, tematizált meetingeket tartanak, például doktori képzés vagy tudományosság témában. Nekem nagyon fontos a nemzetközi akkreditáció, egy-két ilyen szervezetnek is tagja vagyok. Például a litván felsőoktatást akkreditáló nemzetközi csapatnak a tagjaként jutottam el Litvániába, ami nagyon érdekes, nemzetközi tapasztalat volt.

Mely építészeti korszakok vagy építészek állnak közel hozzád?

Inkább korszakokat tudok mondani, nagyon nehéz kiemelni egy-egy embert. Ami hozzám nagyon közel áll, az természetesen a modernizmus és a konstruktivizmus. Ide ugye rengeteg építész tartozik. A hazai közegből emelnék ki egy építészt, Virág Csabát⁵, akiről elég keveset beszélünk, és éppen most bontják a budai várban az egyik művét. Pedig megmozdult a szakma, mégsem sikerült megmenteni az épületet. Ő egy fantasztikus személyiség volt, engem személyiségében is inspirált, de a munkái által is.

Nőként nehezebb volt érvényesülni ezen a pályán?

Sokféleképpen lehet erre válaszolni. Nyilván nem mindig van felkészülve a világ erre, mert nem csak magyarországi tendencia, hogy ilyen a nők aránya a felsővezetők között a politikában vagy a mérnöki szakmákban. Ezen nincs mit tagadni, ez máshol is így van. Persze vannak a „bezzegországok”. Például Németország, ahol egyébként a legjellemzőbb a magasabb „női fizetés”, amin meglepődik az ember. Én azonban sohasem éltem meg hátránynak, az egyetemen és a szakmában sem. Kellőképpen intelligens mindkét közeg, ez abszolút nem került szóba.

2. kép – Pollack Expo (2019)

⁵ Virág Csaba (1933–2015) építész, egyetemi tanár. 1991-ig tervezést tanított a Budapesti Műszaki Egyetem Építéstörténeti és Elméleti Intézetében. 1974-től egyetemi docens, 1989-től egyetemi tanár. 1994-ben megalapította saját cégét Virág Csaba & Z.H.J. Építésziroda Kft. néven.

Szeretném volna beszélni az építészettel kapcsolatos tudományosságról, tudományos kutatásokról.

Az egyetemen az a dolgunk, hogy megfeleljünk az impaktálhatóságnak is, hogy az itt végzett munka tudományosan is értelmezhető legyen. Az könnyű feladat, amikor az ember házakat tervez, igaz, hogy a létrejöttében részt vesz akár 80 mérnök is, de szerzője csak egy van. Azonban ez a munka még csak nem is számít tudományosnak. Viszont nekünk akkor is meg kell felelni annak, hogy az akadémiai ranglétrán tudjunk lépkedni. Integráljuk a napi munkába a projekteket, ezt publikáljuk, zsűriztetjük stb., ez bizonyos szempontból számottevő. De van egy olyan ág is, amit egyébként research by design-nak nevezünk, tehát azt keressük, hogy hogyan lehet az alkotó munkát vagy annak eredményeit, szemléletét úgy alakítani, hogy abból tudományos publikációk is szülessenek. Nyilván ilyenkor nem az objektum vagy a termék az érdekes, hanem az, ahogy születik: a módszer, a szimulációs időszak, az integrációs időszak. Ez a research by design nekünk jó terep, ez egy köztes állapot a művészetek és a tudomány között. Az elmúlt időszakban fontos volt a tématerületi kiválóság-program az egyetemen.

A biomedical engineering néven futó program, amely ugyan összegyetemi, de mégis jellemzően a műszaki, az orvostudományi és az egészségtudományi kar néhány kutatócsoportja dolgozik benne. Ezt a projektet én vezetem az egyetemen. A biomedical engineering azt feszegeti, hogy az egészségtudománynak és a mérnökségnek hol van a közös halmaza. Az orvosok már látják – ők sebészrobotokkal szeretnének műteni –, hogy a technológia alkalmazásában mennyi lehetőség van. Azonban ők nem tudnak sebészrobotot konstruálni, mert ők máshoz értenek. Viszont tudják, hogy mit akarnak elérni. A túloldalon a mérnökök pedig tudnak robotot létrehozni, de nem tudják, hogy ez mit jelent az emberi szervezetben. Például ha a véráramról beszélünk, akkor azzal a problémával szembesülünk, hogy ott lehet-e aerodinamikai szimulációkat végezni, mert mi ugye azt csinálunk ahhoz, hogy az alagúton át tudjon menni egy vonat. A lényeg, hogy itt ez egy olyan határterület megint, ahol az egészségtudomány és a mérnökség találkozik. Ezen a projekten belül 15 kutatócsoportot alakítottunk eltérő fókuszokkal, de van olyan egyébként, ami még az építészet is súrolja. Az igaz, hogy a fő fókusz az IT és a hightech dolgokon van, de a projekten belül van egy olyan kutatócsoport, ami belsőépítészeti kérdésekkel foglalkozik. A kutatócsoport azt feszegeti, hogy lehet-e paraméterezni valamilyen algoritmus segítségével az emberi komfortot az épített térben. Nyilván, azt könnyű belátni, hogy az egészségre hatással van az, hogy milyen térben vagyunk, hogy van-e légkondicionálás, hogy verődnek vissza a fények, és hogyan hat a produktivitásra mindez. Például, hogy a falba épített kábelcsatorna bizonyos anyagokat párologtat-e magából, vagy vannak-e hőtechnikai problémák, stb. Rengeteg paraméter van, amit egyébként ismerünk, ezek mérhetőek, és az építész ezekkel számol, de sose tettük bele, hogy az ember egészsége hol helyezkedik el ebben a logikában. Ez egy nagyon nagy téma, ezért szűkítettük munkahelyi komfortra a kutatásokat.

Aztán tágult a kör, az orvosi kar Népegészségügyi Intézete adott kutatókat hozzá, beszálltak tőlünk még gépészek, mert nekik is vannak jó komfortkísérleteik. Bevontunk ipari partnereket is, olyan helyeket, ahol kb. 5000 ember dolgozik egy irodaházban. Így tudtuk az állításainkat modellezni. Összességében építész nyelven arról van szó, hogyan kell szervezni, rendezni a belső teret ahhoz, hogy az emberek ne érezzék magukat rosszul

a munkahelyükön. De például egy HR-es ebben azt a lehetőséget látta, hogy hogyan lesz produktívabb a munka, hogyan lesznek a munkavállalók lojálisabbak, hogy lesz jobb a megítélése a vállalatnak. Nagyon sok rétege van ennek is. Az állításainkat VR-térben mutattuk be az ipari partnereknek. Terméket is fejlesztettünk már. Ahhoz, hogy jó adatokat tegyünk be, össze kellett állni pl. textilgyártókkal, intelligens üveges céggel. Ebből a közös munka során K+F projektek is kijöttek. Na, ez az igazi research by desing. Az igaz, hogy csak tavaly nyár óta fut ez a tématerületi kiválóság-program, és éppen most zárjuk, de tényleg Q1-es szintű publikációk születtek és még vannak is folyamatban. A napokban adta postára az egyetem a jelentkezést a következő programra, ugyanezzel a biomedical engineering témával, reméljük, hogy sikerül folytatni majd ennek a kutatócsoportnak is a munkát. A lényeg, hogy megtaláltuk, hogyan tudunk tudományos impactokat csinálni abból, hogy designer fejjel indulunk neki egy feladatnak.

Milyen tantárgyakat oktatsz?

A szakmai hátterem az építészet, tehát a graduális képzésben építészeti tervezést oktatok építészeknek. Az épület szerkezete mellett ez az egyik gerince az építészképzésnek. Gyakorlati csoportok vannak 10–12 fővel, angol és magyar nyelvű képzésben is, és egy komplex projekt fölött konzultálunk. A projekt folyamatosan fejlődik, a hallgató tervezi, mindig elhozza az órára, és közösen a csoportban, brainstorming keretén belül megbeszéljük. Mindenki megmutatja, hogy hol tart, és utána kicsit továbbfejlesztjük és rajzolunk, tervezünk együtt vagy csak inspirálódunk.

Mindig vannak diplomázóim is, és amikor egy diplomaprojektet készítünk, akkor annak a vége egy épület városi kontextusban, esetleg belsőépítészettel együtt. Az elméleti vonal a tervezésmódszertan, design methods angolul. Ez egy érdekes tantárgy, mert tervezési oldalról tervezési módszereket veszünk át. Okokat, miértet keresünk, és ez a nemzetközi képzésben külön érdekes, mert eltérő kulturális háttérrel jönnek hozzánk a hallgatók, így időnként nagyon szubjektív nézőpontok találkozhatnak. Alapvetően ez a két fogalom van, az építészeti tervezés és a tervezésmódszertan-elmélet.

A diplomakonzultáció mellett a doktori iskolában van még feladatom, ott van néhány olyan témakiírás, ami ezt a témakört fedi le, akár épülettervezés vagy urbanizációs téma, amely mindig a mai kontextust keresi. Mit jelent az, hogy green urbanity, azaz mi a mai városban épített környezethasználat, és annak milyen tervezési előírásai vannak. A hazai és a nemzetközi képzésből is vannak doktoranduszaim, akikkel sokat dolgozunk együtt, tervezünk és publikálunk is.

Miért érezted azt, hogy szeretnél dékán lenni, és miben különböznek az elveid az elődöktől?

Az egyetemen úgy lehet dékánnak lenni, hogy kell egy pályázatot írni és utána közzé kell tenni. A pályázati kiírásnak meg kell felelni. A kiírás akadémiai hátteret rögzít, szakterületet, tudományos elvárásokat, de a program az fontos, és én azt komolyan is gondoltam. A programban egy-két változás volt a korábbi gyakorlathoz képest, értelmezhetőbb a kar menedzsmentje, jobban elválik a szakmai háttértől. Kifejezetten kértem azokat a kollégákat, akik dékánhelyettesként beszálltak ebbe, hogy kicsit emelkedjenek ki a szakmai

3. kép – A PTE Műszaki és Informatikai Karának 2018-as tanévnyitója

hátterükből, mert nekik most más feladatuk van, ami egy másféle fókuszot kíván meg. Ugyanakkor bekerült az asztal köré az intézetigazgatóknak a köre, akik kifejezetten a szakmai autonómiát biztosítják a szakok fölött.

A korábbi dékáni ciklusban Bachmann Bálint mellett dékánhelyettes voltam. Azt vállalom, hogy az ő munkásságát folytatom, különösen a nemzetközi képzésekben, nemzetköziség tekintetében, aminek akkor én a felelőse voltam mint dékánhelyettes. Vele kezdtük el felépíteni a nemzetközi képzéseket.

Amikor úgy döntöttem, hogy elindulok, az azért volt, mert ezt megbeszéltük Bálinttal. Ő 9 évig volt dékán, és természetesen számított neki, hogy ki folytatja. Másrészt pedig nekem is voltak elképzeléseim. Egy összdolgozói fórumon véleménynyilvánító szavazás volt a beérkezett pályázatokról. Az eredmény után a kari tanács szentesíti, illetve továbbítja a rektornak. Az egy nagyon demokratikus folyamat, hogy hogyan lehet valakiből az egyetemen dékán. Ami alapparaméter, hogy nőnemű vagyok, ilyen még nem volt itt a műszaki karon.

Az biztos, hogy mindig olyan közegben voltam itt az egyetemen, akik abszolút támogatók voltak, de csapat nélkül nem lehet semmit sem elérni. A műszaki-építész területen a projektek nagyok, és ott kell egy kör, ahol meg lehet osztani a lehetőségeket vagy akár az eredményeket. Nekem Bachman Zoltán – Bálint édesapja – volt a konzulensem és közvetlenül vele dolgoztam, azt mondhatom, hogy ő volt az, aki engem kiemelt. Olyan fajta professzor volt, aki nem sajnálta a támogatást azoktól, akikről úgy gondolta, hogy megérdemlik. Ilyen habitusú professzorból egyébként nem sok van. Nem a saját dicsőségemnek gondolom ezt, hanem jó közegben voltam, és ez jó érzés.

Milyen cél van még, amelyet szeretnél elérni?

Nagyjából elégedett vagyok. Tényleg komolyan gondoltam a pályázati programot, amelyben voltak markáns elemek, amiket már említettem. Szerettem volna a menedzsmentet és a szakmai autonóm környezetet egy körben tartani, de fókuszban különválasztani. Szépen felépült a Kari Hivatal, ahol szakmai fókuszok alakultak ki. Egy térbeli működési modellt vázoltam fel abban a programban, az egészet térben szerettem volna láttatni. Vannak a szakok, ez a hét-nyolc mérnök diszciplína, ezek vertikálisak, saját infrastruktúrális felépítménnyel, személyzeti háttérrel, habitussal, hallgatói létszámmal, tanszékkal. Ezek oszlopok, ezért keressük azt, hogyan lehet ezek között horizontálisan is kapcsolatot teremteni. Egyrészt azért, mert nekünk ettől tud holisztikus lenni a tudományos vagy a szakmai fókuszunk, vagy csak amit magunkról mondunk. Másrészt pedig ettől tudunk mi volumen lenni, és ezt az egészet kell, hogy támogassa a kari menedzsment, akiknek már egy magasabb képviselet a feladata, és külön van a szakmai képviselet, amelyek a három szakmai intézetbe tömörülnek. Szerintem ez egészen jól alakul. Volt szó ebben a programban a munkavállalói komfortról, tehát hogy átlátható legyen a kollégák számára, hogy a mi rendszerünkben ők hogyan tudják magukat elképzelni, például periodikusan nyitott fórumokat tartunk, ahova eljönnek a kollégák. Jelenleg 230-an vagyunk, és látjuk, hogy van rá igény, hogy a megfelelő szinteken informáljuk őket és kommunikáljunk velük. Illetve éppen most lépett életbe a dékáni utasítás az Admin TÉR, az adminisztratív személyzet teljesítményértékelő rendszere kapcsán, aminek szintén nem az a célja, hogy bárkit is elszámoltassunk, hanem az, hogy a személyzet be tudja magát kalibrálni, és megtudja, hogy hogyan tud előre lépni, valamint visszajelzést is kapjon munkájáról. A digitalizált portfólió egy kiáltványszerű üzenet volt a programban. Ez azt jelenti, hogy egy olyan adatbázis-kezelő rendszert készítünk, amiben a kurzusaink megjelennek, és reméljük, hogy horizontálisan is bekalandozható valamilyen formában. Például nézzük azt, hogy egy villamos vagy egy informatikus tantervben melyek azok a tartalmak, amiket közösen kellene csinálni. Itt a kurzusok úgy néznek ki, hogy alapegységnek tekintjük őket, és a rendszer képes címkéket is rögzíteni ezekhez. Például tudjuk, hogy ki milyen akkreditációs kondíciókkal rendelkezik, ezáltal egy pillanat alatt aktuális képet nyerhetünk arról, hogy milyen akkreditációs állapotban vagyunk. Bele tudjuk azt is tenni, mi a kurzus kötelező irodalma, és az volna az idea, hogy ez forrádrótban legyen a könyvtárral, mert akkor ezzel nem kéne kínlódnunk. A könnyen kezelhetőség és a hozzáférhetőség volt a cél, azaz, hogy legyen egy olyan értelmes adatbázisunk, ami például alkalmas arra – ha a tantárgyakat jól címkéztük meg –, hogy megmutassa, hogy milyen kompetenciát fejleszt, honnan jött, mire épít, hova mutat. Ezeket össze kell kötni, és akkor tudunk olyan modulokat képezni, amelyek már a szakoktól függetlenek, ez nemzetközi szempontból is izgalmas. Úgy gondolom, sokkal rugalmasabbak tudunk majd lenni, mint amikor leülünk egy papír fölé és tantervet rajzolunk. Igazából minden rendelkezésre áll, csak másképp kell egy kicsit nézni, ennyi a titka. Összességében a dékáni program jól áll, most fordultunk a megvalósítás felé. A kollégák, akikkel dolgozom, helytállnak és magukévá tették azt a részt, ami szükséges. Tudományos vonalon is nagyot léptünk előre, illetve nagyon komoly beruházásokat csináltunk a karon, amelyekhez sikerült jó forrásokat szerezni.

A hasonló magyar karok és egyetemek között hogyan látod a pécsi egyetemi kar helyzetét? Mennyire vonzó a hallgatók számára, mennyiben tud mást adni, mint a többi egyetem?

„Nehéz kilátszódni a vízből Magyarországon”, mert egészen más értékek szerint gondolkodnak vagy döntenek a pályaválasztók, mint amit mi tudunk magunkról. Nagyon sokat kínlódunk, hogy hogyan lehet jól üzeneteket eljuttatni a pályaválasztók felé, ez egy komplex kérdés, nehéz terep. Például ha egy pécsi okos középiskolás tovább akar tanulni, lehet, hogy nem azért nem választja a PTE-t, mert nem szereti a PTE-t, hanem azért, mert Budapestre szeretne menni, és azt gondolja, hogy neki az jó lesz. Budapest körül van egy olyan felhajtóerő, amivel a vidéki egyetemeknek nem kellene versenyezni. Az más kérdés, hogyha valaki eljut hozzánk, akkor itt elégedett, és ez mindig nagyon jó visszhang. Az alap- és mesterszakos jelentkezőink száma vagy a bejövő hallgatók száma például azonos, ez abszolút azt jelenti, hogy jó, amit csinálunk. Éppen ezért a nemzetközi piacon is úgy kommunikáljuk magunkat, hogy nem Magyarországot vagy a Budapesttől való távolságot helyezük fókuszba, hanem az Európai Uniót. Az élményben és ilyen nézőpontban nagyon jó helyzetben vagyunk. Amikor ki tudunk lépni egy picit a provincialitásból; és egészen magabiztosan tudom mondani, hogy innen nézve mi sokkal jobb helyzetben vagyunk, mert sokkal flexibilisebbek vagyunk, és nem terhelnek olyan tradíciók, amelyek a klasszikus műszaki képzőhelyeket igen. Támogató a környezet, az egyetem is jó, mivel integrált egyetem, most nagyon nagy lehetőség van az egészségügyi összekapcsolódásokra. Nagy igény van az egyetemen belül arra, amit mi tudunk: az IT, az építészet, a mérnök dolgok, ezek szinte mindig bekerülnek valamilyen projektekbe, mert kellenek hozzá. Úgyhogy könnyű is, meg nem is. Sokkal több ponton kellene összekapcsolni a markáns ipari fejlesztéseket a felsőoktatással, figyelni kellene erre is. Nekem az a véleményem, hogy aki egyszer Pécsre kerül, az itt marad, mert egy nagyon jó hely, és ezzel igyekszünk élni is, amikor a kommunikációt építjük: ez a wellness city. Óriási kulturális és egyetemi élet van a városban, egyetemistának lenni itt tényleg nagyon jó, és van egy furcsa megtartó ereje mind a városnak, mind az egyetemnek.

Nem szoktuk magunkat másokhoz vagy Budapesthez mérni, vagy ha igen, akkor azt viszonylag pofátlanul. Azt el szoktam mondani, hogy nálunk van az országban a legjobb építészképzés, és erre nem szokta senki azt mondani, hogy nem. Pont ez a pécsi szabadság, ami itt van körülöttünk, ez irigylésre méltó. A budapesti képzőhelyek nagyon jó anyaggal dolgoznak, de más problémáik vannak, a vidékieknek meg szintén mások.

Szabadidődben mivel foglalkozol, amikor nem házat tervezel?

Szabadságon, életemben először, tavaly voltam, úgy értem, hogy amikor tényleg azért, mert elfáradtam. Arra hamar rájöttem, hogy abba nincs kedvem betagozódni, hogy reggel nyolctól délután négyig valamilyen munkahelyen legyek, az nagyon hamar kiderült, hogy ez nem nekem való. Pont ez a szabadság az, ami tetszik, persze ebből az következik, hogy a munkaidő reggeltől estig és akár hétvégén is tart, de ez nekem nem okozott gondot, mert az építészet nagyon kerek és nagyon közeli. Kikapcsolni úgy tudok, hogyha elutazom. Szakmai okokból vagy valamilyen feladat kapcsán, de az mindig kikapcsol, hogyha valahol máshol vagyok.

Nemzetközi képzések és nemzetközi portfóliófejlesztés miatt, utána már a képviselőlet miatt nagyon sokat utaztam, amiből tényleg profitáltunk, ötszáz külföldi hallgatónk és nagyon sok projektünk van. Az irodám 6–7 éve felhőben van, így bárhol hozzáferek, és időzónán kívül is tudunk a kollégákkal együtt dolgozni.

Amikor nem dolgozol utazás közben, akkor klasszikus városnézős típus vagy?

Én az embereket szeretem, meg azt valahogy úgy megérezni, megérteni, hogy a világon, más tájakon, máshol mik mozgatják azt a közeget, amiben ők vannak, akár kulturális, társadalmi vagy szakmai, építészeti szempontból. Amikor először voltam Kínában, bevallom, hogy bennem is volt egy természetes preconcepció az ázsiai kultúrával, Kínával szemben, habár abszolút befogadónak tartom magam, de azért az az érzés megmaradt. Rádöbben-tem, hogy micsoda értékek és milyen kultúra van ott, és hogy mennyire felszínes, amit arról gondolunk, hogy mi zajlik ott. Dizájnban, vizuális kultúrában vagy vizuális kommunikációban, a termékekben teljesen más az, ami hozzánk ebből eljut, és ez az embereket teljesen félrevezeti. Hogyha a világ különböző tájaira eljutok, a gasztronómiában mindent kipróbálok, mert az is érdekes, hogyha az ember így ki tud zökkenni a komfortzónájából. Az nem lehet rossz, amit emberek milliói esznek, és tényleg nem az, csak itthon az embernek eszébe sem jutna ilyet enni.

A hétvégéimet és a magánéletemet azért próbálom valahogy a saját oldalamon tartani, olyankor elmegyek máshova, családdal, barátokkal, és akkor az tényleg kikapcsol. Egyébként szeretek itt Pécsen és Orfűn is lenni. Ez lehet, hogy nagyon munkaközpontúnak tűnik, de pont nem az, inkább annak egy inverze. Ez egy építész probléma, az építész kollégák szinte mindegyike így van ezzel.

Említetted, hogy mindenféle ételt kipróbáltál, van olyan, amit utána itthon megfőztél?

Nem, azt úgysem lehet, nem tudod ezeket az alapanyagokat beszerezni. Ebben az az érdekes, hogy ezeket a dolgokat, csak ott, helyben lehet elcsípni, a gasztronómiával együtt, meg minden élménnyel, ami ott van. Persze néha elcsábul az ember, és akkor én is veszek ezt-azt, de mégsem lesz ugyanolyan, ezeket ott helyben kell megélni. Az mindig jó, hogyha valaki nem turistaként megy, hanem azért, mert van valami program vagy hivatali ügy, mert turistaként az ember belefut nagyon felszínes dolgokba. Amikor helyiek visznek, az egy egészen más kontextus. Úgyhogy én tényleg nagyon szerencsés vagyok ilyen szempontból, hogy a munka révén Indiától kezdve Kínán át, az Egyesült Államokig, Dél-Amerikáig nagyon sok helyen megfordulhattam.

Ezek az utazások mennyi ideig tartottak, rövidebbek vagy hosszabbak voltak?

Volt hosszabb is, amikor a nemzetközi képzésre készültünk 2013-ban, egy kéthónapos felkészülési időszakot telepítettünk ki Coloradóba, Denverbe, tizenhat kollégával. A fogadó partneregyetem nyelvi kurzusokat, interkulturális dolgokat, akkreditációs szakértőket biztosított, és tényleg arról volt szó, hogy két hónapig nyelvi szempontból mindenképpen, de egyébként meg tényleg készültünk arra, hogy szeptembertől jönnek a nemzetközi hallgatók. Az egy kellőképpen hosszú időszak volt. Mondjuk én mindig haza akartam jönni,

olyan nem volt, hogy végleg kint akartam volna maradni. Az embernek azért van igénye arra, hogy valaki olyannal is szót váltson, akivel mélyebben tud beszélni, ennek számomra mindig inkább nyelvi akadályai voltak. Van egy szint idegen nyelven, amit már nem lehet megugrani szerintem.

Amikor munkaügyben megyek, akkor az mindig kevesebb mint egy hét, nem tudok kimaradni ennél tovább. Négy-öt nap alatt meg lehet járni Kínát, és az kellőképpen intenzív, és sokat is ad, amellet, hogy nagyon fárasztó.

Milyen jövőbeli terveid vannak?

Erre inkább úgy válaszolok, hogy nem szoktam elállni a lehetőségek elől, tehát nincs kőbe vésve az, hogy mi fog velem történni, vagy, hogy mit szeretnék nagyon, mert simán elhajlik, hogyha látok valami jobbat. Ezt a luxust megengedem magamnak, és akkor innentől kezdve mondjuk egy két-három év, amit be szoktam fogni konkrét tervekkel. Például ilyen volt a dékáni ciklus, ez a négy év. Amikor eldőlt, hogy ez négy évig így lesz, akkor erre tényleg sok mindent feltettem. De hogy utána mi lesz, azt nem tudom, mert elég sok dolgot csinálhatok. Nyilván az építészet nagyon fontos, ezt most szeretném is erősíteni. Most több olyan projekt alakul, amiben nekem is jobban részt kell venni, és szerintem ezt meg is kell tenni. Kicsit jobban összefogom a korábbi csapatot, és ezekre több időt fogok szánni. Az oktatás mindig érdekelni fog, egyetemi tanár vagyok, az egyetemünk megint csak azért jó, mert ez nagyon sok mindent jelenthet. A professzorság kimerülhet kurzusok tartásában, de pont lehetőséget ad arra is, hogy komolyabb dolgok alakuljanak. Nagyjából ez az, amit tudok, és az volna jó, hogyha ezeket egyben tudnám tartani a jövőben is. Az oktatás, az építészet és a vezetői szint az egyetemen a dékáni szerepben optimális, ez egy ilyen többrétű identitás a részemről, de elégedett vagyok a hátteremmel és a dolgaimmal is, meg mindennel. Nem tudom, hogyha kérni kellene, mit kellene, hogy kérjek.

Köszönjük a beszélgetést!

(Az interjút készítette és jegyzetekkel ellátta:

Dezső Krisztina és Gergely Zsuzsanna.

Fotó: 1. kép: Gergely Zsuzsanna.

2–3. kép: Csontos Szabolcs, UnivPécs Archívum.

Pécs, 2020. július 2.)

SZEMLE

Mozaikok a kommunikáció kultúrtörténetének női dimenzióján

A női kommunikáció kultúrtörténete. Tanulmányok. Szerk. SIPOS Balázs – KRÁSZ Lilla. Budapest, Napvilág Kiadó, 2019. 202 oldal.

A nőtörténeti kutatások az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb lendülettel, egyre több tudományterület felé nyitva tárják fel az elmúlt korok női dimenzióit, melynek módszertana és vizsgált forrásanyagtípusa is széles spektrumot ölel fel. A problémátörténeti csomópontok köré szerveződő kutatások a magánszféra hagyatékait éppúgy vizsgálják, mint a korábbi évszázadok szintetizáló munkáit. A nőtudományok nyitottságát jól mintázza, hogy ezen csomópontok kevésbé határolhatóak le egy-egy tudományterület sajátjaként. Az inter- és multidiszciplinaritás különféle témákra koncentráltan kristályosodik ki, legyen az nevelés-, művelődés-, politika-, társadalom- vagy épp olvasástörténeti. A Sipos Balázs és Krász Lilla szerkesztésében megjelent *A női kommunikáció kultúrtörténete* című tanulmánykötet e sorba csatlakozva a még újdonságnak számító kommunikációtörténeti megközelítést emeli a kutatás szervező témájává. Minthogy minden tanulmány történeti forrásokat vizsgál, s a kommunikáció és műveltség fogalmának megjelenése gyakorta párhuzamos, vitathatatlanul fontos szerep hárul az adott korszak műveltség-eszményére és a (nő)nevelés korabeli viszonyaira. A tanulmánykötet négy fejezetben, többnyire egy-egy téma (és részben hasonló forrástípus) köré specializáltan, kronologikus szála fűzve tárgyalja a női kommunikáció kultúrtörténetével kapcsolatos legfrissebb kutatási eredményeket, a magánszféra személyközi kommunikációtörténetétől a

tömegkommunikációig, zömében a történeti Magyarország határain belül mozogva.

Az előszó – talán a megszokottól némileg eltérően – a szerkesztői gondolatok, illetve az ELTE BTK Történeti Intézete és Néprajzi Intézete munkatársainak kezdeményezésére létrehozott Nőtörténeti Kutatóközpont tevékenységének bemutatása mellett egy tanulmányt is közöl. A kötet egyik szerkesztője, Krász Lilla *A nőtörténet és a kommunikációtörténet historiográfiai perspektíváiról* című írásában körülbeköti és részletesen alapozza meg a kötetben foglalt tanulmányok elméleti, tudományos relevanciáját, különös figyelmet fordítva arra a már említett multidiszciplinaritásra, mely a (női) kommunikációtörténetet nem engedi – többek között – a nő-, a társadalom-, a művelődés-, a nevelés-, a politika- és az olvasástörténeti kutatásoktól elvonatkoztatva szemlélni. A historiográfiai elemzés előre vetíti a kötet tanulmányainak tudományos sokszínűségét, melyet a kiadvány további három tematikus egysége vissza is tükröz az olvasó számára. Mindemellett bőséges irodalmat is közöl az egyes tématerületek további tanulmányozásához.

Az első, több tanulmányt is felvonultató tematikus fejezet a *Családi kommunikáció, levelezés* kérdéskörét járja körül. A négy tanulmány közül három a 16–17. század, míg egy a 19–20. század fordulójának magyarországi levelezéseibe enged betekintést.

Lengyel Tünde kutatása *A kora újkori női műveltség problémái – elvárások, határok és lehetőségek* címmel a nőnevelés irányából, Czobor Erzsébet életútjára vonatkoztatva vázolja a (családi) levél mint nevelés- és kommunikációtörténeti forrás jelentőségét. A szerző nem csupán a leányok, hanem a fiúk neveltetésének rövid bemutatására is figyelmet fordít. Mint írásából kiderül, ennek különös relevanciája, hogy míg például Esterházy Miklós vagy épp a már említett

Czobor Erzsébet fiainak neveltetéséről és taníttatásáról részletes ismereteket szerezhetünk a levelek nyomán, addig a lányok esetében ezen feljegyzések hiányosak vagy meg sem jelennek. Visszatérő téma ugyanakkor a gyermekek egészségi állapota, illetve Czobor Erzsébet férje, Thurzó György halála utáni, a birtok körüli teendőkkal kapcsolatos levelezése.

Egy másik, szintén a korszakban élt asszony, Fugger Mária életére fűzve nyújt betekintést a korszak személyközi kommunikációjába Fundárková Anna *Fugger Mária, a „győri hős”, Pálffy Miklós felesége és özvegye* című tanulmányában. A szerző kutatásaiból kiderül, hogy Fugger Mária már menyasszonyként levelezett Pálffy Miklóssal. Fugger Mária bajor származására tekintettel a kutatónő a leveleket nyelvi szempontból is vizsgálta. Eszerint a házastársak zömében német nyelven kommunikáltak, noha leveleikben gyakorta magyar szavak is felfedezhetők. A levelezések érdekességét alkotják továbbá az özvegyi lét során kelt írások, melyet a „győri hős” özvegye sógorával, Illésházy Istvánnal folytatott. A haláláig önálló Fugger Mária a kapcsolattartás során (mely gyakorta kockázatos volt mindkét fél számára) sajátította el a birtokgazdálkodás, számadás fortélyait, így a levelezés egyfajta tanulási/tanítási módszerként is értelmezhető.

A művelt nő 16–17. századi eszményképéről értekezik a *Női családi szerepek: menyasszony, feleség, anya. A női kommunikáció színterei a nemesi családokban* című tanulmányának bevezetőjében Duchoňová Diana, mely elsősorban az írni-olvasni tudás készségétől függött. A szerző rávilágít, hogy a levelezés bensőséges viszonyt alakított ki a levelezőpartnerek között, természetesen abban az esetben, ha nem hivatalos levelekről volt szó. Az ilyen témák tollbamondását az íródeákokhoz intézték. A személyesebb

hangvételű levelek vizsgálatát a kutatónő Nyáry Krisztina levélhagyatéka nyomán, a címzettek alapján három kategóriába sorolva prezentálja: Nyáry Krisztina és Czobor Erzsébet (meny és anyós); Nyáry Krisztina és Esterházy Miklós (feleség és férj); Nyáry Krisztina és Thurzó Erzsébet (anya és leány) közötti levelezések. A nők közötti levélváltások sokszínűségét példázza, hogy Nyáry Krisztina anyósával folytatott levelezése során a szerző további három fázist különít el, illetve szemlélteti, hogy a nők közötti kommunikáció során sokkalta jellemzőbb volt a fiatalabb nők felé irányuló befolyásolási szándék (akár pozitív, akár negatív konnotációban).

A fejezet záró tanulmánya Géra Eleonóra *Családi levelek, családi játsszámok* című írása, mely a nemrégiben levéltárba került Rédly-Hellebranth rokonság nőtagjainak családi levelezését vizsgálja. A szerző három rövidebb egységben, s ezzel a levelek nyomán kirajzolódó életutak mentén építette fel a tanulmányt: Ilona (Rédlyné) története, Rédly Baby jövője, Berta (Hellebranthné) és gyermekei új élete Amerikában. A vizsgált életutak által kikristályosodik a 19–20. századi társadalom hagyományos és új szellemiségének találkozása. Hiszen míg Berta és Ilonka hagyományos, 19. századi leányneveltetésben részesültek, a századforduló társadalmi változásai más-más irányba (és földrészre) terelték életüket. A kutató szerint e korántsem egyedi jelenség értelmezési lehetőségeit színesítik az – inkább beszélgetésként ható – levélváltások, s az ebben résztvevők különféle perspektívái.

Az első egységben megjelenő kutatások tehát a magánszférában kelt levelezések vizsgálatával térképezik fel a személyközi kommunikációt, a családtagok közötti viszonyokat, a nők lehetőségeit. A 16–17. századi női műveltség elsősorban az írni-olvasni tudásban értelmezhető, melyet nélkü-

lőzhetetlennek tartottak a (fő)nemesi családokban. Ennek elsajátításában gyakorta a férj segítette hitvesét.

A kiadvány második fejezete a *Társadalmi kommunikáció és a nőiesség jelen-tésének formálása* tematikájába illeszthető kutatásokat közli, mely primer forrásait tekintve már a nyilvános szférában történő kommunikációs műfajok tükrében szemléli a nőiesség és a társadalmi kommunikáció párhuzamát.

A 19. században kicsúcsosodó nőkérdést mutatja be Mátay Mónika *Deviánsak vagy lázadók? A nőiesség diszkurzív olvasatai* című tanulmányában. A szerző széles spektrumon elemzi az 1800-as évek nőiesség-fogalmát. Noha a korszellemet, a nemzeti ébredést vázolja, a honleányi szerepről nem szól. Sokkal inkább az ezzel az eszményképpel kevésbé összeegyeztethető „nőtípusokat” helyezi fókuszba. Eképp a lionkodó („ficsúrkodó”) antiasszonyokról szóló fejezetben a női dandyizmus, az arslánság, a fashionable hölgy ismérveit részletezi. E gondolatmenetet tovább erősíti, hogy a tanulmány második felében két konkrét életúttal, az előkelő társadalmi szerepéből kilépő Batthyány Apraxin Júliával és a nemi korlátokat is áthágó Vay Sándorral/Saroltával szemlélteti a korszak nőeszmény(kép)ét megszegő „határsértőket”.

Noha időben kevésbé ugrunk nagyot Varga Zsuzsanna tanulmányával, a technikai és politikai vívmányoknak betudhatóan a *Falusi nők a propaganda célkeresztjében az 1950-es évek elején* című írásban a nők már mint a politikai propaganda céljai jelennek meg. A magánszférából itt már egyértelműen a tömegkommunikáció színterére lépünk. A nők agitációjának formája elsősorban a filmhíradóban és a sajtóban teljesedik ki, s noha a nő mint „politikai eszköz” már a korábbi történelmi korokban sem volt ismeretlen, a szerző a politikai és gazdasá-

gi célok mellett rávilágít arra a tényezőre, hogy a kommunista propaganda – névleg legalábbis – egyenrangú félként tekintett a nőkre. A kutatás nem tartalmazza a propaganda hatásvizsgálati feltárását, de ez nem is kifejezett célja, jóval inkább fókuszál a nőkhöz szóló, nőkkel való tömegkommunikációs stratégiák feltárására, szemléltetésére.

Részben erre, részben pedig a korszak normarendszerének társadalmi kommunikációjára reflektál Bartha Eszter *Munkásnő-interjúk és munkáséletmód-kutatások az 1970-es évek Magyarországon* című fejezet-záró tanulmánya. A szerző korabeli interjúkat vizsgál, ami önmagában is érdekes vállalkozás, hiszen – mint jelzi – nem csupán az 1970-es években készült beszélgetéseket, hanem az azokat készítő szociológusok (összszegző) megjegyzéseit is vizsgálat alá vonta az anonimitás igényével. A szerző megjegyzi a korabeli interjúelemzések genderspecifikusságának hiányát, mely a későbbiekben további kutatásra enged teret, hiszen az 1970-es évek kutatói ezt a szempontot (a társadalmi nemek tudományának újszerű és részben ismeretlen volta okán) még nem ve(he)tték figyelembe. Emellett feltárja, hogy a női kommunikációban az interjúk során mennyiben jelenik meg a korabeli társadalom normarendszeréhez való igazodás, s előrevetíti a téma oral history forrásokkal való bővítési lehetőségeit.

E fejezet elsősorban a nők társadalmi reprezentációját, a nőiség fogalmát és az erről (már a nyilvános szférában) folyó kommunikációval kapcsolatos kutatásokat tartalmazza. Végigkövethetjük a századforduló társadalmának viszonyulását a „határsértő” nőkhöz, majd a századközepi propaganda nők számára előírányzott célkitűzéseit, s az ebben szocializált, e sémák mentén kommunikált nőkre szabott normarendszereknek az egyéni sorsokra nehezedő súlyát.

A *Társadalmi kommunikáció és női aktorok: tartalom-előállítás* címet viselő záró fejezet öt kutatást prezentál, melyek primer forrásokként a sajtó, az irodalom és egyéb művészeti alkotások/életutak értelmezését és elemzését alkalmazzák.

A kiadvány korábbi publikációitól eltérően időben sokkal nagyobbat lép vissza Németh György *Szapphón túl. Görög költőnők, festőnők és filozófusnők* című írása, mely az ókori művészettörténeti és filozófiatörténeti diszciplínák felől közelít a női kommunikációhoz. A tanulmányban festőnők, filozófusnők és költőnők élete is megjelenik hosszabb-rövidebb terjedelemben, ez utóbbiak közül pedig számos személyt is bemutat, ami összhangban áll a szerző azon megállapításával, miszerint a napjainkig ismert művelt ókori nők közül legtöbben költőnők és orvosnők voltak. Kiemeli ugyanakkor, hogy a vizuális kommunikáció terén a nők – ha arányukat tekintve csekélyebb számban is – legalább annyira tehetségesek voltak, mint férfi társaik. Továbbá – részben a korábban érintett műveltségesszéménnyel, részben a nőiesség mibenlétével összhangban – Hüpatia történetével prezentálja, hogy az ókorban sem volt általános, illetve társadalmilag elismert a nők tudománnyal való foglalatossága. A filozófusnő halála hosszú időre meghatározta a nők filozófia területén való jelenlétét.

Az 1600-as évek könyvkiadásának anyagi és társadalmi jelentősége kerül a női kommunikációtörténet vertikumába Pesti Brigitta *Nők szerepe és jelentősége a 17. századi könyvkiadás mecenatúrájában* című kutatása nyomán. A szerző kiemeli, hogy – különösen a reformációt követően – a női mecenatúra megerősödött. Tanulmányában megemlíti a korszak legismertebb női mecénáit, akik nem csupán a könyvkiadásban, hanem hatalmas magángyűjtemények létrehozásában is élen jártak. A mecenatúra

újdonságként fellépő tényezője ugyanakkor már nemcsak ez, hanem a könyvek elején található ajánló szövegekben a női mecénások feltűnése. Főként a reformáció és katolikus megújulás időszakában növekedett meg a magyar nyelvű kegyességi irodalom iránti igény. Az imádságos könyvek megrendelői és támogatói között a főnemesi sorból származó hölgyek mellett a szerényebb társadalmi körök asszonyai is feltűnnek (sok esetben többen támogatva egy-egy kiadvány megjelenését).

A 19–20. század fordulóján a (tömeg)kommunikáció mint érdekérvényesítési lehetőség jelentőségét prezentálja Deáky Zita *Az okleveles bábák érdekérvényesítő fórumainak kialakulása (1893–1914)* című tanulmánya. A hazánkban második, szakmai alapon működő szervezet már a 19. század második felében szaklapot indított. A lap a szakmai kommunikáció kiaknázásban és a bábaképzés professzionalizációjában játszott hatalmas szerepet, s – ahogy a szerző bemutatásában látható – a bábaság érdekérvényesítése, a sztereotípiák lebontása, az identitásképzés és a szakmai fórum megteremtése is célja volt. Az önszerveződés e formáját a felélénkülő lapkiadás, a 20. században egyre nagyobb hangot kapó feminista törekvések is lehetővé tették, példázva az elsősorban női szakma, a bábaság tekintélye kivívásának új fórumát, a nyilvános szférát.

Deáky Zita kutatásának szálát folytatva, a tömegsajtó megjelenésének jelentőségét és magyarországi viszonyait taglalja Sipos Balázs *Hogyan lett az újságírás női hivatás is Magyarországon?* című tanulmánya. Mint a szerző emlékeztet, női szerkesztők és írók már a korábbi évtizedekben is jelen voltak hazánkban. Ez összecseng Fábri Anna női írással kapcsolatos kutatásaival, miszerint a 19. század végére az írással foglalkozó nők kisebb része a szépirodalom terén alkotott, nagyobb hányada a „női

ügyek” (leánynevelés, női jogok és lehetőségek szélesítése) mellett érvelve tette közzé írásait. Ugyanakkor, mint ahogy Sipos Balázs közli, ezeket az „írogató” nőket inkább aktivistaként, mintsem hivatásos újságíróként tartották számon. Vagyis a populáris sajtó megjelenése csupán a férfi szerzők professzionalizációját vonzotta magával. Az első hivatásos újságíró nő szerepére többen is pályáznak: Zempléni P. Gyuláné Elek Irma, Szederkényi Anna, Stephani Elza, Kovács Lydia és Hollós Lipótné de Grobois Nandine is nagyjából ugyanabban az időszakban lépett az újságírói hivatás útjára.

Szilágyi Ágnes Judit írása, a *Női művészek és gondolkodók a Revista Atlântida (1915–1920) című portugál-brazil folyóiratban*, egyfajta egzotikum, nemcsak a téma nemzetközisége, hanem a női kommunikáció formáinak nyomán is. A szerző sajtóelemzésében a címben jelzett *Revista Atlântida* című folyóirat női tartalmait vizsgálta, felhívva a figyelmet, hogy Brazíliában a 20. század elején az analfabetizmus kiugróan magas (70–80% körüli) arányokat mutatott a férfiak és nők tekintetében egyaránt (a nők körében magasabb volt). A művészeti lap fennállásának öt éve alatt 700 cikk jelent meg, melyek közül 15–20 tartalmazott nőktől vagy nőkről szóló írásokat. A lap arculatának része volt az irodalom és más művészeti ágak prezentálása, így a folyóirat lapjain az olvasó Virgínia Vitorino költőnő verseivel csakúgy találkozhatott, mint Helena Roque Gameiro festőnő vagy Marie-Antoinette Aussenac zongoraművésznő méltatásával. Az *Atlântida* hasábjain tette közzé írásait a női egyenjogúság szószólója, Isadora Duncan, és publikálta női hivatásról szóló írását Gina Lombroso Ferrero pszichológus is.

A tanulmánykötet utolsó egysége tehát a személyközi kommunikáció és a nyilvános szféra, a tömegkommunikáció szinterei után a nőt mint a nyilvános szférába lépő, produktumot előállító, szélesebb társadalmi köröket megszólító (feléjük kommunikáló) szereplőt mutatja be.

A *női kommunikáció kultúrtörténete* mind forrásanyagát, mind kutatási eredményeit tekintve széles spektrumot felölelő inter- és multidiszciplináris igénytel válogatott tanulmányokat foglal magába, mely érzékletes és átfogó képet kíván nyújtani a kommunikáció kultúrtörténeti kutatásának magyarországi helyzetéről. Felépítésében, szerkezetében a kötet a magánszféra személyes műfajaitól, a személyközi kommunikációtól halad a nyilvános szféra, a tömegkommunikációs szinterek irányába. Hiányként mutatkozik, hogy a kutatások sorából az ókort követően a 16–17. századig nem közöl ismereteket, ami – csakúgy, mint az egyes kutatások továbbgondolási lehetőségei, felmerülő kutatási kérdései – szintén szükségessé és indokolttá teszi a további vizsgálatokat, forrásanyagok feltárását és feldolgozását. A szerkesztői és szerzői munka érdeme a folyamatos, fejezeteken belüli és azok közötti reflexió, a tanulmányok gondos egymás után szerkesztettsége, mely egymásba gördülő, egymáshoz szorosan kapcsolódó színes mozaikként áll össze – a szerkesztői szándékoknak megfelelően – nőtörténeti, kommunikációtörténeti olvasókönyvvé.

Maisch Patrícia

A „modern nő” születése

– a leánynevelés és női művelődés története

KÉRI Katalin: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2018. 745 oldal.

A történetírók évszázadokon keresztül nem, vagy csak esetenként tértek ki a nők történetére. A múlt bemutatásának csak ritkán képezte részét a nők, a gyermekek, a kisebbségek vagy a nem nyugati kultúrák népeinek megfigyelése. A 19. század végén a történetek fókuszában a férfiak és az ő nemes tetteik, jogaik álltak, politikai és hadtörténeti megvilágításban (29. old.).

A nőtörténet kutatása Európában a 20. század második felére bontakozott ki. Mára a történelemtudomány egyik legdinamikusabban fejlődő területe, jól kidolgozott elméleti és módszertani alapozással rendelkezik. Ezek a kutatások azért fontosak, mert a régebbi korokról meglévő tudásunkat nemcsak bővítik, hanem a nevelés különböző aspektusairól alkotott szemléletmódunkat is befolyásolják.

A leánynevelés és női művelődéstörténeti kutatások hazai úttörője Prof. Dr. Kéri Katalin, az MTA doktora, a PTE BTK Neveléstudományi Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára. Tudományos munkájáért több nivós elismerést kapott, többek közt Apáczai Csere János- vagy Arany Katedra-díjat. Jelen kötetében szintetizáló ígérennyel mutatja be az újkori magyarországi nőnevelés történetét, elsősorban anyanyelvi forrásokra támaszkodva. Munkáját igen széles körű nemzetközi beágyazottsággal és összehasonlításokkal végzi, hiszen ezek nagy hatással voltak az itthoni eszmékre és történésekre.

A vizsgálat fókusza kronológiailag a 17–18. század fordulójától a dualista államrendszer megszűnéséig tart. A kötet nem iskolatörténet – egy-egy háttérinformáció közlésétől eltekintve –, inkább a lányok nevelési formáira és azok megítélésével kapcsolatos vitákra, véleményekre és sajtóforrásokra összpontosít.

A könyv a bevezetés után hat nagy, logikusan felépített egységre tagolódik, amelyek alfejezetekből állnak. Az első rész részletesen bemutatja a nő- és leányneveléstörténet historiográfiáját és annak főbb forrásait. Az előbbtől indulva, az utóbbi hazai és külföldi tendenciáin és eredményein túl a forrásokig kaphat betekintést az olvasó. Az elméleti alapokat követően Európa és Magyarország 17–19. századi társadalomtörténete kerül a fókuszba, beemelve a korabeli nőemancipációs törekvéseket is. „*A nőkről, a leánynevelésről és női művelődésről írott gondolatok a 17–19. század során jelenlevő, gyakran egymással összefonódó vagy éppen viaskodó eszméáramlatokban gyökereztek.*” Ezen a gondolatmeneten tovább lépve a könyv harmadik fejezete az eredmények és a valóság dichotómiáját mutatja be. A felvilágosodás eszméjétől elindulva Franciaország, Anglia, Itália és Németország legjelentősebb, nőkről gondolkodó személyiségeinek művei kerülnek bemutatásra. Érdekes, hogy Kéri Katalin igen nagy részletgazdagságra törekszik, leírását követve mégsem vész el az olvasó a részletek között. A külföldi gondolkodók eszmefuttatásaihoz láncszerűen fűzi Magyarország középkori, majd felvilágosodás kori leánynevelési és női művelődéstörténeti forrásait és irányzatait.

A lányok intézményes nevelésének gondolata itthon és Erdélyben csak a 18. század végén merült fel, előtte is volt lehetőség természetesen képzésre, csak kiterjedt hálózatról nem lehet beszélni (272. old.). A könyv legnagyobb terjedelmű része a negyedik fejezet, mely a szerző elnevezése

szerint a „*hosszú 19. században*” mutatja meg véleményeken, vitákon és iskoláztatási adatokon keresztül az európai és magyar leánynevelést. A századfordulón még mindig uralkodó volt a gondolat, mely szerint a lányoknak a női hivatásra kell felkészülniük és nem a tudomány művelésére. Két évtized múltán pedig Magyarországon (az 1917/18-as tanévben) a polgári iskolás lányok száma közel 85000-re nőtt, ami a polgári iskolatípusban tanuló fiúk létszámához (52891 fő) képest jelentős volt (407. old.). A kötet legérdekesebb és legolvasmányosabb része az ötödik fejezet, mely a *Néhány problémátörténeti csomópont az újkori leánynevelés és női művelődés történetében* címet viseli. A fejezet érdekessége a 19. századi férfi és nő közötti különbségek kiemelése, a női test tökéletlenségének hangsúlyos megjelenése a korszak forrásaiban. Azt gondolták, hogy a heves, izzasztó testmozgás, a verejtékezés leányokra nézve veszedelmes. Ajánlott női sport volt a séta, bizonyos esztétől eltekintve a tánc (570. old.). A szerző interdiszciplináris törekvéseit tükrözi, hogy számos korabeli orvosi tanulmányt is felkutatott és feltárt a téma minél alaposabb és részletgazdagabb bemutatása érdekében.

A recenzált munka utolsó nagy egysége a kutatás eredményeinek összegzése. Kéri professzor hangsúlyozza, hogy a női neve-

lés kutatásának csírái már a 18–19. században világszerte fellelhetőek, nem csak az 1960–70-es évektől kezdődően. Magyarországon már a 19. század végétől történtek kutatói erőfeszítések a források feltárására és egybegyűjtésére. A hazai neveléstörténetek tájékozottságát mutatja, hogy munkáikban általában fontos szerepet kapott a külföldi kitekintés, a nemzetközi szakirodalom ismerete. A magyar leánynevelés és női művelődéstörténet részletei külföldön alig ismertek. „*Ezzel a tématerülettel hazai kutatóink alig vannak jelen a nemzetközi folyóiratokban és konferenciákon, az elmúlt két évtized is csak kevés áttörést hozott ebben a vonatkozásban.*” (605. old.).

A könyv közel három évtizedes kutatás, több száz forrás feltárása eredményeként mutatja be az újkori magyarországi nőnevelés történetét. Kéri Katalin alapos munkája egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a nőnevelés kiteljesedése az igen változatos emancipáció részfolyamataként értelmezhető. A kötet mérföldkő a magyar leánynevelés és női művelődés történetének bemutatásában és összegzésében.

Mezeiné Rumpf Anita

AKTUÁLIS SZÁMUNK SZERZŐI

Ács Marianna	adjunktus Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Neveléstudományi Intézet Nevelés- és Művelődéstörténet Tanszék
DEZSŐ Krisztina	osztályvezető, könyvtáros, muzeológus Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya
FORRAI Judit	MTA doktora, egyetemi tanár Simmelweis Egyetem; Wesley János Lelkészképző Főiskola
GÉRA Eleonóra	habilitált egyetemi docens Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet
GERGELY Zsuzsanna	osztályvezető, könyvtáros Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Partnerkapcsolati és Szolgáltatásmarketing Osztály
KOCSIS Annamária	doktorandusz Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola
LENGVÁRI István	igazgató, főlevéltáros Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár
MAISCH Patrícia	egyetemi tanársegéd Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Neveléstudományi Intézet Nevelés- és Művelődéstörténet Tanszék
MÉREG Martin	könyvtáros Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya
MEZEINÉ RUMPF Anita	doktorandusz Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola
PETŐ Andrea	egyetemi tanár Central European University
SVÉGEL Fanni	doktorandusz Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola